

AKADEMİK DÜŞÜNCE DERGİSİ

7
SAYI

ISSN: 2687-6124 / E-ISSN: 2718-0166 • HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ • BAHAR / 2023

MAKALELER

Biyçeşitlilik: Ne, Niçin, Nasıl?

Mustafa YAVUZ

İki Savaş Arası Dönem Vürbitsa'dan Vernisikia'ya Bulgar-Bizans İlişkileri 811-813

Kaan AKAR

Deprem ve Göç İlişkisi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Dilek TIRYAKI YENİLMEZ

12 Mart Muhtırası ve Milli Güven Partisi'nin Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme

Kayahan KAYA

Mc Donalds'laşma Bağlamında Dünya Kenti Adayı Olarak İstanbul Üzerine Bir Değerlendirme

Hatice ÇAKIR

KİTAP İNCELEMELERİ

Dünyanın Tekdüzeleşmesi Müphemlik Ve Çeşitlilik Kaybı Üzerine

Cem KOTAN

Küresel Gıda Güvenliği (Gerçekler-Çağrılar-Perspektifler)

Fatma ÇELİK ve Osman İNAN

AKADEMİK DÜŞÜNCE DERGİSİ HAKKINDA

1. Akademik Düşünce Dergisi, 2020 yılında yayın hayatına başlayan ve yılda iki sayı çıkarılan, çifte-kör hakemlik sürecinden geçen bilimsel makalelerin yayımlandığı, açık erişimli ve ulusal bir dergidir.
2. ASOS İndeks, Cite Factor ve Scientific Index Service tarafından taranmaktadır.
3. Akademik Düşünce Dergisi yayın sürecinde Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirtilen hususları uygulamaktadır. Buna ek olarak yayın etiği, etik görev ve sorumluluklarda açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayımlanan ilkeler benimsenmiştir.
4. Tüm çalışmalar Turnitin programı tarafından taranmaktadır. Benzerlik oranı %15'i geçen çalışmalar değerlendirmeye alınmamaktadır.

YAYIN BİLGİLERİ

Yayımlayan Kurum	Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği
Yayınevi	Akademik Düşünce Yayınları
Adres	Esnevler Mahallesi, 408. Sokak, 9/1, Atakum/Samsun
Website	akademikdusunce.org.tr/dergi
Dergipark	dergipark.org.tr/tr/pub/akademikdusunce
E-mail	dergi@akademikdusunce.org.tr
KEP Adresi	akademikdusunce@hs01.kep.tr
Telefon	0850 305 10 75 (Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği) 0541 455 36 55 (Metin ÖZ- İmtiyaz Sahibi)
WhatsApp	0850 305 10 75
Yayın Tarihi	26.06.2023

İMTİYAZ SAHİBİ

Metin ÖZ

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği Adına

GENEL YAYIN YÖNETİCİSİ

Kaan AKMAN

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği Adına

Aynur TEKKE

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği Adına

SAYI EDITÖRLERİ

Muhammed AKSU

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği

Büşra DOĞAN

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği

YAYIN KURULU

Doç. Dr. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN

Kırıkkale Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Erol

Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Kıvanç DEMİRCİ

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Berfin GÖKSOY SEVİNÇLİ

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sezgin SEZGİN

Kırklareli Üniversitesi

Dr. Veli Ercan ÇETİNTÜRK

Akdeniz Üniversitesi

Dr. Fırat Cem DOĞAN

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Öğr. Gör. Ayten Nahide KORKMAZ

İstanbul Aydın Üniversitesi

Öğr. Gör. Ozan YETKİN

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Hülya KÜÇÜK BAYRAKTAR

Kafkas Üniversitesi

Öğr. Gör. Fatma NALBANT

Artvin Çoruh Üniversitesi

Arş. Gör. Oğuzhan KOCA

Ankara Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Aybala LALE

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Arş. Gör. Merve MERT

Nişantaşı Üniversitesi

Arş. Gör. Salih KAYA

Galatasaray Üniversitesi

İrem Ece AKPINAR

İstanbul Aydın Üniversitesi

DİL EDITÖRLERİ

Türkçe

Öğr. Gör. Fatma NALBANT

Artvin Çoruh Üniversitesi

Öğr. Gör. Ayten Nahide
KORKMAZ

İstanbul Aydın Üniversitesi

İngilizce

Arş. Gör. Merve BAŞKUTLU

Kafkas Üniversitesi

SAYI HAKEM KURULU¹

Prof. Dr. Dinçer KOÇ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan GÜNEŞ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Güldem DÖNEL AKGÜL	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan VURAL	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Recep ALPYAĞIL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol BAŞOLUK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN	İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Ahsen SAÇLI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet BİÇİÇİ	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed FIRAT	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Murat SATICI	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Onur KULAÇ	Pamukkale Üniversitesi Üniversitesi
Doç. Dr. Vahap ÇOŞKUN	Diyarbakır Dicle Üniversitesi Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ	Gaziantep Üniversitesi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Derya ATİK	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Esra PEKER	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cihan ORUÇ	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Mehmet Furkan ÖREN	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Muhammet Serdar ERBAŞ	Sağlık Bakanlığı

¹ Sayı Hakem Kurulu unvan ve alfabetik sıraya göre sıralanmıştır.

01

Editörlerin Sunuşu
Editors' Note
Muhammed AKSU- Büşra DOĞAN

MAKALELER - ARTICLES

03

Biyçeşitlilik: Ne, Niçin, Nasıl?
Biodiversity: What, Why, How?
Mustafa YAVUZ

21

İki Savaş Arası Dönem Vürbitsa'dan Vernisikia'ya Bulgar-Bizans İlişkileri 811-813
Between the Two Wars Period: Bulgarian-Byzantine Relations from Vürbitsa to Vernisikia 811-813
Kaan AKAR

39

Deprem ve Göç İlişkisi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme
An Evaluation on The Relationship between Earthquake and Migration
Dilek TİRYAKİ YENİLMEZ

53

12 Mart Muhtırası ve Milli Güven Partisi'nin Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme
An Evaluation of The 12 March Memorandum and The Approach of The Nationalist Reliance Party
Kayahan KAYA

80

Mc Donalds'laşma Bağlamında Dünya Kenti Adayı Olarak İstanbul Üzerine Bir Değerlendirme
An Evaluation on Istanbul as A World City Candidate in The Context of MC Donalds
Hatice ÇAKIR

KİTAP İNCELEMELERİ - BOOK REVIEWS

103

Dünyanın Tekdüzeleşmesi Müphemlik ve Çeşitlilik Kaybı Üzerine
Decline of Complexity in the World. On the Loss of Ambiguity and Diversity
Cem KOTAN

109

Küresel Gıda Güvenliği (Gerçekler-Çağrılar-Perspektifler)
Global Food Security (Realities-Challenges-Prospects)
Fatma ÇELİK ve Osman İNAN

SUNUŞ

Akademik Düşünce Dergisi'nin 7. sayısında beş (5) derleme makale ile iki (2) kitap incelemesi olmak üzere toplam yedi (7) çalışma bulunmaktadır.

Kayahan KAYA, “*12 Mart Muhtırası ve Milli Güven Partisinin Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme*” başlıklı makalesinde temel olarak 12 Mart Muhtırası ile beraber Milli Güven Partisi'nin söylemlerinin muhtıraya olan yaklaşımını ve etkisini ele almıştır. Bu bağlamda yazar, Milli Güven Partisi'nin söylemlerini öncelikle parti programını irdeleyerek ve akabinde o dönemin dergileri, gazeteleri, makaleleri ve kitapları ile günümüze değin bu konuda yapılan çalışmaları incelemiş ve bu hususta bir analiz yapmıştır. Çalışmanın sonucunda yazar, Milli Güven Partisi ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin spesifik olarak birbirlerini etkilediğini ifade etmiş; Milli Güven Partisi'nin 12 Mart Muhtırası öncesi süreçte takındığı tavır ve uygulamış olduğu politikaların ordunun siyasete müdahalesinde cesaretlendirdiğini ileri sürmüştür. Bütün bu durumlarla birlikte yazar, Milli Güven Partisi'nin uyguladığı politikalar doğrultusunda yapılan genel seçimlerle birlikte (seçimlerde düşük bir oy olmasına rağmen) kurulan koalisyon hükümetlerinde yer aldığını, ülke siyasetinde kısa süreliğine de olsa önemli bir rol oynadığını belirtmiştir.

Hatice ÇAKIR, “*Mc Donalds'laşma Bağlamında Dünya Kendi Adayı Olarak İstanbul Üzerine Bir Değerlendirme*” başlıklı makalesinde küreselleşme olgusunun kentlere nasıl bir etkisi bulunduğunu, İstanbul'un neden bir dünya kenti olabileceğini yahut olamayacağını, bir kentin dünya kenti sayılması için ne tür aşamalardan geçmesi gerektiğini, hangi tür değişim ve dönüşümlerin elzem olduğunu değerlendirmiştir. Akabinde ise Mc Donalds'laşma, kent, dünya kenti ve küreselleşmenin neyi ifade ettiği hususunu izah etmeye çalışmıştır. Yazar, çalışmasında bir kentin dünya kenti olabilmesi için kentlerin rekabete açık olması gerektiğini belirtmiş, bu doğrultuda kentler rekabet ettiği takdirde Mc Donalds'laştığını iddia etmiş ve bunun doğruluğunu çalışmasında ispatladığını savunmuştur.

Dilek TİRYAKİ YENİLMEZ, “*Deprem ve Göç İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme*” başlıklı makalesinde yakın zamanda da acı bir şekilde tecrübe ettiğimiz deprem felaketini ele almıştır. Meydana gelen depremler sonucu zorunlu nüfus hareketliliğinin gerçekleştiği bilinmekle beraber gerçekleşen göçlerin birtakım sonuçları bulunmaktadır. Bu minvalde hem depremlerin gerçekleştiği bölge hem de zorunlu göç edilen bölgelerde sosyal, ekonomik, politik, kültürel alanlarda sorunlar yaşanabildiğini ifade etmiştir. Zaman içerisinde Türkiye'de meydana gelen depremler sonucunda gerçekleşen göçlerin yaşandığını dile getiren yazar çalışmada etki alanının geniş olması ve büyük yıkım ile tahribata yol açan depremler sonucunda, afet bölgelerinden gerçekleşen zorunlu göç olgusu üzerinde durmuştur. 1 Mart 2023 tarihi itibarıyla afet bölgesinden yaklaşık 2,7 milyon insanın zorunlu olarak yer değiştirdiği belirtilmiştir.

Mustafa YAVUZ, “*Biyoçeşitlilik: Ne, Niçin, Nasıl?*” başlıklı makalesinde ‘biyoçeşitlilik bir değer midir, biyoçeşitlilik ölçülebilir mi, ülkemiz ve dünya için ne anlama gelir, biyoçeşitlilik azlığı ya da eksikliği ne demektir’ gibi sorulara cevap aramıştır. Çalışmasında biyoçeşitlilikle doğrudan bağlantılı olarak ekosistemlerin müdahil ve gayri müdahil yöntemlerden oluşan karma bir yolla korunması gerektiği düşüncesini ortaya koymuştur. Doğadaki türlerin sayılarının korunması için ekosistemlerinin korunması ve bunun

için de biyosfer kaynaklarının yoğun tüketiminin önüne geçilmesi gerektiğine değinilmiştir. Sonuç olarak yazar muhtemel bir yol haritası çizmiş ve dokuz maddelik bir teklif sunmuştur.

Kaan AKAR, “*İki Savaş Arası Dönem: Vürbitsa’dan Vernisikia’ya Bulgar – Bizans İlişkileri 811-813.*” başlıklı makalesinde Tuna Bulgar Devleti ile Bizans İmparatorluğu’nun Balkan coğrafyasını hâkimiyet altına alma politikası amacıyla siyasi olarak karşı karşıya gelmelerinden söz etmiştir. Çalışmasında Kurum Han döneminde Bulgarlar’ın savaşlarda Bizans İmparatorluğu’nu yendiğini ve bu galibiyetlerin, Bizans İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu askerî ve siyasî krizlerin etkisiyle yaşandığını dile getirmiştir. I. Nikephoros’un ardından tahta çıkan oğlu Stavrakios’un ölümü ve İmparator Mihael’in tahta çıkmasının, Bizans İmparatorluğu’ndaki durumu değiştirmedeğini ve psikolojik üstünlüğün Bulgarlarda kaldığını aktarmıştır. Kurum Han’ın, iki imparatoru öldürdüğünü ve diğerinin de tahtından inmesine sebep olduğunu ifade eden yazar, çalışmasında 811 Vürbitsa Savaşı sonrası, Bulgar Bizans ilişkilerini konu etmiş ve Vernisikia savaşından sonraki Kurum Han’ın ilk İstanbul seferi dâhil olarak incelemiştir.

Dergimizin bu sayısında Osman İNAN ve Fatma ÇELİK, “*Küresel Gıda Güvenliği (Gerçekler-Çağrılar-Perspektifler)*” ile Cem KOTAN, “*Dünyanın Tekdüzeleşmesi–Müphemlik ve Çeşitlilik Kaybı Üzerine*” başlıklı kitaplara dair inceleme yapmışlardır.

Bu sayımıza çalışmalarıyla katkı sağlayan değerli yazarlarımıza, kıymetli vakitlerini dergimize ayırarak görüşleri ve değerlendirmeleriyle bizlere ışık tutan, desteklerini esirgemeyen saygıdeğer hakemler ile yayın kurulumuzun güzide bilim insanlarına şükranlarımızı sunarız.

Nice sayılarda görüşmek umuduyla...

Muhammed AKSU & Büşra DOĞAN
Sayı Editörleri

BİYOÇEŞİTLİLİK: NE, NİÇİN, NASIL?

(Biodiversity: What, Why, How?)

Mustafa YAVUZ¹

Derleme

Makale Geliş Tarihi: 15.12.2022

Makale Kabul Tarihi: 16.06.2023

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1219816

ÖZ

Hayatın çeşitliliği olarak da bilinen biyoçeşitlilik terimi, sıklıkla biyosferdeki canlıların çeşitliliği anlamında kullanılmaktadır. Canlıların çeşitliğinden kasıt, çoğunlukla bireyler olarak canlılardır. Bunun yanında türlerin, ekosistemlerin ve kalıtsal özelliklerin çeşitliliğinden bahsetmek de mümkündür. Bu çalışmada, 'biyoçeşitlilik bir değer midir, biyoçeşitlilik ölçülebilir mi, ülkemiz ve dünya için ne anlama gelir, biyoçeşitlilik azlığı ya da eksikliği ne demektir' gibi sorulara cevap aranmıştır. Böylelikle, biyoçeşitliliğin kendinde bir değer oluşunun kabul edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Biyoçeşitlilikle doğrudan bağlantılı olarak ekosistemlerin müdahil ve gayri müdahil yöntemlerden oluşan karma bir yolla korunması gerektiği kanaati ortaya konmuştur. Ayrıca, doğa ve kültür dikotomisine değinilerek, doğanın kültüre kaynak oluşunun altı çizilmiştir. Bu yüzden türlerin sayılarının korunması için ekosistemlerin korunmaları gerektiği, bunun için de biyosfer kaynaklarının yoğun tüketiminin önüne geçilmesi gerektiğine değinilmiştir. Koruma çalışmalarında ayırım noktasının ens viva, canlı oluş olarak belirlenmesi gerektiği kanaati ortaya koyulmuştur. Sonuç olarak muhtemel bir yol haritası çizilirken dikkate alınacak şekilde dokuz maddeden müteşekkil bir teklif ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çeşitlilik, Ekosistem, Biyosfer, Biyoloji Felsefesi, Çevre Felsefesi

ABSTRACT

The term biodiversity, also known as the diversity of life, is often used to mean the diversity of the living beings in the biosphere. By diversity of the living beings, it is meant mostly living things as individuals. In addition, it is possible to discuss the diversity of species, ecosystems, and hereditary characteristics. In this study, answers were sought to questions such as 'Is biodiversity a value, can it be measured, what does it mean for our country and the world, what is the lack or lack of biodiversity'. Thus, it was emphasized that biodiversity should be accepted as a value per se. In direct connection with biodiversity, it has been argued that ecosystems should be protected through a combination of intervening and non-intervening methods. In addition, by referring to the nature - culture dichotomy, nature's being the source of culture is underlined. It was mentioned that ecosystems should be protected in order to protect the number of species, and for this reason, intensive consumption of biosphere resources should be prevented. It has been argued that the point of distinction in conservation studies should be determined as ens viva, the concept of being alive. As a result, a proposal consisting of nine items has been put forth in order that it should be considered while drawing a possible roadmap.

Key Words: Diversity, Ecosystem, Biosphere, Philosophy of Biology, Philosophy of Environment

¹ Doç. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, mustafay007@gmail.com, ORC-ID: 0000-0002-7797-845.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Mustafa Yavuz %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Mustafa Yavuz contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval is not applicable to this study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Giriş²

Yurdumuzun ve gezegenimizin biyoçeşitliliğe dair zenginliğine ve bunun önemine dikkat çekmeden önce ‘biyoçeşitlilik’ terimi ile ne(yin) kastedildiği üzerinde durulmalıdır. Ancak bundan sonradır ki ülkemiz adına bir durum tespiti yapmak ve ardından bunun anlamı ve önemi üzerine konuşmak mümkün olabilsin ve bir sonraki adım olarak da yerel, bölgesel ya da ülkesel birtakım politikalar, stratejiler ortaya koyulabilsin. Bilindiği üzere, İngilizce ‘*biodiversity*’ terimi, ‘*biological diversity*’ veya ‘*biotic diversity*’ kelimelerinin kısaltılarak birleştirilmesi sonucu meydana gelmiştir (Faith, 2021). Türkçede biyoçeşitlilik kelimesi ile İngilizce terimin karşılandığı görülmektedir. Ancak bu terimdeki biyo- ön ekine yüklenen anlama göre, terimin kapsamı değiştirilebilmektedir. Önemli olan, Türkçe kullanımda bizim ne kastediyor olduğumuz, terimin kapsamının sınırını nereye çektiğimizdir.³ Biyolojideki modern sınıflandırma (taksonomi) usullerine göre doğal çevrede doğal olarak gelişen, yetişen canlılar bu kapsamı belirlerler (Altuner, 1998: s. 3-15; Seçmen vd., 2004: 58-77). Bunun anlamı aslında şudur: Saksılarda veya bahçelerde yetiştirdiğimiz çiçekler, meyve ağaçları, kısaca insan eliyle ekimi dikimi yapılan muhtelif bitkiler ve yine insan tarafından üretimi yapılan, çiftleştirilerek melezlenen türlü hayvanlar, biyoçeşitlilik verilerinin kapsamı dışında bırakılmaktadır.

Biyoçeşitlilik sözlük anlamına göre ‘canlıların, genlerin, karakterlerin, türlerin ve ekosistemlerin çeşitliliği’ gibi anlamların tümünü veya bazısını kapsayabilmektedir. Bu çalışmada biyoçeşitlilik terimiyle kastedilen sıklıkla türlerin çeşitliliğidir, yani tür zenginliğidir. Ancak tür zenginliğinin o türe ait bireylerle temsil ediliyor olduğu da dikkatlerden kaçmamalıdır. Böylelikle bu metinde ilk etapta tür konseptine (İng. *Biological Species Concept*) atıf yapılmış olsa da biyolojik bireyler (İng. *Biological Individuals*); hem kalıtsal bilgi materyalinin taşıyıcısı ve aktörü olarak hem de türlerinin somut birer temsilcisi olarak önem kazanmaktadırlar. O yüzden biyolojide ‘*bireylerin tümünün önemli olduğunu*’ -daha doğru bir ifadeyle *olabileceğini*- söyleyebiliriz. Bununla birlikte, ‘birey’ ifadesinin de yetmeyeceği durumlara sözgelimi simbiyotik ilişkilere ayrı bir çalışmada değinmek gerektiği kanaatindeyiz.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, özellikle de 1970’li yıllarda bitkilerin ve hayvanların sorumsuz ve müsrif kullanımının ileride insanoğlunun geleceğini tehlikeye atacağına dair tartışmalar başlamıştır (Faith, 2021). Türlerin doğal bir biçimde korunması fikri gündeme

² Bu makalenin ön bir hali Başak Ağın ve Z. Gizem Yılmaz editörlüğünde hazırlanan *Beşerî Bilimlerin Elli Tonu: Çevreci, Dijital Medikal ve Posthüman Sesler* adlı kitapta bir bölüm olarak yer alacaktır.

³ Terim ve tanımların anlamlarının genişletilip daraltılmasının doğrudan ya da dolaylı bir sonucu olarak bir topluluğun kısa vadede fayda sağlamasının önünün açılabilirdiği, ancak anlamlar üzerinde bu şekilde oynanmasının uzun vadede toplumun zararına olacağına da altını çizmek isteriz.

geldiğinde, bazı yazarlar yalnızca insana faydalı olan canlı türlerinin korunmasını savunmuştur. Bazı yazarlar da gelecekte hangi canlıların insana faydalı olabileceğini bilemediğimiz için tüm ekosistemlerin korunmasına teklif etmiştir (Ehrenfeld, 1988). Nihayet 1980’li yıllarda biyoçeşitlilik kelimesi kullanılmaya başlanmış, bununla birlikte giderek artan bir ivmeyle nesli tükenen türlere ve yok olan ekosistemlere dikkat çekilmiştir.

Biyoçeşitlilikle ilgili iç içe geçmiş farklı düzeylerde pek çok soru üretmek mümkündür. Öyle ki bu makalenin amaçlarından biri, gerekli olan bilgi birikimine ışık tutarak informatif bir karakter sergilemek, fakat bunu yaparken de konuyla ilgili sorulması muhtemel soruları sıralayarak cevapları okuyucuya bırakmaktır. Biyoçeşitlilikle ilgili olarak sorulması gereken öncelikli üç soru tipi sırasıyla ‘ne’, ‘niçin’, ve ‘nasıl’ sorularıdır. Bu soruları ilki merkezde, ikincisi de onun çevresinde yer alacak şekilde iki katmanda toplayabiliriz:

1. Biyoçeşitlilik nedir, niçin ve nasıl ölçülmelidir?
2. Biyoçeşitliliği korumalı mıyız? Öyleyse niçin ve nasıl korumalıyız?

Küresel ölçekte ve biraz da soyut düzeyde sorduğumuz bu sorulardan sonra bizim için asıl önemli olan noktaya gelmiş oluruz:

3. Biyoçeşitlilik açısından ülkemizdeki durum nedir?
4. Ülkemizin biyoçeşitliliği nasıl korunur ve(ya) geliştirilir?

Yukarıda değindiğimiz üzere biyoçeşitlilikle ilgili nicel veriler üretilmesi açısından, çeşitlilik birimi olarak türlerin dikkate alınması hem *rasyonel* hem de *pratik*. Dolayısıyla belirli bir yerde ve belirli bir zamanda tür sayısı ne kadar fazla ise orada biyoçeşitliliğin o kadar fazla olduğu sonucuna varabiliriz. Böylece bir sonraki basamakta farklı alanların ve hatta farklı ülkelerin karşılaştırmasını da yapabiliriz.

Bir sonraki bölümde, özellikle yurdumuzla ilgili bazı sayılar verilecektir. Böylelikle nicel veriler üzerinden konuyu tartışmanın zemini hazırlanacaktır. Ardından biyoçeşitliliğin önemi, nasıl ve niçin korunması gerektiği üzerinde durulacak, son bölümde ise eksiklik ya da kaybında neler olabileceğine işaret edilecektir.

1. Nicelikten Niteliğe

Biyoçeşitlilik üretilebilir mi? Öncelikle akılda tutulmalıdır ki biyoçeşitlilik insan eli ile doğrudan üretilen bir değer değildir. Zira biyoçeşitlilikte dikkate alınan tür, tanımı gereği insan eliyle dikilmemiş bitkileri ve insan tarafından yetiştirilmeyen hayvanları, yani yaban (İng. *wild*) canlıları kapsar. Eş deyişle, biyolojinin iki kadim alt dalının, botanik ve zoolojinin taksonomik

açından ele aldığı canlılar, yaban bitkileri ve yaban hayvanlarıdır. Mutfağımızda gıda olarak tükettiğimiz türlü bitkiler, insan eliyle seçilerek farklılaştırıldığı için yaban sayılmazlar. Yapay seçim insanoğlunun bir şekilde fayda sağladığı canlıyı çeşitli yöntemlerle çoğaltması ve diğer türlerden onu ayırıyor olmasıdır. Buna benzer bir olayın biyosferde tabii (insan harici) etkilerle gerçekleşiyor olması da doğal seçim olarak adlandırılır. Biyoçeşitlilik açısından, doğal seçilime tabi olan türler önemlidir. Hayat Kataloğu⁴ veri tabanındaki kayıtlara göre 2023 yılının şubat ayı itibarıyla biyosferde toplam 2 milyondan fazla⁵ canlı türü barınmaktadır.

Âlem	Tür Sayısı	% Tür
Arkeler	377	0,02
Bakteriler	9.980	0,48
Chromista	62.502	2,99
Protozoa	2.617	0,13
Mantarlar	154.554	7,40
Bitkiler	378.572	18,12
Hayvanlar	1.480.347	70,87
Toplam	2.088.949	100

Gezegemimizin ev sahipliği yaptığı bu canlı türlerinin âlem düzeyindeki taksonomik gruplara dağılımı hemen yandaki küçük çizelgede verilmiştir. Buna göre Hayvanlar Âlemi, tüm canlıların tür sayısının %70,87'sini oluşturmaktadır. Buraya hepsini almadığımız verilerin detayları Hayat Kataloğu veri tabanından incelenirse görülecektir ki, Böcekler sınıfı 966.852 türle tüm canlı türlerinin %46,28'ini oluşturmaktadırlar. Bu rakamlara göre sanki canlılık genelde hayvanlarda, özelde de böceklerde *süregitmen*in yollarını aramış gibidir. Bu son cümlemizde, canlılık kavramını kişileştirmiş olma riskini göze almış oluyoruz, zira dilimiz ancak buna imkân tanımaktadır.

Bu nicel veriler, yeryüzünün canlılığa teşne olan bölümlerinde toplam kaç tür canlı barındığını (birey sayısı veya kütlesi değil) bildirmektedir. Buna göre tür sayısının artış gösterdiği yerlerin biyoçeşitlilik açısından zengin olduğu ortadadır. Korunması söz konusu olan tam da bu zenginliktir. Peki ama neyi niçin korumalıyız? Örnek olarak, Kılçık vd. (2021) tarafından Demre'de tespit edilmiş bir su kenesinin betimlenmesinin⁶ bize faydası nedir? Su kenelerini korumalı mıyız? Yukarıda da bahsettiğimiz gibi böcekler sınıfının tür sayısı yani böceklerin biyoçeşitliliği oldukça fazladır. Böcekleri korumalı mıyız? Bunu yaparken 'hangi' böcekleri 'nerede' ve 'nasıl' koruyacağız? Evlerimizin içine kadar giren örümcekler, hamamböcekleri, yiyeceklerimize dadanan karıncalar, yazın bizi rahatsız eden sivrisinekler bu

⁴ Uluslararası iş birliğinin bir meyvesi olan Catalogue of Life veri tabanı, kalabalık bir uzman ekip tarafından aylık olarak güncellenmektedir (Bánki vd., 2022). Bu sayılar, gezegemimizde içinde canlıların bulunduğu tüm ortamlardaki yani *biyosfer*deki tür sayılarıdır.

⁵ 2023 yılında, 7 Şubat günü yayımlanan verilere göre toplam tür sayısı 2.088.949 olup, bu sayıya canlılıkları tartışmalı olan virüslerin tür sayıları dahil değildir. Virüslerin tür sayısı 9.108'dir.

⁶ Bu örnekte bahsedilen su kenelerinin nicelik ve niteliğine bakarak suyun kalitesi hakkında bir yorum yapılabilir. Dolayısıyla, akarsularımızın ne derece korunduğu ile ilgili çıkarımlar da yapılabilir. Diğer bir husus da tüm türlerin biyolojik çeşitliliğin bir parçası olmaları bakımından zaten önemli olduklarıdır.

koruma programlarına dâhil edilecekler mi? Meraklıları hariç çoğunluğumuzun apartman dairesinde örümcek ya da akrep türünü barındırmak istemediği ortadadır. Zaten gökdelenlerin birbirleriyle yarıştığı şehirlerimizde koruma altına alabileceğimiz pek önemli canlı türü de kalmamış olsa gerektir. Asıl önemli olan, bakış açımızı değiştirmek ve biyosferdeki dramatik bir gerçekliği görmektir: ‘Çünkü aslında örümcekler bizim evlerimize girmemektedir, aksine biz onların evlerinin üzerine apartmanlar dikmekteyiz’.

Yukarıda örtük bir biçimde değindiğimiz üzere canlı türleri korunurken bir ölçüt getirmek gerekebilir. Ancak bu ölçütü getiren insanın bu konuda ne derece objektif olacağı da ayrıca tartışılmalıdır. Türleri koruma altına alırken insana doğrudan ya da dolaylı olarak faydası dokunan türlerle listemizi sınırlamalı mıyız? Biyosferdeki öneminden henüz haberdar olmadığımız bazı canlı türleri yok olurlar ve sonra da bir dizi çevre felaketiyle uğraşmak zorunda kalırsak? Canlı türlerini koruma altına almak için insana fayda sağlayıp sağlamadığına bakmak ve böylelikle kimin hayatta kalacağına karar vermek, pragmatizmden ziyade yeryüzünde tanrıçılık oynamak değil midir? Bu ve benzeri sorular biyoçeşitliliğin niçin korunması gerektiği tartışmalarına da kapı açar: Niçin canlı türlerini koruyalım? Hangi canlı türlerini koruyalım?

Roush (1977) tarafından ortaya atılan “*çeşitliliğin müstakbel menfaatler ihtimalini arttırdığı*” düşüncesi emsal düşünceler içinde en rasyonel ve en objektif olanı olarak görünür. Zira bu cümlede kastedilen menfaatler yalnızca insanın değil, özellikle diğer canlıların ve hatta topyekûn bir ekosistemin menfaati⁷ olabilir. Bu muğlak menfaatlerin neler olduğu ve olabileceği canlı türleri arasındaki yalnızca yatay ve dikey değil her yönden türlü ilişkilerin gözlemlenmesini ve irdelenmesini gerektirir. Ancak bu şekilde canlılar arasındaki ‘girift ağısı ilişkiler’ için örüntüler çıkarılabilir. Bundan bir adım sonrasındaysa ‘biyolojik mücadele’, ‘organik tarım’ gibi kavramların altını doldurmak için kanıtlanmış veriler kullanılabilir. Örnek olarak, bahçedeki ağaçlarımıza veya güllerimize musallat olmuş böcekleri ve böcek benzeri hayvanları yok etmek istediğimizde karşımızda iki yol vardır. Birincisi hızlı, ucuz fakat sürdürülebilir olmayan, diğeri de bilgi ve emek isteyen fakat doğal olan yoldur. İlkinde zehir dediğimiz bir kimyasal maddeyle musallat olan canlı öldürülür. Ancak bu zehirler birikme yapabilir, zehirlere karşı bu canlılar bağışıklık kazanabilir.⁸ İkinci yol ise -ki bu yol bilimsel

⁷ Ekosistemin menfaati yerine bütünün hayrı da diyebiliriz. Biyoçeşitliliğin korunması, özellikle bütünün hayrı için zorunluluktur. Burada ekosistemin bir bütün olması bilgisinden yola çıkarak, o ekosistemin korunmasının, içinde barındırdığı canlı ve cansız tüm varolanların hayrına olacağını düşünebiliriz.

⁸ Buna oldukça benzer bir şekilde, hastalık yapıcı (patojen) bakterilere karşı sağlığımızı korumasını beklediğimiz antibiyotikler bir süre sonra sağlık dengemizi çökertirler. Ayrıca, bakterilerin antibiyotik direnci geliştirmesi gibi büyük bir sorunla daha karşı karşıya kalırız.

verilere, uzun süren gözlemlere, yetişmiş insan gücüne ve uzmanlık bilgi birikimine dayanır-canlılar arasındaki av-avcı ilişkisinden faydalanmaktadır. Bitkilerimize musallat olan canlıyı ve onun ekosistemdeki yerini, rolünü detaylı öğrendiğimizde, onunla beslenen, doğal avcısı konumundaki bir canlıyı yardıma çağırabiliriz. Böylelikle, av-avcı ilişkileri denge üzerine kurulu olduğundan, bir süre sonra her iki canlı türünün de birey sayısı dengelenmiş olacaktır. İstenmeyen canlı türleri ile mücadelede bile canlı vücudunda ya da toprakta birikme yapan kimyasal moleküller yerine ekolojik ağdaki rolü bakımından bir başka canlıdan yararlanmak ekosistemin geleceği, sürdürülebilirliği ve selameti için daha sağlıklı bir yoldur. Bu örnek çiçekçilik, seracılık, meyvecilik gibi farklı uğraşlarla insanoğlu tarafından yetiştirilen ve çoğaltılan tüm bitkisel organizmalar için de geçerli olacaktır. Beslenme, giyinme ve barınma ihtiyaçlarımızın giderilmesi, bunun yanı sıra kozmetik ve estetik arzularımızın tatmini için bitkisel organizmaları ekip biçiyor, işliyor, yayıyor ve dönüştürüyor olmamızın biyosfere getirdiği yükü asgariye indirmemiz bir gerekliliktir. Doğal olarak, aynı bakış açısı hayvansal organizmalar için de geçerlidir.

Ülkemiz florasının biyoçeşitliliği ile ilgili verilere hızlıca göz atarsak (çünkü ülkemiz bitkileri hayvanlarına, tohumlu bitkileri de tohumuz bitkilerine nazaran daha çok araştırılmıştır) tohumlu bitki tür sayısının 10.150 olduğunu ve bunun 3.100 kadarının endemik (yani yeryüzünde sadece ülkemizde gelişebilen) olduğunu görürüz. Böylelikle, endemik tür oranımızın, tohumlu bitkiler için %30'dan fazla bir oranda seyrettiği de ortaya çıkmaktadır. Türkiye'deki biyoçeşitlilik verilerini gösteren alttaki çizelge, bu makale için Türkçeleştirilmiştir (Dönmez ve Yerli, 2019). Bunun yanı sıra, likenlerle ilgili veriler ayrıca güncellenmiştir (Güvenç vd., 2020).

Organizma Grupları	Toplam Tür Sayısı	Endemizm Oranı (%)
Tohumlu Bitkiler	10.150	31
Kara Yosunları	942	1
Eğreltiotları	85	-
Algler	~5.000	?
Mantarlar	2.158	?
Likenler	1.765	-
Memeliler	197	3
Kuşlar	420	0.5
Sürüngenler	130	13
Amfibiler	28	57
Tatlısu Balıkları	371	16
Deniz Balıkları	449	-

Tohumlu bitkilerde endemik tür oranımızın, %30larda seyrediyor olması demek, kabaca doğal alanlarda tespit ettiğimiz her üç bitki türünden birinin yeryüzünde yalnızca ülkemize yetişiyor olması demektir. Bu oranlarla ülkemiz bitki biyoçeşitliliği komşu ülkelerle değil, tüm Avrupa kıtası ile kıyaslanabilir hâldedir. Peki, nasıl olur da ülkemiz bir kıta kadar zenginliğe sahip olabilir? Bu sorunun cevabı ülkemizin kendine özel coğrafyasında gizlidir:

1. Ülkemiz ekvatora paralel yani *yatay dikdörtgen* bir şekle sahiptir. Doğusu ile batısı arasında güneşin seyahati 76 dakika sürmektedir. Ülke topraklarının tamamı yeterli gün ışığı almaktadır. Anadolu Yarımadası'nın Kuzey-Güney değil de Doğu-Batı ekseninde uzanan bir dikdörtgen olması, enlem farkını minimumda tutmaktadır. Enlem farkı, gece – gündüz süresine ve ritmine olduğu kadar, açık güneşlenme süresine de etki etmektedir. Bu açıdan Anadolu Yarımadası'ndaki avantaj, söz gelimi İskandinav Yarımadası'nda bir dezavantaja dönüşmektedir.
2. Bu dikdörtgene benzer kara parçası, batıda deniz seviyesinden başlayıp doğuda Ağrı Dağı zirvesiyle 5.000 metre üzerine çıkabilen, çoğunlukla 1.000-2.000 metreler arası yayılış gösteren engebeli arazilere sahiptir. Göller Yöresi'nin endemik bitkileri, farklı rakımlara farklı oranlarda dağılmış durumdadır (Özçelik vd., 2012). Buna göre 0-1000 m. arası 129 takson (%11), 1000-2000 m. arası 150 takson (%16), ve 2000 m. üzeri 39 takson (%4) tespit edilmiş olup, 645 takson (%69) muhtelif yüksekliklere yayılmıştır. Yani, bu endemik türler, bu topraklarda yükselti farkından olumsuz etkilenmemektedirler. Diğer bölgelerimizle ilgili çalışmalar yapıldıkça bu rakamlar güncellenecek, böylelikle ülke geneli yükseltiye göre takson sayıları hakkında yorum yapılabilecektir.
3. Dağlar kuzey ve güneyde kıyıya paralel, batıda ise kıyıya diktir. Dağların bu yapısal özelliği, Ege Denizi'nden gelen nemli havanın batıda daha içeri sokulmasına imkân verirken kuzeyde Karadeniz'le ve güneyde Akdeniz'le iç kısımlar arasına bir set çekerek farklı mikro iklimlere yol açmaktadır. İlaveten, böyle bir dağ setinde, dağın güney yamacı kuzey yamacından daha fazla güneş almakta ve ısınmaktadır. Bakı farklılığı dediğimiz bu durum, aynı yükseltide kuzey ve güney yamaçlar arasında farklı bitkiler veya aynı bitkinin farklı türü olarak yine biyoçeşitliliğe bir katkı sağlamaktadır.
4. Marmara Denizi gibi iki doğal boğazla iki büyük su havzasında bağlanan bir denizin varlığı, ortalama yükseltisi düşük olan Marmara Bölgesi'nde nem miktarını arttırmaktadır. Bunun yanı sıra Marmara Denizi, ülkemizin kıyı şeridi uzunluğunu da arttırmaktadır.
5. Ülkemizin üç tarafı denizle çevriliyken doğusu ve güneydoğusu karaya bitişik ve güneydoğusu çöl etkisine açıktır. Yine bu bölgede dağların çizdiği yaylar kuru çöl havasının iç kesimlere ulaşmasını engeller.
6. En önemlisi, ülkemiz kuzeyden güneye Avro-Sibirya (Euro-Siberian), İran-Turan (Irano-Turanian) ve Akdeniz (Mediterranean) gibi dünyanın en büyük üç fitocoğrafik kuşağının kesiştiği yerdedir (FAO, 2018). Ülkemizde bu fitocoğrafik kuşaklara ait vejetasyon tiplerinin

her üçü de farklı bölgelerimizde olmak kaydıyla görülür. Bu durum flora elemanlarını tekdüzelikten kurtarmaktadır (Şekil 1).

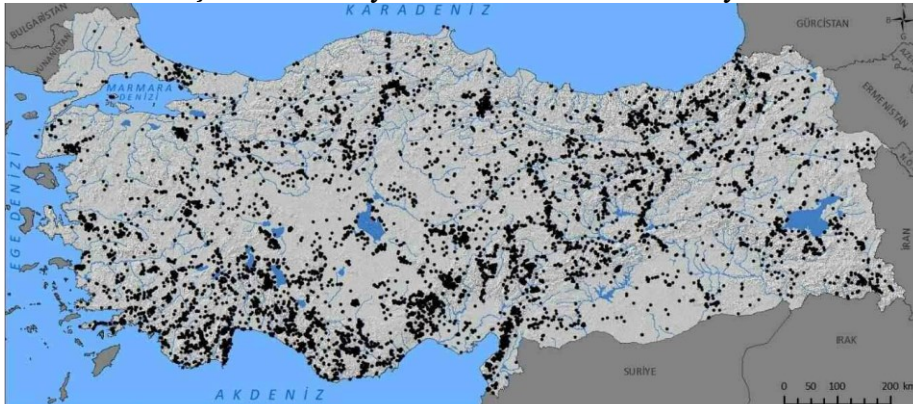
Şekil 1. Türkiye’de Fitocoğrafik Bölgeler

Kaynak: Güvenç ve ark. (2020)

Bu coğrafi şartlar ülkemizin yeryüzü şekilleri gibi farklı iklim ve mikro iklim tiplerine sahip olmasına ve böylece florasının son derece zengin olmasına imkân tanımaktadır. Zengin bir flora, zengin bir faunayı besleyecektir. Belirli bir alandaki floristik biyoçeşitliliğin en önemli göstergelerinden biri de o alanın kuş türü zenginliğidir (Özdemir vd., 2017). Bunun anlamı şudur. Belirli bir alanın fauna zenginliği karşılıklı sebep-sonuç ilişkisiyle o alanın flora zenginliğine bağlıdır. Tekdüze (İng. *uniform*) arazi vejetasyonunda kuş türü sayısının azlığı ve çeşitli flora elemanlarına sahip arazi vejetasyonunda kuş türü bolluğu ile ilgili olarak farklı çalışmalara göz atılabilir (Aksan ve Mert 2016, Aksan ve Akbay 2018). Ülkemizin sahip olduğu tüm bu zenginlikler insan eli değmeden doğal bir biçimde gerçekleşmektedir. Ancak bu biyolojik çeşitliliğin -daha doğrusu biyolojik zenginliğin- kıyamete kadar böyle süreceğini hiçbir bilim insanı garanti edemeyecektir. Hatta büyük bir ihtimalle, ülkemiz biyolojik çeşitlilik elemanlarını hızla kaybetmektedir. İlgili literatüre bu konuda, kapsamlı bir derleme çalışması bulunmaktadır (Şekercioğlu vd., 2011).

Şekil 2. Türkiye’de Endemik Bitki Lokasyonları

Kaynak: Şenkul ve Kaya (2017)

Endemik bitkilerimizin ülkemiz coğrafyasına dağılımı ile ilgili güncel bir çalışmada yer alan verilere bakıldığında (Şekil 2), bölgelerimizin yüzölçümlerine oranla endemik lokasyon barındırma değerlerinin şöyle olduğu görülür: Akdeniz Bölgesi % 34,3; Doğu Anadolu Bölgesi % 19,1; İç Anadolu Bölgesi % 16,2; Karadeniz Bölgesi % 13,8; Ege Bölgesi % 8,9; Marmara Bölgesi % 3,2 ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi % 2,5. Bu verilere göre Akdeniz bölgesi, en yoğun endemik bitki lokasyonu barındıran bölgemizdir (Şenkul ve Kaya 2017). Türkiye'deki toplam 9.677 lokasyon sayısı ülke yüzölçümüne oranlanırsa her 100 km²'lik arazide ortalama 1,24 lokasyon olması gibi bir durum açığa çıkar. Bu rakamlar, ülkemizin biyoçeşitlilik bakımından ne denli 'zengin' olduğunu kanıtlar.

Stanford Felsefe Ansiklopedisi için kaleme alınan *biyoçeşitlilik* maddesinden anlaşılacağı üzere terimin ikinci yarısını oluşturan 'çeşitlilik' kelimesinden ziyade 'biyo' kelimesinin kavramsal olarak karşılığının ne olduğu, diğer bir deyişle *biyo-* demekle neyin kastedildiği önemlidir (Faith 2021). *Biyo-* ön eki ile acaba bireyler mi, popülasyonlar mı, türler mi, yoksa ekosistemler mi çeşitlilik bakımından ele alınacaktır? Bunlardan başka, canlıdan yavrusuna aktarılan kalıtsal materyal bu tartışmanın neresinde konumlandırılmalıdır? İşte bu sorulara verilecek cevaplar ve terimin ilk kısmından türetilen anlam, bundan sonraki adımlar yani türlü koruma ve kollama eylemleri için odak belirleyici olacaktır. Her ne kadar Antik Yunan'dan alınma *bios* kelimesi ile hayat, ömür, yaşam ve belki de bir ihtimalle canlılık kastediliyor görünse de günümüz bilim insanı için somut biyolojik nesne *canlının* kendisidir. Öyle ki bu canlı içsel olarak atalarından aldığı ve yavrularına ilettiği kalıtsal materyali barındırmakta yine bu canlı türü türlü ekosistemlerde yayılmakta, nihayetinde önce popülasyon sonra tür gibi gruplamalarda karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kalıtsal materyalin ve bilginin nesilden nesile taşıyıcısı oldukları ve aynı zamanda ekosistemlerde eyleyici olup çoğalarak popülasyon haline gelebildikleri için, canlı bireylerin daha doğrusu *canlı varolanların*⁹ biyoçeşitlilik kasti ile korunup kollanması zorunluluktur. Söz konusu canlı varolanların yaşayabildikleri ekosistem *ne* ve *nerede* ise *orada* ve *o şekilde* korunmalıdır. Özetle biyoçeşitlilik çalışmalarında birey için ekosistemin, ekosistem için de bireyin feda yahut göz ardı edilebileceği bir durum söz konusu değildir.

⁹ Dikkat çekmek isteriz ki *canlı bireyler* ifadesi, yalnızca tikel bireyleri betimlerken; *canlı varolanlar* aynı zamanda simbiyotik organizmaları da kapsamaktadır.

2. Biyoçeşitlilik Korunmalıdır

Biyoçeşitliliği nasıl ya da hangi yöntemlerle koruyacağımıza gelince, bu sorunun cevabı basit olsa da uygulaması zordur. Çünkü özellikle ‘modernite’ ile içine girdiğimiz süreçte, gezegenimizde icra ettiğimiz her türlü imar, iskân ve inşaat faaliyeti, her türlü sanayi faaliyeti biyosfere daha fazla yük getirmiştir. Teknolojinin hızla gelişmesiyle, insan yeryüzünün çehresini giderek artan çapta ve yoğunlukta değiştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla en azından artık bundan sonrası için, bu tür faaliyetleri kontrollü bir biçimde ve doğal çevre şartlarını gözetererek yapmamız zorunludur. Bu zorunluluk, uygulamadaki zorluğu da beraberinde getirmektedir. Biz şehirlerde yaşayan insanlar başımızı sokacak yeni evler (doğrusu apartmanlar ve gökdelenler) yaptıkça, boyumuzdan büyük araçlarla trafiğe çıktıkça, trafik yükünü azaltmak için yeni otoyollar açtıkça aslında yaşadığımız şehirlerin zaten indirgenmiş doğal alanlarını da tahrip etmiyor muyuz? Bu tahribat acaba kaldırımlara veya bina çevrelerine dikeceğimiz sınırlı nitelik ve nicelikteki ağaç ve çalılarla giderilebilecek düzeyde midir? Acaba sokak hayvanlarına yazın su, kışın yiyecek sağlamakla doğa koruması mı yapmış oluyoruz, yoksa yaptığımız şey sadece bir nevi günah çıkartmak mıdır? O halde neyi nasıl yapmalıyız? Yapılacak en doğru iş, ‘doğal’ dediğimiz alanların özellikle de ‘biyoçeşitlilik merkezi’ sayabileceğimiz alanların korunması olacaktır. Koruma, müdahil (İng. *conservation*) ve gayri müdahil (İng. *preservation*) olmak üzere iki şekilde yapılabileceği gibi, ülkemiz şartları açısından en verimli her ikisinin de kısmen uygulandığı üçüncü bir yöntemdir.¹⁰ Korunması gereken arazi parçasını kendi halinde bırakmak insan erişimle neredeyse tümüyle kapatmak, doğayı doğa için korumak gayri müdahil yöntemdir. Sürece insan müdahalesi ya yoktur ya da minimumdur. Müdahil yöntemde ise sınırlı seviyede insan erişimi ve müdahalesi vardır. Örneğin bir milli park arazisinin şehre en yakın noktasında, kısıtlı bir alanda mangallı piknik yapmaya izin verilmesi, parktaki yaşlı ağaçların belirli aralıklarla kesilmesi, piknik için arazinin düzenlenmesi, tuvaletler için su ve lağım hatları çekilmesi, belirli araç kapasitesine sahip otoparkların yapılması, bunların yanı sıra giriş çıkışın denetlenmesi için güvenlik birimi belki de yürüyüş parkurları ve kafeteryalar yapılması anlamına gelecektir.

Ülkemiz şartlarında -kalabalık nüfusa ve dolayısıyla yoğun kullanım ihtiyacına sahip olduğumuzdan dolayı- her iki yöntemin karması olan üçüncü bir yöntem daha cazip

¹⁰ Yirminci yüzyılın başında ABD’de Yosemite Ulusal Parkı civarındaki Hetch Hetchy Vadisi’ne müdahale ve buna itiraz olarak özetleyebileceğimiz bir sürecin sonunda, iki farklı çevre koruma metodu ortaya çıkmış oldu. Bunlardan biri, Gifford Pinchot’nun başı çektiği *conservation*, yani çevreyi insan için koruma, çevreyle insanı buluşturma ve çevreden ekonomik gelir elde etme düşüncesine sahip görüş ve yöntemler bütünü, diğeri ise John Muir tarafından ortaya koyulan, doğal çevrenin doğa için korunması, el değmemesi düşüncesini ve yöntemini savunan *preservation* görüşüdür (DesJardins, 2006: 99-148).

görülmektedir. Ancak tüm bunların yanında baraj, hidroelektrik santral, termik santral, nükleer santral, havaalanı, akarsu ve durgun su üzerinde köprüler, göl ve deniz dolgu alanları gibi ‘yoğun inşaat faaliyeti gerektiren projeler’ tekrar tekrar düşünölmeli, projeler planlama ve uygulama aşamalarında özellikle ekoloji ve taksonomi kökenli biyologlardan bölge ile ilgili görüş/öneri/eleştiri alınmalı, hatta varsa itirazlara ve önerilere öncelik verilmelidir.

Tam da bu konuda, ölkemizin geçmişinde günümüze model olabilecek bir olumlu örnek bulunmaktadır: Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) petrol boru hattı projesi yürütölürken hattın geçeceği illerde biyologlar tarafından ön çalışmalar yapılmış ve koruma altına alınması gereken arazilerde hattının yönü değiştirilmiştir. Bu nokta önemlidir. BTC boru hattı gibi bir projenin biyosfere yük getirmeyeceğini kimse iddia edemez. Ölkemizin ekonomik menfaatleri gereği de böyle bir projeden vazgeçmek asla düşünölemez. O halde her iki şartı birleştirecek yeni bir çözüm bulmak en makul yoldur. Bu bakış açısıyla korunması gereken arazilerdeki biyoçeşitliliği güvence altına almış oluruz. BTC örneği, insan müdahalesinin yoğun olduğu projelerde nasıl davranabileceğimizin rasyonel bir göstergesidir.

İnsan müdahalesinin olmadığı veya minimum düzeyde olduğu durumlarda, doğal yollarla ekosistemler zaman içinde kendilerini yenilemektedirler. Yangın sonrası ormanların kendini tekrar toplaması buna örnek verilebilir. Çeşitli sebeplerle terk edilen şehirlerde oraya uygun bitkilerin zamanla ortamı kapladığı görölmektedir. Şu hâlde insanın elini çektiği andan itibaren biyosferin o kısmının kendi kendini restore edebildiğinin farkında olmalı ve herhangi bir alanın peyzajına dokunurken öncelikle o alanın, bu olmuyorsa ona en yakın başka alanların florasını sonra da faunasını dikkate almalıyız. Böylelikle biyoçeşitliliğe kendinde bir değer olarak sahip çıkmayı önemsemeliyiz.

3. Biyoçeşitlilik Değer(li) Midir?

Öncelikle belirtmeliyiz ki biyoçeşitlilikle ilgili olarak bu çalışmada sunduğumuz bazı nicel veriler, biyoçeşitliliğin bir değer anlamına geldiğini ihsas ettirmektedir. Ancak biyoçeşitliliğin ya da -ölkemiz için söyleyecek olursak- *biyozenginliğin* kendinde bir değer olarak kabulü muhtemelen sınırlı zihinlerimiz için uzun zaman isteyen bir süreç olacaktır. Biyoçeşitlilik yeryüzünde hayatın daha doğrusu canlılığın farklı ortamlarda farklı suretlerde tezahür etmesiyle ortaya çıkmıştır. Buna göre, ortam farklılıkları ya da ortamların farklılaşması, zamanla farklı canlı türlerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Canlılardaki yaşayakalma (İng. *surviving*) içgüdüğü, canlının içinde bulunduğu ortamla optimum etkileşimine yol açmaktadır. Dolayısıyla esasında ne biyoçeşitliliğin ne de canlılığın yeryüzünde ortaya çıkışında insan

müdahalesi yoktur. Ancak zamanla insan farklı canlıların farklı ortamlara taşınmasına, tutunmasına vesile olmuştur. Modernite ile başlayan bir zaman dilimindeyse insan -maalesef- biyoçeşitlilik üzerinde giderek artan basınçla olumsuz etkilerde bulunmaktadır. İnsan elini eteğini çektiğinde, yani kaynakların yoğun ve düzensiz tüketimine son verdiğinde *doğa* diye betimlediğimiz *biyosferin* kendini yenileceğini ve dengesini koruyacağını iddia ediyoruz. Zira canlılık maksimum ve minimum sınırlar dahilinde salınımlarla kendini dengeleyebilmektedir. Canlılığın bu özelliğini biyosferde de gözlemlememiz mümkündür. Söz gelimi, tamamen yanmış kavrulmuş bir orman ekosisteminin -insan müdahalesi olmadan- bir süre sonra tekrar dirildiğini, hatta kısmen kendini yenilediğini görmekteyiz. Biyosferden elimizi eteğimizi çekmenin, *ekosistemlere büyük yükler bindirecek icraatlar yaparken yalnızca insanın değil, ondan daha kadim canlıların da haklarını muhafaza demek, böylece bütünüün hayrını ve selametini gözetmek* demek olduğunu düşünüyoruz.

'*Biyoçeşitlilik kendinde bir değer midir?*' sorusuna cevabımız her tür insan müdahalesinden bağımsız bir şekilde biyoçeşitliliğin bir değer olduğu yönündedir. Hatta özellikle insan müdahalesinin olmadığı ya da en az olduğu ortamlarda biyoçeşitliliğin giderek arttığını gözlemlememizin mümkün olduğunu söylüyoruz. Canlıların insan tarafından korunma maksatlarına değinecek olursak, işte bu hususta her türlü faydadan (pragmatis) azade bir şekilde tüm canlıların kendi ortamlarında korumaları fikrini savunmamız esastır. Bu mümkün değil ise -ki pratik ve ekonomik sebeplerle her zaman değildir- o halde insanın canlılara ve ekosistemlere müdahalesi daima minimum düzeyde tutulmalıdır.

Günümüz biyolojisine göre canlı türleri sabit yani durağan değildir. Canlılar sanki sürekli yenilenerek sabit kalmanın bir yolunu bulmuş gibi görünürler. O yüzden de biyoçeşitliliği ölçme ve kaydetmede yöntem ve araçlarımız aynı kalsa bile zamanla biyoçeşitlilik verilerimiz değişecektir. Çünkü hem canlılar değişecektir hem de canlıların içinde yaşadığı cansız ortam, canlılar sebebiyle değişecektir. Burada kastettiğimiz bizden bağımsız bir şekilde tabii bir özellik olarak canlı türlerinin zamanla değişiyor oluşudur. Canlı türleri değiştikçe de o türler üzerinden algılayıp tanımladığımız biyoçeşitlilik değişecektir. Canlıların yeni ortamlara uyum konusunda sınırlı da olsa bir kapasiteleri olduğundan, canlıların yaşadığı ortamlar coğrafi ve fizikî koşullarla değiştikçe canlıların bazıları bu değişen ortamlara ayak uyduracaklardır. Bu durumda muhtemelen tür sayısında artış ya da azalma olarak kendini gösterecektir.

Çeşitliliğin az ve nispeten tekdüze olduğu alanlarda muhtemel bir tabii afet ile başa çıkmak ya zor ya da imkânsız olacaktır. Varsayımsal bir ülkede yalnızca **A** türü bitkiden oluşan bir orman, ikinci bir ülkede **A, B, C** ve **D** gibi 4 türden oluşan bir orman düşünelim. Birdenbire

-Siyah Kuğu fenomenine¹¹ benzer bir biçimde- ortaya çıkan herhangi bir biyolojik felaket, burada sayılan türlerin her birini farklı etkiliyor olacaktır. Örneğin **A** türünü yok edecek bir hastalık birinci ülkede **A** türünün belki de tüm bireylerinin yok olmasına sebep olabileceken, ikinci ülkede böyle bir şey yaşansa bile **B**, **C** ve **D** türleri yaşama devam edebilecektir. Buradan çıkaracağımız en basit ve temel sonuç biyoçeşitliliğin en azından salgınlar, afetler ve kitlesel yıkımlarda geriye direnecek türler bırakacağı ve bunun *bütünün hayrına* ve *iyi* olduğudur.

Taksonomistlerin özellikle yaban ortamlardaki bitki ve hayvan türlerini araştırıp kaydettiğini, insan tarafından kültüre alınan türlerle bilimsel olarak ilgilenmediklerini biliyoruz. Bir türün, popülasyonun, hatta ekosistemin kaybı demek aslında tabiattaki dengenin bozulması da demektir. Bu kaybın bir veri eksilmesi oluşu epistemolojinin, değer kaybı oluşu aksiyolojinin ve potansiyel kaybı oluşu da ekonomi-politiğin sorunsal haline gelmektedir. Birörnek ve yeknesak bir canlı örtüsü (biota) sınırlı potansiyel anlamına gelmektedir ve doğal olarak çok türlü canlı örtüsüne göre muhtelif tehditlere daha açık hale gelecektir. Çok türlü bir canlı örtüsünde aynı zamanda türler arası ilişkilerin de genellikle birer kazanç olduğunu düşünüyoruz.

Doğa / kültür (İng. *nature / nurture*) karşılaştırması hususunda insanın her gün kullandığı ya da fayda sağladığı türlerin kültür türleri olduğunu bilmemize rağmen, bu türlerin kaynağının doğa oluşunu ihmal ediyor görünmekteyiz. Biz her ne kadar kültür yoluyla farklı çeşitte bitkiler ve hayvanlar üretiyor olsak da aslında böylelikle canlıların atalarından tevarüs ettikleri ve kendilerinde mevcut olan potansiyeli açığa çıkardıkları bilimsel bir gerçektir. Diğer bir deyişle, kültüre alınmış olan, doğal olana dayanmaktadır. Bu yüzden de elimizdeki kültürel organizmaları yitirdiğimiz olası durumlarda doğal olana müracaat etmemiz gerekir. Hatta belki de tarihi süreçte bir bitkinin birden fazla kez kültüre alındığına şahit olmamız mümkündür. Özetle damak tadımız ya da beslenmemiz için sözgelimi elma ağaçlarını budama, çapalama, gübreleme, sulama, aşılama, ilaçlama gibi türlü etkilere maruz bırakarak sonuçta *Golden*, *Starking*, *Fuji*, *Arapkızı* ve *Grannysmith* gibi muhtelif elma çeşitleri üretiyor olsak da bir yönüyle sigorta poliçemiz sayabileceğimiz yabani elma olan *Malus sylvestris*'i de -olduğu gibi- muhafaza etmemiz gerekmektedir. Atasözlerimizden biri bu konuda oldukça takdire şayandır.

¹¹ Amerikalı yazar Nassim Nicholas Taleb tarafından kaleme alınan 'Siyah Kuğu' adlı kitapta ortaya atılan metaforik bir teoridir. Siyah Kuğu teorisi, olmasına neredeyse hiç ihtimal vermediğimiz şeylere dair gözlem ve bilgimizin ne kadar eksik ve kırılabilir olduğunu ortaya koymaktadır. Bir Siyah Kuğu fenomeni şu üç özelliklerle bilinir:

- 1) Nadir gerçekleştiği için sıra dışı kabul edilir.
- 2) Gerçekleştiğinde olağanüstü etki gücü yaratır.
- 3) Ortaya çıktığı andan itibaren açıklanabilir veya öngörülebilir bir hâle bürünür (Taleb, 2008).

Bakarsan bağ olur bakmazsan dağ olur cümlesinde verilen *bağ* kelimesiyle kültüre alınan bitkilerin, *dağ* kelimesiyle de asılların geldiği doğal kaynakların imgeniyor olduğunu düşünmemiz, daha doğrusu varsayabilmemiz mümkündür.

Sonuç

Biyoçeşitlilik teriminin ve bu terimle ilgili kavramların ‘koruma biyolojisi’ (İng. *conservation biology*) disiplini ile ortaya çıktığı iddia edilir (Sarkar, 2019). Aslında bu makalede verilmeye çalışılan mesajın ‘türlerin ve ekosistemlerin korunması gerektiği’ şeklinde bir bakış olduğu da dikkate alınırsa biyoçeşitlilik ve koruma biyolojisi gibi terimlerin, kavramların ve disiplinlerin birbirleriyle kopmaz bağları olduğu açığa çıkacaktır. Bir biyolog olarak, insanın doğal ortamlara müdahalesinin minimuma indirilmesi gerektiğini söyleyebilirim ve söylemeliyim de. Hatta, bu tutumu bir adım öteye götürüp ‘*insan olmasaydı dünyamız biyoçeşitliliği ve biyolojik düzeni hızlıca toparlardı*’ diye de düşünebilirim. Öte yandan biyolojinin tarihiyle ve felsefesiyle ilgili çalışmaları takip eden biri olarak, diğer pek çok konuda olduğu gibi bu konunun ‘insanın bakışı’ ile ilgili olduğunu da söyleyebilirim: ‘*İnsanın kendine bakışı, insanın diğer canlılara bakışı, insanın canlı cansız tüm evrene bakışı ve nihayet insanın Tanrıya bakışı*’. Tüm bu bakışların zihinlerde ne tür imgelere sebep olduğu hayati önem taşımaktadır. Eğer yeryüzüne tanrının halifesi yahut temsilcisi gibi bir sıfatla gönderildiğinize inanıyorsanız -ki semâvî dinlerin ortak noktalarından biri de insanın yeryüzüne gönderildiği düşüncesidir- o halde tüm insanlardan ve tüm canlılardan, hatta cansızlardan tanrınıza karşı sorumlusunuzdur. Bu sorumluluk inancı ve bilinci en azından diğer canlıların sizin yüzünüzden yok olması ihtimaline karşı eyleme geçmenize yaramalıdır. Eğer evrimsel olarak tüm canlıların belirli bir kökenden türediğini, fizikî ve coğrafi şartlar sebebiyle zaman içerisinde birbirlerinden ve(ya) atalarından farklılaştıklarını düşünüyorsanız, o hâlde bu düşünce sizi hem diğer insanlarla hem de diğer canlılarla empati kurmaya sevk etmelidir.

Çevresel problemlerimizin en temelinde şu üç ilkesel sapmanın yer aldığını düşünülebilir:

- Moderniteyle birlikte insanın diğer canlılarla olan ilişkisi radikal bir biçimde değişmiştir. Bu bakış zincirleme bir bozunumun tetikleyicisi olmuştur.
- İnsanmerkezci bakışta özne insan olduğundan, diğer her şey ‘harcanabilir’, ‘tüketilebilir’ nesnelere haline getirilmiştir. Böylelikle her nesneye maddi değer biçmek de mümkün olmuştur.

- Bu iki hususun temelindeyse parçaların birbirine sıkı sıkıya (büyük ölçüde sebep-sonuç ilişkisiyle) bağlı olduğu dinamik sistem anlayışının çökmüş, metafizik anlamın ya susturulmuş ya da örselenmiş olması yatmaktadır.

Yukarıdaki sorunlara birer çözüm adına şu ilkeler sıralanabilir:

- Mevcut ve muhtemel çevre anlayışımızda öncelikle ve ivedilikle zihni bir değişim gerekmektedir. Başta akademisyenler olmak üzere tüm yurttaşlarımızın *pasif romantizmden aktif rasyonalizme* geçmeleri gerekir.
- Çevre sorunlarının ivmelenmesine sebep olan *sosyal* ve *ekonomik* yapıda restorasyon şarttır. Tüketim odaklı ekonominin doğal çevreye ciddi baskı yaptığı, zarar verdiği aşıkardır. Kişinin ya da zümrenin değil, ‘bütünün hayrı’ prensibini ilke edinerek fizyolojik ihtiyaçların giderimi zorunluluğu hariç olmak üzere hem *tüm* hem *tam* bir ekosistem koruması zorunludur.

Bir yandan ülkemiz biyoçeşitliliğinin korunması, geliştirilmesi, gelecek kuşaklara aktarılabilmesi öte yandan sürdürülebilir bir kalkınma sağlanabilmesi için, bu çalışmada, konuyla ilgilenenlerin dikkatine aşağıdaki adımlar sunulmaktadır:

1. Her şeyden önce doğa (burada biyosfer anlamında kullanılmaktadır) ile insan kategorileri arasındaki önemli bir fark bulunur. Nedensellik (İng. *causation*) açısından var olabilmek için insanın doğaya muhtaç olduğu ortadadır. Başlı başına bu delilin bile doğanın kendinde bir değer olduğunu kabul etmeye yetmesi gerekir.
2. Bu çalışmada vurgulanan konu, doğa ve insan arasındaki bağın yalnızca ilişki (İng. *correlation*) değil, çoğunlukla nedensellik şeklinde belirdiğidir. Dolayısıyla doğanın insan ürünü değil, insanın doğanın ürünü olduğu söylenebilir. İnsanın ortaya koyduğu her türlü sosyal, ekonomik, bilimsel ve özellikle de teknolojik ürünlerin, doğa ile ne denli barışık ve uyumlu olduğunun gözden geçirilmesi gerekir.
3. Benmerkezci (İng. *egocentric*) Etik, ‘ben’ üzerine kurulu olduğundan, mekanik dünya görüşünü ve materyalist anlayışı tetiklemektedir. Öyle ki, *bugün yaşadığımız çevre sorunlarının temelinde doğanın içsel değerini kaybetmesi ve araçsal değerinin daha çok ön plana çıkması yatmaktadır* (Kılıç, 2013: 37-49). Tam da bu yüzden,

3.a) Tüm canlıların içsel, varoluşsal değere sahip olduğu kabul edilmelidir.

- 3.b) İnsan tarafından yeme, içme gibi fizyolojik ve benzeri ihtiyaçların giderilmesi için kullanılması ve tüketilmesi gerekli görülen canlıların ayrıca araçsal değere sahip olduğu düşünülmelidir.
- 3.c) Araçsal değer, içsel değeri tutuluma uğratan derecede abartılmaması gerektiği ve kesinlikle israfın önlenmesi gerektiği dikkate alınmalıdır.
4. İnsanmerkezci etik anlayışında insanlar topluma herhangi bir katkı sağlayıp sağlamadığına bakılmaksızın sadece var oldukları için değerli kabul edilmektedirler. Tıpkı buna benzer bir ontolojik bakışla organizmaları birer *canlı varolanlar* olmaları sebebiyle merkeze almak, herhangi bir varolanın etiğe konu olmasını ise *canlı olma* (Lat. *ens viva*) hususiyetine bağlamak gerekmektedir.
5. Böylelikle, Gorke (2000: 88) tarafından önerilmiş olan ve canlıyı merkeze koyan biyomerkezci (Alm. *biozentrik*) etikte tüm canlıları (Alm. *alle lebewesen*) dikkate almak hem önemli hem de gereklidir. Buna ilaveten herhangi bir ekosistemde canlı türlerinin çeşitliliğinin korunmasının *ekolojik, ekonomik, estetik ve psikolojik* faydalar sağlayabileceği de dikkate alınmalıdır.
6. Biyoçeşitlilik konusunda yapılması gereken öncelikle mevcudun tespiti ve tasnifi, ardından bu mevcudun muhafazası gayelerine dönük farklı kategorilerde ve farklı seviyelerde çalışmalar olmalıdır. Bunun için evvelimde örgün ve yaygın eğitim araçları vasıtasıyla halkın bilinçlendirilmesi; politika üreten kişi ve kurumların biyolojik çeşitliliğin ve zenginliğin önemini idrak ederek bundan sonraki süreçte bir yandan ülkemiz için gerekeni yaparken diğer yandan biyoçeşitliliğin ülkemizin en büyük doğal zenginliği olduğunu bilmeleri ve dikkate almaları gerekir.
7. Günümüzde dünyada yaşayan canlıların hangisinin ne ölçüde faydalı olduğunu belirleyebilecek bir ölçü ve tekniğe sahip olmadığımız konusunda Kılıç'a (2013: 112), gelecekte hangi canlıların insan için önemli ve faydalı olacağını bilinemeyeceği konusunda da Ehrenfeld'e (1988) katılmamak elde değildir. Dolayısıyla gelecekte belki de insanlığı kurtaracak bir özelliğe bürünecek herhangi bir canlı türünün şimdiden korunması gerektiği düşüncesinden hareketle, *zımnî fayda* kavramına dikkat çekilmelidir. Herhangi bir canlı türü, *zımnî faydası olur* düşüncesi ile bile olsa korunmalıdır.

8. Biyosfere verdiğimiz zararın giderilmesi için tüm canlıları merkeze alan bir etik paradigma inşa edilmelidir. Bunun ardından, önce kendimizden başlamak kaydıyla ‘sosyal ve ekonomik restorasyon’ başlatılması gerekmektedir.
9. Problemlerimizden biri de toplumumuzun geleneksel bakışa göre ölmüşlerimizi hayırla, saygıyla anmayı bir vazife addederken; doğmamış gelecek kuşakları düşünmeyecek denli nostaljiye bürünüyor oluşudur. Çocuklarımız, torunlarımız, onların torunları dedelerimizden daha mı az saygıyı hak etmektedir? Geçmişe bu denli *romantik* hatta *ifrat* derecesindeki bakış, geleceğe dair *irrasyonel* hatta *ifsat* derecesinde davranışlara neden olmaktadır. Dolayısıyla artık tüm ekosistemlere dönük eylemlerimizi gözden geçirmek, *biyosferin restorasyonu* ve *biyoçeşitliliğin muhafazası* adına ‘*âmir etik ilkeler*’ belirlemek gerekmektedir.

Tıpkı hakikatin çok yönlü oluşu gibi, canlılık da biyoçeşitlilik suretiyle zuhur eder. Bizler yirmi birinci asrın çocukları olarak birden fazla hakikatin olabileceğini yahut hakikat bir ise bile birden fazla yönü olabileceğini düşünebiliyorsak, insan haricindeki diğer canlılara özellikle bitkilere ve böceklere karşı sorumluluklarımız olduğu bilincine de varabilmeliyiz. Şu hâlde son cümle olarak yinelemek gerekirse, koruma çalışmalarında ekosistemin menfaati esas olmalı, insan müdahalesi minimumda tutulmalı, biyoçeşitlilik kendinde bir değer olarak kabul edilmeli, kamuoyunun bilgi ve farkındalık düzeyini arttırıcı çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynakça

- Aksan, Ş. ve Akbay, N. (2018). Tarım Alanlarındaki Peyzaj Çeşitliliğinin Memeli Yaban Hayvanı Tür Çeşitliliğine Etkisi *Atabey Ovası Örneği. Türkiye Ormancılık Dergisi*, 19(2), 176-184.
- Aksan, Ş. ve Mert, A. (2016). Isparta Atabey Ovası'nın Kuş Türleri. *Türkiye Ormancılık Dergisi*, 17(2), 153-157.
- Altuner, Z. (1998). *Tohumuz Bitkiler Sistematigi* (3. b., Cilt 1). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları.
- Bánki, O., Roskov, Y., Döring, M., Ower, G., Vandepitte, L., Hobern, D., Remsen, D., Schalk, P., DeWalt, R. E., Keping, M., Miller, J., Orrell, T., Aalbu, R., Adlard, R., Adriaenssens, E., Aedo, C., Aescht, E., Akkari, N., Alonso-Zarazaga, M. A., et al. (2021). Catalogue of Life Checklist (Version 2021-12-18). Catalogue of Life. <https://doi.org/10.48580/d4tm>
- Des Jardins, J. (2006). *Çevre Etiği*. (R. Keleş, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Dönmez, A. ve Yerli, S. (2019). Biodiversity in Turkey. T. Pullaiah içinde, *Global Biodiversity Selected Countries in Europe* (Cilt 2, s. 397-442). Canada: Apple Academic Press.
- Ehrenfeld, D. (1988). Why Put a Value on Biodiversity? E. Wilson içinde, *Biodiversity* (s. 212-216). Washington DC: National Academies Press.

- Faith, Daniel P., "Biodiversity", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), Erişim adresi:
<https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/biodiversity>
- FAO. (2018). *Biodiversity of Turkey. Contribution of Genetic Resources to Sustainable Agriculture and Food Systems*. Ankara: FAO Türkiye.
- Gorke, M. (2000). Was Spricht für eine Holistische Umweltethik? *Natur & Kultur*, 1(2), 86-105.
- Güvenç, Ş., John, V. ve Özdemir Türk, A. (2020). Phylogeographical Analysis Of The Lichens And Lichenicolous Fungi Of Turkey. *Borziana*(1), 87-108. Erişim Adresi:
<https://doi.org/10.7320/Borziana.001.087>
- Kılçık, F., Boyacı, Y. Ö. ve Tekin Özan, S. (2021). The First Description Of The Males Of The Water Mite Atractides Polyporus (K. Viets, 1922) (Acari; Hydrachnidia; Hygrobatidae) for Turkey. *Int. J. Agric. For. Life Sci.*, 5(1), 12-14.
- Kılıç, S. (2013). *Çevre Etiği*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Özçelik, H., Muca, B., Koca, A., Çetin, Z. ve Özsoy, S. (2012). *Göller Yöresi'nin Endemik Bitkileri, Biyolojik Çeşitlilik Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 40). Ankara: T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Biyoçeşitlilik Daire Başkanlığı.
- Özdemir, İ., Mert, A., Özkan, U. Y., Aksan, Ş. ve Ünal, Y. (2017). Bir Kızılcım Orman Ekosisteminde Spektral Ve Kuş Türü Rarefaksiyon Eğrileri Arasındaki İlişkiler. *Türkiye Ormancılık Dergisi*, 18(3), 232-240.
- Roush, G. J. (1977). Why Save Diversity? *Nature Conservancy News*, 21(1), 9-12.
- Sarkar, S. (2019). What Should 'Biodiversity' Be? E. Casetta, J. Marques da Silva, & D. Vecchi içinde, *From Assessing to Conserving Biodiversity: Conceptual and Practical Challenges* (375-399). Springer Open.
- Seçmen, Ö., Gemici, Y., Görk, G., Bekat, L. ve Leblebici, E. (2004). *Tohumlu Bitkiler Sistematigi*. (7. b.) İzmir: Ege Üniversitesi Fen Fakültesi.
- Sekercioglu, C. H., Anderson, S., Akçay, E., Bilgin, R., Can, O. E., Semiz, G. ve Tavsanoglu, C. (2011). *Turkey's Globally Important Biodiversity In Crisis*. *Biological Conservation*, vol.144, no.12, 2752-2769.
- Taleb, N. N. (2008). *Siyah Kuğu Olasılıksız Görünenin Etkisi*. (N. Arıbaş Erbil, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM: VÜRBİTSA'DAN VERNİSİKİA'YA BULGAR – BİZANS İLİŞKİLERİ 811-813

(Between the Two Wars Period: Bulgarian-Byzantine Relations From Vürbitsa to Vernisikia 811-813.)

Kaan AKAR¹

Derleme

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1275506

Makale Geliş Tarihi: 02.04.2023

Makale Kabul Tarihi: 16.06.2023

ÖZ

ABSTRACT

802 tarihinde Tuna Bulgar Devleti tahtına çıkan Kurum Han ile beraber, Bulgarların yükseliş dönemi başlamıştır. Tuna Bulgar Devleti'nin ve Bizans İmparatorluğunun Balkan coğrafyasını hâkimiyet altına alma politikası bu dönemde iki devletin siyasi olarak karşı karşıya gelmelerindeki en önemli sebeplerden biri olmuştur. Kurum Han döneminde Bulgarlar nüfuslarının az olmasına rağmen hızlı ve dayanıklı ordu yapıları sayesinde asker sayısı bakımından ve donanım olarak da çok üstün durumda bulunan Bizans İmparatorluğunu, savaşlarda yenmişlerdir. Zira bu galibiyetlerin alınması, Bizans imparatorluğunun içinde bulunduğu askerî ve siyasî krizlerin etkisiyle yaşanmıştı. I. Nikephoros'un ardından tahta çıkan oğlu Stavrakios'un ölümü ve İmparator Mihael'in tahta çıkması Bizans İmparatorluğundaki durumu değiştirmemiş ve psikolojik üstünlük ise Bulgarlarda kalmıştır. Bizans sınır kalelerini ele geçirmeye başlayan Kurum Han'a karşı kesin sonuç almak isteyen İmparator Mihael, Vernisikia Savaşı'nda yenilmiş ve tahta İmparator Leo çıkmıştır. Böylece Kurum Han, iki imparatoru öldürmüş ve diğerini de tahtından inmesine sebep olmuştur. Çalışmamızda 811 Vürbitsa Savaşı sonrası, Bulgar Bizans ilişkileri konu edilmiş ve Vernisikia savaşından sonraki Kurum Han'ın ilk İstanbul seferi dâhil olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bulgar, Kurum Han, Vürbitsa, Vernisikia, Bizans.*

With Kurum Khan, who ascended the throne of the Danube Bulgarian State in 802, the period of the rise of the Bulgarians began. The policy of the Danube Bulgarian State and the Byzantine Empire to dominate the Balkan geography was one of the most important reasons for the two states' political confrontation in this period. In the period of Kurum Khan, the Bulgarians, despite their small population, defeated the Byzantine Empire, which was far superior to in terms of numbers and military equipment, thanks to their fast and durable army structures in the wars that took place. It is a fact that these victories were influenced by both the military and the political crises of the Byzantine Empire. The death of his son Staurakios, who ascended the throne after Nikephoros I, and the accession of Emperor Mihael did not change the situation in the Byzantine Empire, and the psychological superiority remained with the Bulgarians. Emperor Mihael, who wanted to get a final result against Kurum Han, who started to seize the Byzantine border castles, was defeated in the Vernisikia War and Emperor Leo ascended the throne. Thus, Kurum Khan killed two emperors and dethroned the other. In our study, the Bulgarian-Byzantine relations after the 811 Vürbitsa War were discussed and the first Istanbul expedition of Kurum Han after the Vernisikia war was examined.

Keywords: *Bulgar, Khan Krum, Varbitsa, Vernisikia, Byzantium.*

¹ Arş. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, kaganakar@windowslive.com, ORC-ID: 0000-0003-4623-5369.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağlımsız

Yazar Katkısı: Kaan Akar %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada destek alınmamıştır

Etik Onay: Bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişiler ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer-Review: Independent double blind

Author Contributions: Kaan Akar contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study

Ethics Approval: Ethical approval has not been obtained.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Giriş

Bizans İmparatoru I. Nikephoros'un Bulgaristan'ı nihai işgali ve Tuna Nehri'nin Bizans İmparatorluğu'nun Kuzey sınırı olması amacıyla kalabalık bir ordu hazırlayarak çıktığı 811 Seferi, Bizans İmparatorluğu için Vürbitsa Geçiti'nde ağır bir yenilgiyle sonuçlanmıştır (Karatay, 2018: 196). İmparatorun başında bulunduğu ordu, Tuna Bulgar Devleti hükümdarı Kurum Han'ın uygulamış olduğu gerilla savaşına benzer taktiklerle baş edememiştir. Bizans ordusu içinde meydana gelen disiplinsizlikler ve buna binaen bir süre hareketsiz kalışın sonunda gece şafak sökerken ani gelişen Bulgar saldırısına, imparator ve maiyeti dâhil Bizans kamplarındaki tüm askerler hazırlıksız yakalanmışlardır (Hupchick, 2017: 84; Karatay, 2018: 155; Fine, 2000: 97). Bulgarların, Bizans kamplarına yaptığı ilk saldırıda İmparator I. Nikephoros ve maiyeti öldürülmüşlerdir. İmparatorun ölümü 378 yılında İmparator Valens'in Gotlarla yaptığı Edirne Savaşı sırasında ölmesinden sonra bir savaşta gerçekleşen ilk ölümdür (Theophanes, 1997: 673; Kafesoğlu, 1985: 25; Curta, 2019: 89; Kazhdan, 1991: 24). Nikephoros'un ölümü neticesinde Bizans kamplarında başlayan kargaşayla askerler Bulgarların dağlardan attıkları okların altında Vürbitsa Geçiti'ne doğru kaçmaya başlamışlar buradan da Kamçıya Nehri'nden geçerek Bizans İmparatorluğu topraklarına ulaşmaya çalışmışlardır. Zira kaçan askerler Gerlova Havzası bataklıklarına sıkışmışlar ve burada çok sayıda asker ölmüştür. Bataklıktan geçebilenler ise dağ geçitlerinde, Bulgarların yaptığı tahta çitlerle karşılaşmışlardır. Panik halinde olan Bizans ordusu bu çiti tırmanmaya çalışmış; ancak gelen oklarla ve Bulgarların çiti ateşe vermesinden dolayı Bizans ordusunda büyük insan kayıpları yaşanmıştır. Çiti aşabilenler ise hemen altına kazılmış olan derin hendeklerin içine düşmüş, yaralanarak hareket edemez duruma gelmişlerdir. 811 Seferine katılan askerlerden çok az bir kısmı sağ olarak Bizans İmparatorluğu topraklarına ulaşabilmişlerdir. Bulgarlar tarafından esir alınan askerler de Trans-Tuna hattına götürülerek iskân edilmişlerdir; böylece az nüfuslu bu bölgede Bulgarlar lehine muhafızlık yapmaları sağlanmıştır. Savaşın sonunda İmparator I. Nikephoros'un başı kesilerek kafatası temizlendikten sonra altın ile kaplanarak şarap kadehi yapılmıştır. Bu kadeh Bulgar hükümdarı Kurum Han tarafından müttefiki Slav beyleri ile savaş sonrası kutlamalarda kullanılmıştır (Hupchick, 2017: 87; Runciman, 1930: 42; Jenkins, 1993: 125; Norwich, 2012: 23; Batty, 2007: 118).

İmparator I. Nikephoros 811 Seferine çıkarken yanında getirdiği maiyeti içinde bulunan oğlu Stavrakios babasının öldüğü saldırıdan yaralı olarak son anda kurtarılmış ve güvenli bölgeye götürülmüştür. Akabinde Edirne'ye varmayı başaran Stavrakios burada babasının ardılı olarak imparator ilan edilmiştir (Ostragorsky, 2011: 185; Venning, 2006: 234). Ancak

Stavrakios'un aldığı yaraların ölümcül ve iyileşme şansının çok az olduğu bilinmektedir. Kendisinin bu yaralar sebebiyle İmparatorluk yapabilecek sağlığı yoktur. Bu nedenle devlet içinde bir iktidar mücadelesi baş göstermiştir. Taht için mücadele edenler arasında Magistros² Theoktistos ve Domestikos³Stephanos de bulunmaktadır ancak İmparator I. Nikephoros'un damadı Mihael Rangebe eşi Prokopia'nın da gayretleriyle 2 Ekim 811 tarihinde Senato tarafından imparator ilan edilmiştir. Stavrakios tahttan indirilmiş ve başı tıraş edilerek bir manastıra çekilip keşiş hayatı yaşamaya zorlanmıştır. Aslında Stavrakios bu manastıra ölümünü beklemesi için gönderilmiştir. Bu tarihten yaklaşık üç ay sonra 11 Ocak 812'de Stavrakios 811 Seferinde savaş meydanında aldığı yaralar sebebiyle ölmüştür (Runciman, 1930: 42; Karatay, 2018: 156; Theophanes, 1997: 677; Skylitzes, 2010: 4; Ahmetbeyoğlu, 2023: 128; Venning, 2006: 235; Zlatarski, 1982: 129).

1. İmparator I. Mihael Rangabe ve Kurum Han Arasındaki Siyasi İlişkiler

Stavrakios'dan tahtı hem ordu, senato, Kilise hem de halkın desteği ile almayı başaran İmparator Mihael, Bulgar seferinden yenik çıkan ülkesinde bir dizi reform yaparak güven ve desteği sürdürerek tahtında kendini sağlama almaya çalışmıştır. I. Nikephoros'un vergi ve tasarruf politikasını bir kenara bırakarak kiliselere, manastırlara, senatoya, orduya, fakirlere ve 811 Seferinde Vürbitsa'da ölen askerlerin eş ve çocuklarına bol miktarda para dağıtmıştır. I. Nikephoros'un iktidarında sürgün ile cezalandırdığı herkesi affetmiş ve geri dönmelerine izin vermiştir. Kilise ile de iyi ilişkiler kurmaya çalışan İmparator Mihael'in aldığı bazı kararlar Kilise tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır (Treadgold, 1988: 107; Ostragorsky, 2011: 184; Foord, 1911: 216). İmparator Mihael hükümdarlığı zamanında Frenk-Bizans ilişkilerinde çok önemli bir yakınlaşmayı gerçekleştirmiş ve 812 yılında Frenk hükümdarının "imparator" unvanını taşımasına onay vermiştir (Ostragorsky, 2011: 185). Venedik ve Dalmaçya'da kazanımlar elde etmeye çalışmış ve oğlu Theophylaktos için bir evlilik anlaşması yapmıştır (Theophanes, 1997: 678). İmparator Mihael döneminde doğuda Araplarla olan ilişki ise Abbasi Halifeliğinin Harun Reşid'in ölümü sonrası neredeyse iç savaşa varan taht kavgaları nedeniyle⁴ oldukça sakindir zira bu dönemde Araplar, Bizans için bir düşman görünümünden çıkmışlardır. Bu durum Bizans İmparatorluğu'na tüm dikkatini batıya –yani Bulgarlara– vermesi için gerekli şartları sağlamıştır (Avcı, 2003: 97). Ancak İmparator Mihael'in sahip olduğu askeri deneyim

² Bizans İmparatorluğunda kullanılan yüksek şeref ve Senato unvanlarından biridir. (Güneş, 2021: 145).

³ Refakatçi olarak tanımlanabilecek bu unvan idari, askeri ve dini alanlarda kullanılmakta ve İmparator ile birlikte üst düzey idareciler en yakın kişilerdir. Hem merkez hem de taşra teşkilatında çeşitli görevleri bulunmaktadır (Günes, 2021: 114).

⁴ Halife Harun Reşid'in vefatı ardından Halife olan Emin ve kardeşi Me'mun arasındaki mücadeleden 813 yılında kardeşini öldüren Me'mun galip çıkmıştır ve ardından 20 yıllık bir istikrar dönemine girilmiştir (Avcı, 2003: 97).

eksikliği ile birlikte dinamizmden yoksun olan yapısı, 811 Seferinde Vürbitsa'da ağır bir yenilgi yaşatan düşmana karşı herhangi bir eylem hazırlığında olmaması ordu tarafından hoş karşılanmamış ve İmparator Mihael'e olan güveni ciddi oranda azalmıştır. Özellikle Trakya birlikleri arasında bu rahatsızlık göze çarpmış ve doğuda kazandığı başarılarla adından söz ettiren Ermeni Leo'ya olan ilgi artış göstermiştir (Sophoulis, 2012: 219).

Bizans İmparatorluğu dâhilinde bunlar olurken kaynaklar, sefer sonrası Kurum Han'ın durumu hakkında bir süre sessiz kalmışlardır. Vürbitsa'da Bizans ordusunu yenmesine rağmen I. Nikephoros'un Bulgaristan'ı işgali bir yıl arayla başkentini iki defa yakılması kaynakları ve insan gücü İmparatorluk ile kıyaslandığında oldukça kıt olan Bulgarları da çok zorlamış olduğu açıktır. Kurum Han 811'de Vürbitsa'da elde ettiği galibiyet sonrası I. Nikephoros'un ele geçirmiş olduğu Bulgar topraklarını işgalden kurtarmakla meşgul ve savaş öncesi müttefik olarak yanına aldığı Slavlardan ve Avarlardan asker toplamak için zaman kazanarak ordusunu yenilemeye çalıştığını düşünmek en akılcı yaklaşımdır. Kurum Han ayrıca ordusunu teknik birimler açısından da kale kuşatmaları için güçlendirmesi gerektiğinin farkındadır, bunun için Bizanslı esirleri kullanmış olması kuvvetle muhtemeldir (Skylitzes, 2010: 5). Trakya birliklerini çoğunluğunun 811 yılında Vürbitsa'da yok oluşu sonrası İmparator Mihael'in bu birlikleri ülkenin geri kalanından asker takviyesi ile yenilememiş olması Bizans'ın Trakya topraklarında yaşayan halkı ve burada kalan askerleri rahatsız etmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun dâhili siyasetle ilgilenmesi Kurum Han'a gerekli zamanı vermiş ve Trakya hattının savunmasız kalması neticesinde Bulgarlar yeni bir sefer hazırlığına girişmişlerdir. Kurum Han Vürbitsa sonrası artık kendini savunmak zorunda kalan bir milletin hükümdarı değil Bizans ile eşit kuvvette bir devletin lideri olarak konumlandırmaya çalıştığı görülmektedir ve akabinde hedef olarak da Bizans sınır hattı kalelerini belirlemiştir (Browning, 1988: 32). Bu amaç doğrultusunda Kurum Han'ın ilk hedefi bölgeyi Mesembria,⁵ Anchialos⁶ ile Sozopolis⁷ kentleriyle güney sahil yolu üstünden İstanbul'a bağlayan Debeltos şehridir. Bugünkü Burgaz'ın 20 km güneybatısında kalan bu şehir stratejik olarak önemli bir noktadır (Kazhdan, 1991: 617). Kurum Han Debeltos'u alarak bölgenin İstanbul ile kara bağlantısını kesmeyi ve kendisine doğru gelebilecek bir saldırı riskini azaltmayı planlamıştır. Ayrıca Debeltos'un alınması ile diğer şehirlerde korumasız kalacak olan halkı da Bulgaristan'a götürerek 811 Seferi ve öncesinde yaşanan nüfus kaybını gidermek amacındadır, bu şehirlerin alınması Bizans'ın sınır hattını oldukça zayıflatmış olacaktır (Hupchick, 2017: 91). Kurum Han ordusunu Balkan

⁵ Nişabur.

⁶ Burgaz körfezinde yer alan şehir şu anda Pomorie adını taşımaktadır.

⁷ Burgaz körfezine yakın Süzebolu şehri.

Dağları üzerinden yürütmüş Burgaz Körfezi'ni çevreleyen güney sahil yolunu kontrol eden Debeltos şehrine 812 Mayıs ayı civarlarında gelerek şehri kuşatma altına almıştır (Whittow, 1996: 227). Kurum Han önce şehrin gıda teminini sağlayan bağlantılarını kesmiş, şehrin duvarlarının dışında kalan tarım bölgelerini yağmalamış ve kuşatma araçlarıyla şehri vurmaya başlamıştır. Umutsuz olan Debeltos halkı Piskopos George'yi, Han'a, kalenin teslimini görüşmesi için göndermiştir. Teslim karşılığı canları bağışlandığı anlaşılan halk, Bulgarlar tarafından sürülerek Bulgaristan'ın içlerine yani kuzeye göçe zorlanmışlardır. Kurum Han şehri ele geçirdikten sonra surları yıktırması ve ardından buradan ayrılmıştır (Runciman, 1930: 43; Curta, 2019: 90; Niavis, 1984: 282; Venning, 2006: 236; Brubaker, 1996: 171; Zlatarski, 1982: 130).

Debeltos'un kuşatılması haberi Anchialos şehrinde duyulması burada bir panik meydana getirmiş ve şehrin boşalması özellikle Mesembria'ya göçü hızlandırmıştır (Theophanes, 1997: 679). Debeltos'un kuşatılması bilgisi İmparator Mihael'e verildiğinde yenilenen Bulgar tehdidine karşı hızlı bir tedbir alması gerektiğinin bilinciyle çıkılacak sefer için hazırlıklarını hızlandırmıştır. İmparator Mihael, İmparatorluk Muhafız Birliği (Tagmata), Opsikon, Trakya ve çeşitli Anadolu Themalarından topladığı askerlerle sefere çıkmaya karar vermiştir. Vürbitsa'da yaşanan ağır mağlubiyet sonrası Makedonya ve Trakya Themaları yeniden bir yapılanma içinde olduğundan imparator henüz gerekli askeri eğitim almamış, acemi olan bu askerlerin yeterli olduğunu düşünmüştür. 7 Haziran 812 tarihinde İstanbul'dan yola çıkan ordunun içinde İmparator Mihael'in karısının da bulunması ayrıca çoğu din adamı olan danışmaların varlığı subaylar arasında genel olarak ordu içinde rahatsızlıklara neden olmuştur (Theophanes, 1997: 679; Hupchick, 2017: 92). İmparator Mihael ve danışmanları Kurum Han'ı Debeltos'u kuşatırken vurmaya planlamışlardır. Çünkü Bulgarların kuşatma sırasında vakit kaybedecekleri şehrin surlarının dayanacağı öngörülmüştür ancak ordu Tzouroulan'a⁸ vardığında Kurum Han'ın Debeltos'u aldığı ve halkını da Bulgaristan'a götürdüğü haberi gelmiştir. Bu haberin ulaşması İmparator Mihael'in eşi I. Nikephoros'un kızı Prokopia ve imparatorun danışmalarından rahatsız olan ordu içinde huzursuzluğu iyice artırmış ve ordu daha fazla ilerlemeyi reddetmiştir. Subaylar, danışmanlara ve İmparator Mihael'e dahi hakaretlerde bulunmuşlardır (Runciman, 1930: 43). Bu durumun tehlikeli olduğunu anlayan imparator, askerlere para ve hediyeler dağıtarak sakinliği sağlamaya çalışmış ve seferi iptal ederek geri dönüş emri vermiştir (Skylitzes, 2010: 5; Ahmetbeyoğlu, 2023: 129).

⁸ Çorlu.

İmparator Mihael'in seferi sonlandırarak geri dönüşü Bulgar sınırında yaşayan halk arasında büyük bir endişe uyandırmıştır. Debeltos'un akıbeti Trakya ve Makedonya'da Bulgar korkusunu artırmış bunun sonucunda da Trakya'nın kuzeyinde ve Trakya ovasındaki kaleler ve kasabalarda Bulgar saldırısına açık halde yaşayan halk panik halinde göç etmeye başlamışlardır. Ankhialos, Markellai,⁹ Beroia¹⁰ ve Philippopolis¹¹ kaleleri gibi yerleşim yerleri tamamen boşalarak güneye doğru ilerlemeye başlanmış Edirne'ye ve Selanik'e doğru göçler hızlanmıştır (Curta, 2019: 90). İmparator I. Nikephoros tarafından zorunlu bir iskân politikası ile Struma'ya yerleştirilen halk da bu fırsattan istifade ederek eski memleketlerine dönüş umuduyla hareket etmişlerdir (Jenkins, 1993: 118; Niavis, 1984: 145). Yaşanan bu göç hareketi bölgedeki diğer yerleşim yerlerini de etkilemiş ve kaçanların geçtikleri yerlerde bir panik ve korku havası oluşturmuştur. Debeltos'un düşüşü ve ordunun isyan haberi İstanbul'a ulaştığında halk ve devlet adamları arasında rahatsızlığa sebep olmuştur. İmparator Mihael'in ikonofil olması eleştirilmiş ve Bulgarlara karşı ilk Bulgaraktanos¹² olarak nitelendirilen İmparator V. Konstantin'in (Kazhdan, 1991: 501) ikonoklast olduğu ve bu yüzden Bulgarları pek çok kez yendiği dillendirilmeye başlanmış ve olaylara ilahi bir boyut kazandırmaya çalışılmıştır (Treadgold, 1988: 182). Ayrıca daha da ileri gidilerek eski İmparator I. Nikephoros'un Lykaonialı muhafızlarının başını çektiği bir grup İmparator V. Konstantin'in kör edilerek hapsedilen oğullarını buldukları yerden çıkararak imparator ilan etmeye çalışmışlardır. İmparator Mihael kendisine karşı yapılması planlanan darbenin haberini Trakya'da henüz İstanbul'a dönmeden öğrenmiş ancak gerekli tedbirleri alarak isyanın büyümesini engellemiştir (Theophanes, 1997: 680). İstanbul'a varan İmparator Mihael duruma el koyarak isyana kalkışanları bertaraf ederek isyanı sonlandırmıştır. Ancak bu isyan hareketiyle yaşanan karışıklık şüphesiz Bulgarların ilerleyişini kolaylaştırmış ve bölgeye gerekli dikkatin verilmesini engellemiş olması muhtemeldir.

Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum Kurum Han için oldukça faydalı sonuçlar doğurmuştur. Bizans ordusunun isyanı, halkın göçü, I. Nikephoros tarafından yerleştirilen yerleşimcilerin kaçışı bölgede Bizans tarafından İmparatoriçe İrene ve VI. Konstantin tarafından uygulanmaya çalışılan sınır savunma hattının çöküşü Bulgarlara güneybatı istikametinde boşalan topraklara doğru ilerleme ve zorlanmadan ele geçirme imkânı sağlamıştır. Bulgar ordusu Kuzey Trakya'yı işgale başlamış ve Mesembria şehri hariç bütün

⁹ Bulgaristan'ın Karnobat kenti sınırları içinde bulunmaktadır.

¹⁰ Bulgaristan'ın Razgrad şehri sınırları içinde bulunmaktadır.

¹¹ Bulgaristan'ın en önemli şehirlerinden olan Filibe sınırları içinde bulunmaktadır.

¹² Bulgarkıran anlamındadır ve genel olarak İmparator II. Basil'in lakabıdır.

Karadeniz şehirlerini Ancilaos ve Sozopolis dâhil ele geçirmiş ve Serdika ile Sofya Havzası üzerinde hâkimiyeti sağlamışlardır. Böylece Bizans ordusunun Bulgarları denizden ve karadan tehdit edebilme riski en aza indirilmiştir. Bu bölgelerin ele geçirilmesi Kurum Han'a tüm Trakya'ya hâkim olma en azından tehdit edebilme yolunu açmıştır (Hupchick, 2017: 94). Kurum Han, 811 yılında Vürbitsa'da kazandığı zafer sonrası 812 yılında Bizans Trakya sınır hattını da ele geçirmiş ve Bizans sınır hattının Trakya içlerine çekilmesi sağlamıştır. Bulgarların ele geçirdiği bölgelerde yaşayan ve göç etmeyen Slav halk, daha önce Ermenistan'dan zorla iskân ettirilen Pavlikanlar ile birlikte rütbeli Bizans subaylarının Bulgarlara katılması Kurum Han'ın elini güçlendirmiştir. Dimapolis'in 40 km güneydoğusunda Malamirovo'da bulunmuş taş bir yazıta göre Kurum Han bu yeni alınan topraklara geleneksel Türk teşkilatlanma sistemi olan Merkez ve İki Kanat'a göre organize etmiştir. Merkezde Han'ın bulunduğu bu düzende sağ kanat Kurum Han'ın adı bilinmeyen kardeşinin komutasına verilmiş ve sol kanatta da Kavhan hâkimiyeti bulunmaktadır. Sağ ve sol kanat komutanlarının altında Bizans'tan Bulgarlara iltica etmiş komutanlar görev yapmaktadır (Sophoulis, 2012: 226).

Kurum Han'ın Debeltos, Anchialos ve Sozopolis'i hâkimiyet altına almasından sonra Bizans İmparatorluğu'nun elinde kalan tek sınır kalesi Bulgarlar tarafından Trakya'nın geri kalanı ile bağlantısı kesilen Mesambria'dır. Bulgar ordusu şehir önlerine 812 yılının yaz sonlarında ulaşmış ve Kurum Han şehri kuşatmadan önce zaman kazanmak için İmparator Mihael'e bir Slav soylusu olan Dragamir'i elçi olarak göndermiştir (Ahmetbeyoğlu, 2023: 129). Elçi Dragamir, Eylül ayı içinde İstanbul'a ulaşmış ve Kurum Han tarafından içinde barış şartları olan mektubu İmparator Mihael'e sunmuştur (Karatay, 2018: 157; Sophoulis, 2012: 227; Hupchick, 2017: 94; Theophanes, 1997: 681; Venning, 2006: 236). Kurum Han, İmparator III. Theodosios ve Tervel Han arasındaki 716 yılında yapılan anlaşmanın bir benzerini yapmak amacıyla dört adet şart öne sürmüştür (Runciman, 1930: 44; Kayapınar, 2006: 108; Kazhdan, 1991: 1159). Buna göre Tuna Bulgar Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki Trakya sınırı Kurum Han'ın ele geçirdiği bölgeler onda kalacak şekilde yeniden düzenlenecektir (Charizanis, 2021: 62). Ayrıca İmparatorluk her yıl Bulgarlara 30 libre altın değerinde kıyafet (cübbe) ve kırmızı boyalı deri verecektir. Şartların en önemli maddelerinden bir tanesi de her iki ülkede bulunan kaçaklar konusudur (Foord, 1911: 216). Bulgaristan'da İmparatorluktan kaçarak sığınmış birçok Bizanslı bulunmaktadır sayıları az olmasına rağmen İmparatorlukta da Bulgarlar yaşamaktadır. Kurum Han, İmparatorluğa sığınmış vatan haini olarak gördüğü bu kaçakların kendisine iadesini ve bundan sonra İmparatorluğa iltica etmek isteyen Bulgar olursa bunun kabul edilmemesini istemektedir. Çünkü İmparatorluk bu kaçakları daha sonra kendi

menfaatleri doğrultusunda kullanmak üzere koruyup kollamaktadır (Ahmetbeyoğlu, 2023: 129). Bulgaristan'dan gelenlere oldukça iyi şartlar sunulmakta ve eğer Hristiyan olurlarsa zenginleşmelerine izin verilmektedir; bu da Bizans İmparatorluğu'nu Bulgar muhalifler için bir cazibe merkezi haline getirebilmektedir. Ayrıca Bulgaristan içinde bulunan Bizanslıların da bir şekilde daha sonra İmparatorluk tarafından kullanılabilir olmaları muhtemeldir (Runciman, 1930: 44). Kurum Han bu şartın kabulü halinde tüm Bizans savaş esirlerini ve son olarak Debeltos gibi ele geçirdiği şehirlerin halklarını geri göndererek takas yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Ancak bu madde İmparatorluk için uygun değildir çünkü bu Bulgar firarilerinin daha sonra Bulgaristan için de kullanılabilir olması kuvvetle muhtemeldir. İmparator Mihael bu konuda danışmanlarından baskı görmüş ve bu duruma Kilise de karışarak dini bir gerekçe ortaya konulmuştur, paganlardan kaçan biri Hristiyan olduktan sonra tekrar paganlara teslim edilmesi Hristiyan ahlakına aykırı olacaktır (Skylitzes, 2010: 14; Curta, 2019: 90). Kurum Han'ın talep ettiği bir diğer önemli şart da ticaret ve tüccarlarla ilgilidir. Kurum Han, her iki devletin tüccarlarının sadece belirlenen bölgelere mühürlü bir izin belgesi taşımaları halinde giderek ticaret yapmalarını ve belirlenen bölgelerden başka bir bölgeye tüccarların girmemesini istemiştir. Kurum Han'ın bu konuda amacı ülkesine tüccar kılığı altında İmparatorluk casuslarının girişlerini önlemektir. Kurum Han mektubunu şartları kabul edilmezse Mesembria şehrini ele geçireceği belirterek açık bir tehditle sonlandırmıştır. Ancak bu istek de İmparatorluk çıkarları için uygun görülmemiştir (Sophoulis, 2012: 231). Kâğıt üstünde Vürbitsa sonrası ve Trakya şehirlerinin işgali sırasında sunulan şartlar makul gözükmeyle beraber İmparatorluk politikasını engelleyici maddeler devlet adamları ve İmparator danışmaları tarafından Mihael'e kabul ettirilmemiştir. Ancak cevap stratejik olarak geciktirilmeye çalışılmıştır. Çünkü Balkan coğrafyasının zorlu şartları kış geldiğinde sefer düzenlemeyi imkânsız kılmaktadır ve İmparator Mihael, Bulgarların operasyonel gücünün iklim şartlarında etkisini yitirmesini bekleyerek zaman kazanıp barış şartlarının tekrar düzenlenmesini ummuştur. Ayrıca Mesembria şehrinin coğrafi yapısı savunmayı oldukça kolaylaştırıcı özellikler göstermektedir. Karadeniz'e yarımada benzeri bir çıkıntı ile uzanan şehrin kalesi sağlam durumdadır içerisinde yeterli birlik bulunmakla beraber deniz tarafından kuşatılmadığı müddetçe ele geçirilmesi oldukça zordur. Bulgarların donanma gücü bulunmadığı için Mesembria'nın uzun bir süre dayanacağı ve bu sırada gerekli şartların oluşacağı öngörülmüştür (Hupchick, 2017: 95).

Kurum Han, İmparator Mihael'in politika gereği geciken cevabını daha fazla beklemeden, ekim ayı ortasında Mesembria'ya harekâta başlatmaya karar vermiştir. Bulgarlar

tüm güçlerini şehrin kara yönünden saldırmaya harcamışlardır (Runciman, 1930: 44). Bulgarlar, Bizanslı mültecilerden özellikle Ummethius adındaki Arap asıllı Bizanslı mühendis sayesinde kuşatma konusunda teknik bilgi ve birikime sahiplerdir bu sayede birçok kuşatma aleti yaparak şehrin surlarına uzaktan atışlarla zarar vermeye başlamışlardır (Karatay, 2018: 157; Theophanes, 1997: 682; Niavis, 1984: 295; Zlatarski, 1982: 131). Mesembria'ya saldırının başladığı haberi İstanbul'a ulaştığında 1 Kasım 812 tarihinde İmparator Mihael şartların tekrar müzakere edilmesini istemiştir ancak Bulgar sığınmacılarının iadesine yüksek sesle karşı çıkan devlet adamları sebebiyle barış şartları kabul edilmemiş ve savaş isteyen taraf galip gelmiştir. Mesembria Trakya'nın geri kalanı ile temasını kaybetmiştir ve savunmacılar da İstanbul'dan deniz tarafından bir yardım gelmediğini görerek dirençlerini yitirmişlerdir; böylece şehir iki haftalık kuşatmadan sonra 5 Kasım 812'de Bulgar hâkimiyetine girmiştir (Charizanis, 2021: 60). Mesembria şehri İmparatorluk için önemli bir liman şehridir; geçmiş dönemlerde gerçekleşen Bulgar savaşlarında stratejik konumu nedeniyle etkin olarak Bizans sınır hattının lojistiği için kullanılmıştır. Şehrin bu özelliği nedeniyle Kurum Han bu önemli ve kıymetli şehirden çok sayıda altın ve gümüş elde etmiş ayrıca şehrin dolu ambarlarından tahıl ihtiyacını karşılamıştır (Ahmetbeyoğlu, 2023: 130). Bulgarlar burada ünlü "Yunan Ateşi" Grejuva küplerinden de otuz altı tanesini ele geçirmişlerdir (Lang, 1976: 52; Curta, 2019: 90). Bulgar saflarında yer alan Bizanslı askerlerin varlığına rağmen muhtemelen bu silahın karmaşık yapısı nedeniyle kullanımı zor olduğu için daha sonraki dönemlerde Bulgarların Grejuva'yı kullandıklarına dair bir kanıt bulunmamaktadır. Kurum Han, Mesembria'yı ele geçirerek yağmaladıktan sonra şehirden ayrılmıştır (Runciman, 1930: 45). Şubat ayında Bulgarlar Edirne yakınlarında küçük bir Bizans müfrezesini hedef almıştır ancak bu saldırı daha önce Bulgar saflarından kaçan Bizanslı esirlerin ihbarı ile engellenmiştir. İmparator Mihael kış aylarında olan bu Bulgar saldırısı önlemek için İmparatorluk muhafızlarını toplayarak Trakya üzerine yürümüştür; hazırlıksız bir Bulgar öncü birliği ile karşılaşan imparator, bu Bulgar birliğini yenmiştir. Vürbitsa mağlubiyetinin getirdiği ağır psikoloji içinde alınan bu galibiyet her ne kadar küçük olsa da imparatora ve askerlere moral vermiştir (Zlatarski, 1982: 132). Kurum Han kış şartlarında bir meydan savaşına hazırlıklı olmadığı için kayıpları engellemek amacıyla Bulgaristan'a doğru çekilerek kuzey Trakya topraklarından bir süreliğine ayrılmıştır. Bu galibiyet sonrası İmparator Mihael, baharda I. Nikephoros gibi büyük bir güç toplayarak Bulgaristan'ı nihai olarak işgal için hazırlıklara girişmiştir (Hupchick, 2017: 97).

2. Vernisikia Savaşı ve Sonrası İmparator V. Leo ile Kurum Han Arasındaki Siyasi İlişkiler

İmparatorluk ile Araplar arasındaki düşmanlık ve karşılıklı saldırı hali Abbasi Halifeliğindeki taht mücadeleleri neticesinde durmuş olması doğu sınırının güvenliği endişesini azaltmıştır. Bu durum İmparator Mihael'e Bulgarlara karşı bir sefer için gerekli asker toplama imkânını sağlamıştır. İmparator başlatacağı sefer için tüm Anadolu Themalarından asker ve vergi toplamaya başlamıştır ancak sınır birlikleri ve Ermeni Themasını oluşturan askerler bu durumdan rahatsız olmuşlardır (Theophanes, 1997: 683). Buldukları bölgeden ayrılmak istemeyen tarımla uğraşan ve baharın başlangıcıyla toprak işlerinden alıkoyulan bu birlikler, emir gereği Trakya'ya doğru gitmeye ve 813 Nisan ayında güneydoğu Trakya'da toplanmaya ve Makedonya ve Trakya Themaları ile birleşmeye başlamışlardır. Böylece İmparator Mihael 30-36.000 arası bir askeri güce sahip olmuştur (Haldon, 2002: 77; Zlatarski, 1982: 132). Nisan ayında Edirne'ye varan ordu bir ay süre boyunca İmparatorun İstanbul'dan ayrılmasını beklemiştir. Bu süre zarfında disiplinsizlik ve yiyecek arayışı Trakya topraklarının kendi orduları tarafından bir düşman yağmasına benzer bir hale maruz kalmasına sebep olmuştur. Kendisi Mayıs ayı başında Edirne'ye İmparatorluk muhafızları ve yarı yola kadar eşi Prokopia ile birlikte gelen İmparator Mihael savaşın başlama emrini vermekte acele etmemiştir. Ancak huzursuz olan ordu hem İmparatorun geç gelmesi hem eşinin ve sevilmeyen danışmalarının varlığı ile İmparator Mihael'e hakaret ve alay edilmiştir (Foord, 1911: 217). İmparatorun gelişinden sonra 4 Mayıs 813 tarihinde yaşanan bir güneş tutulması da felaket işareti olarak yorumlanmıştır. Güneş tutulması sonrası isyan emareleri gösteren orduya büyük paralar dağıtılarak yatıştırılması sağlanmıştır. İmparator Mihael, ordusunu iki hafta boyunca hareket ettirmemiş, ardından başlattığı seferde Bulgarların üzerine hızlı gitmemiştir (Runciman, 1930: 46). Çevresindeki danışmanlarının etkisi ile Trakya'da orduyu kısa yürüyüşlerle ilerletmeyi ve kendi topraklarından çıkmadığı takdirde Bulgarların ona saldırmayacağı inancıyla ordusunu Bulgar topraklarına sokmamıştır, bu durum elbette askerler ve ordu komutanları arasında rahatsızlıklara sebep olmuştur (Theophanes, 1997: 683). Sınırın diğer tarafında ise Kurum Han hazırlıklarını sürdürmüştür. Bizans ordusundan sayı olarak oldukça az olan Bulgarların 6-7 bin kişilik süvari askerden ve müttefik Slav piyadelerinden oluştuğunu anlaşılmaktadır. Haziran ayı başlarında Kurum Han ordusuyla, İmparatorluk ordugâhından yaklaşık 40 km uzakta bulunan terk edilmiş eski bir Bizans kalesi olan Vernisikia önünde kamp kurmuştur (Zlatarski, 1982: 132). Bizans gözcülerinin Bulgarların sayısını ve durumunu haber vermesiyle özellikle Apkales'in başını çektiği komutanlar savaşmanın zamanı geldiği konusunda ve Bulgarların

üstüne gidilmesi için imparatoru ikna etmeye çalışmışlardır (Sophoulis, 2017: 239; Hupchichk, 2012: 96). Baskılara daha fazla dayamayan İmparator Mihael orduya hareket emri vermiştir Bizans ordusu Bulgar topraklarına doğru ilerleyerek Bulgarlara 10 km mesafede kamp kurulmuştur. Ancak İmparator Mihael ve danışmaları bir süre daha beklemekten taraflardır, ordular karşılıklı bekleyerek iki hafta daha geçirmiştir. Bu süre içinde atlı Bulgarlar, Bizans erzak hatlarını keserek ordunun erzak eksikliği çekmesini amaçlamışlardır. İki taraf arasında bu sırada küçük çaplı sınır çatışmaları meydana gelmiştir ancak ana ordu İmparator Mihael'in emir vermemesi sebebiyle beklemede kalmıştır. Haziran ayının sıcağı iki orduya da tesir etmekte ancak ağır zırhlı Bizans ordusu bu durumdan daha fazla etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Sıcakın, hareketsizliğin ve kalabalığın etkisi ile ordu içindeki su ve erzak tükenirken hayvanlar da zarar görmeye başlamıştır (Treadgold, 1988: 187; Haldon, 2002: 77). Bulgarlar için ise durum daha iyi gözükmetedir, arkalarında yağmadan uzak kalmış verimli araziler vardır ve Tunca Nehri, Bulgarların su ihtiyacını karşılamaktadır. Ayrıca Edirne civarındaki küçük Bizans kalelerini de abluka altına alarak buralara giriş-çıkışı engelleyerek kendilerini güvence altına almışlardır. Bekleyen Bizans ordusu içinde gönülsüz olarak gelen doğu birliklerinin morali oldukça bozulmuştur; bu da savaş isteğini ve cesaretini olumsuz etkilemeye başlamıştır (Sophoulis, 2012: 235).

Makedonya Theması Strategos'u ve ordunun sağ kanadı komutanı John Apkales durumun daha kötüye gitmemesi için 20 Haziran'da İmparator Mihael'e Bulgarlardan sayıca fazla olduklarını bu sebeple zaferden emin olduğunu ve kendisini ordunun geri kalanı ile desteklemesini istediği bir mesaj göndermiştir. İmparator Mihael bu mesaj karşısında durumun ciddiyetinin farkına varmış ve kabul etmekten başka bir çaresi kalmadığını görmüştür. Bizans ordusunun tamamı 22 Haziran'da Bulgarlara göre yüksek bir konumda sıralanmıştır. Sağ kanatta Makedonya ve Trakya birlikleri ile John Apkales, sol tarafta Ermeni ve Anadolu birlikleri ile Leo, merkezde ise diğer Thema birlikleri ve İmparatorluk muhafız birlikleri ile İmparator Mihael bulunmaktadır (Theophanes, 1997: 684). Kurum Han da ordusunu klasik bozkır düzenine göre merkez, sağ ve sol kanat olarak üçe ayırmıştır. Ön kısma Slavlardan oluşan piyadeleri koymuş ve piyadelerin arkasına da hızlı süvari birlikleri piyadelerden arkasındaki bir tepelikte konuşlanmışlardır (Runciman, 1930: 46). Bu durum Bizans ordugâhından bakınca Bulgarların olduklarından daha kalabalık gözükmelerini sağlamıştır (Sophoulis, 2012: 240). Makedonya Theması Strategos'u John Apkales yapılan savaş planına uygun olarak sağ kanattan Bizans hücumunu tepenin aşağısına doğru başlamıştır. Ani gelişen bu saldırı ile Bulgarların ön saflarını oluşturan Slav piyadeleri karşı koyamamış ve onların

hatlarından geriye doğru çekilmeleri sağlanmıştır (Curta, 2019: 91). Apkales'in komuta ettiği ordu ile Bulgarlar arasında başlayan yakın dövüş Bizans lehine gelişme göstermektedir. Apkales'in komuta ettiği birlikler Bizans ordusunu moral olarak en iyi birlikleri oldukları anlaşılmaktadır.

Bulgarların zaten sayıca az olan sol kısmı parçalanma belirlileri göstermeye başlamıştır. Şimdi Bizans ordusunun Ermeni Leo ve İmparator Mihael'in komutası altındaki birlikler savaşa dâhil olarak Bulgarları Bizans topraklarından atmak ve nihai bir zaferin kazanılması zamanı gelmiş gözükmektedir. Ancak İmparator Mihael savaşı bulunduğu tepeden izlerken ne kendi komutası altındaki askerlere savaşa katılma ne de sol kanat komutanı olan Ermeni Leo'ya birliklerini savaşa sokma emri vermiştir (Sophoulis, 2012: 236). İmparator Mihael'in neden böyle davrandığı ve savaşa askerlerini sokmadığı konusu tarihi olarak çözülememiş ve karanlıkta kalmış bir konu olarak kalmaktadır. Vürbitsa'da yaşananlara birebir tanık olan İmparator'un bir duygu karmaşası mı yaşadığı yoksa taht yolunda rakip olarak gördüğü Apkales ve Leo'nun bir zafer kazanarak savaş sonunda ordunun desteği ile kendisini tahtından indireceğini mi düşündüğü varsayımlar arasındadır. Bizans ordusunun savaş sırasında anlaşılmasız bu hareketsizliği savaşın kaderini de etkilemeye başlamıştır. Apkales'e yardım gelmediğini gören Kurum Han, ordusunun diğer kısımlarını sol kanada yardıma göndermiş, Bizans ordusunun sağ kanadı tarafından kuşatılmış Bulgar sol kanadına merkezden, ikinci hattın, hızlı süvariler yardıma giderek iki cepheden Apkales ve birliklerini çevrelemeye başlamışlardır. Bu sırada Kurum Han, Bizans ordusunun durumunu iyice anlamak için Bizans sol kanadına ok atışları başlatmış ancak bir karşılık gelmemiştir. Hatta taktiksel bir sebep yokken Bizans sol kanadının komutanı Ermeni Leo birlikleriyle savaş alanından çekilmiştir (Genesios, 1998: 5; Venning, 2006: 237). Sol kanadın savaş alanından çekilmesi sonrası Kurum Han, Apkales'in birliklerine şiddetli bir saldırı başlatmıştır. Böylece Etrafı Bulgar atlıları ile çevrelenen Bizans sağ kanadı çekilmeye çalışırken oluşan düzensizlik içinde komutan John Apkales de bu saldırıdan kurtulamadan savaş meydanında hayatını kaybetmiştir (Hupchick, 2017: 98; Sophoulis, 2012: 241). Ancak İmparator Mihael merkezde hâlâ daha olaylara tepki vermemiş ve savaşta hareketsiz kalmayı tercih etmiştir. John Apkales'in ilk saldırısı sırasında Bizans lehinde görülen savaş, Ermeni Leo'nun birlikleriyle geri çekilmesi ve İmparator Mihael'in savaşa katılmadan hareketsiz kalmasıyla Bulgarların lehine dönmüş ve Bizans sağ kanadı tamamen etkisiz hale getirilmiştir. Durumun vahametini gören merkezdeki askerler de paniğe kapılarak kaçan Anadolu birliklerinin peşine düşerek gitmeye başlamışlardır. Savaş meydanında ve sırtlarda Bulgarlardan kaçmaya çalışan askerler arasında oluşan panik tamamen

bir kargaşa haline dönmüş ve Bizans askerleri silahlarını ve zırhlarını atarak daha hafiflemiş şekilde hızla kaçmaya çalışmışlardır. Savaştan bu kaçış sürerken İmparator Mihael için de yapacak çok fazla bir şey kalmamış; o da maiyeti ile birlikte hızla geri çekilmiştir (Skylitzes, 2010: 6). Kurum Han geri çekilen Bizans ordusunun kaçmış olduğuna ikna olmamış ve bunun stratejik bir tuzak olabileceğini düşünmüştür. Bu sebeple aceleyle Bizans ordusunun peşinden gitmeyen Han, düşman ordusunun konumlanmış olduğu tepeyi kontrol etmek amacıyla bölgeye vardığında Bizans ordusunun askerlerin kılıç ve zırh gibi eşyaları ile birlikte yük arabalarını dahi bırakarak güneye doğru kaçtıklarını gördükten sonra Bizans ordusunun takibini emretmiştir (Zlatarski, 1982: 132). Balkan Themalarına mensup olan askerler bölgedeki küçük kalelere ve yerleşim birimlerine sığınmıştır bu askerlerin bazıları Bulgarlar tarafından yakalanarak esir alınmış diğer Anadolu birlikleri ise başta Edirne olmak üzere İstanbul ve Anadolu'ya kaçmışlardır. Kurum Han'ın Bizans ordusunu takip isteği savaş meydanında ve Bizans ordugâhında kalan malların paylaşımı meselesi yüzünden gerçekleşmemiş görülmektedir. Kaçan askerlerden bölgedeki yerel kalelere sığınanlar harici Bizans ordusunun bu savaşta insan kaybı Apkales'in birlikleri dışında yok denecek kadar azdır. Savaş esnasında 2-3 bin askerın ölmüş olması muhtemeldir. İmparator Mihael'in komutası altındaki İmparatorluk muhafızları ve diğer Thema askerleri ile Ermeni Leo'nun sol kanadı asker kaybetmemiş sayılmaktadır. Bu durum da Vernisika savaşını kaybedilmiş olmasına rağmen 811 Vürbitsa mağlubiyetinden ayıran en temel farktır. 811 yılında İmparator Nikephoros dâhil tüm önemli İmparatorluk subaylarıyla birlikte savaşan katılan askerlerin tamamına yakını ölmüştür. Böylece İmparatorluk ordusu ağır bir yara almış ve yetişmiş asker gücünün kaybı ile harekât gücünü ciddi oranda kaybetmiştir. Kurum Han'ın Bizans sınır hattındaki önemli kale şehirleri zorlanmadan ve arkasını tehlikede hissetmeden ele geçirmesinin temel nedeni İstanbul'dan gelebilecek düzenli ve yetişmiş bir ordunun gelememesidir. Ancak Vernisikia Savaşı'nda insan gücünün kaybedilmemiş olması İmparatorluğun harekât kabiliyetini tümüyle yitirmemesi ve hala mağlubiyete rağmen kendini savunabilecek durumda olmasını sağlamıştır (Sophoulis, 2012: 237).

İmparator Mihael'in 24 Haziran 813'te İstanbul'a geri dönmeyi başarmıştır, şehre girişinin ardından savaştan kaçmış olan başıboş askerlerin sebep vereceği bir yağma, şiddet eylemini engellemek için şehir kapılarını kapatmıştır. Ardından bir İmparatorluk konseyi toplantısı yapılmış, bu toplantıda İmparator Mihael'e tahttan çekilmesi tavsiye edilmiştir (Genesios, 1998: 6). Ancak İmparatorun eşi Prokopia başta olmak üzere danışmanları gelen bu tavsiyeye karşı çıkmışlardır. Ancak Bulgarların Edirne kuşatması, İmparator Mihael için

kaçınılmaz olan gerçeği biraz daha yakınlaştırmıştır. Vernisikia öncesi göç eden sivil halkla beraber savaş sonrası askerlerin sığınma noktası olan Edirne, çok iyi tahkim edilmiş güçlü bir kale olmasına rağmen kapasitesinin çok üzerinde bir nüfusa ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır. Kurum Han'ın, şehre doğrudan saldırıyı insan gücü orantısızlığı sebebiyle tercih etmediği gözükmemektedir. Bunun yerine daha önce Bizans sınır hattı şehirlerinde olduğu gibi kentin çevresindeki tarım alanları ve köyler yağma ve tahrip edilmiş şehre gıda girişini olanaksız kılmışlardır. İstanbul'dan bir yardım gelmesi zaten bu durumda pek beklenecek bir girişim değildir. Kurum Han, Edirne'de kuşatma haberi ulaştığında ordu İmparator Mihael'den yüz çevirmiş ve Vernisikia'da emri altındaki birliklerle savaş meydanından çekilen Ermeni Leo'ya sadakat ve bağlılık artmıştır (Skylitzes, 2010: 6). Ordunun tüm desteğini kaybeden ve çevresinde danışmanlarından başka destekçisi kalmayan İmparator Mihael yaklaşmakta olan Bulgar tehlikesi karşısında daha fazla direniş göstermemiştir. 11 Temmuz 813'te ordugâhının kurulu olduğu Tribunalion'da¹³ Leo, İmparator V. Leo adıyla İmparator ilan edilmiştir (Genesios, 1998: 6). Ertesi gün Ayasofya'ya gelen yeni imparatora Patrik tarafından taç giydirilmiştir (Kazhdan, 1991: 1209) İmparator V. Leo'nun tahta çıkması Kurum Han'ın savaş politikasını da değiştirmiştir. Tüm Trakya birliklerinin ve komutanlarının İstanbul'a doğru gittiğini gören Kurum Han, Bizans ordusunun aktif bir savaş haline geçemeyeceğini anlayarak Edirne kuşatmasını kardeşi komutasına bırakarak İstanbul'a doğru yönelmeye karar vermiştir. Sabık İmparator Mihael'in ise gelenek olduğu üzere başı tıraşlanarak Pharos'a gönderilerek burada keşiş olarak yaşamaya zorlanmıştır (Skylitzes, 2010: 7; Theophanes, 1997: 685; Zlatarski, 1982: 133). Eşi ise İstanbul'da bulunan Azize Prokopia Manastırı'na kapatılmıştır. Mihael ardından Prote adasına götürülmüş ve burada Anthanasios Kilise adıyla 844 yılına kadar yaşamış ve ölmüştür. Hayatta olan üç oğlu da hadım edilerek manastırlara gönderilmişlerdir (Genesios, 1998: 8).

Kurum Han ve ordusu İstanbul'a varmadan altı gün önce İmparator ilan edilen V. Leo bu süreyi şehir savunmasını eksiklerini gidermeye çalışarak geçirmiştir. Her ne kadar büyük bir destekle ordu tarafından tahta çıkarılmış olsa da ordunun morali oldukça bozuk olduğundan bir meydan savaşı riskini göze almamaktadır. Aslında Kurum Han'ın da elindeki askeri ve teknolojik imkânlarla İstanbul'u ele geçirebilmesi olanaksızdır. Bu sebeple savaşın başlangıcından itibaren Kurum Han'ın İstanbul'u alma niyetini söyleyemeyiz ancak bu siyasi şartlar altında İstanbul önlerine gidebilme fırsatı eline geçtiğinde bu fırsatı kaçırmamış kazanabileceği en iyi şartları elde ederek yapılacak tavizkâr bir barış anlaşmasının bu yolla

¹³ Hipodromda hakemler için ayrılan düz geniş bir alan.

olacağına inanmış olmalıdır (Karatay, 2018: 202). 17 Temmuz günü Bulgar ordusu İstanbul surları önüne ulaşmıştır. Haliç kenarındaki Kosmidon¹⁴ tepesinde ordugâh kuran Kurum Han ordusunu Altın Kapı'nın dışında toplayarak dinsel törenler düzenlemiştir. Bizanslıların gördüklerinde dehşete kapıldıkları açık olan bu ayinler Han'ın hayvan kurban etmesi, denize girmesi ve askerlerine su sıçratması gibi ritüellerdir askerlerinin ve ordusundaki kadınların Han adına övgüleri ve duaları halkı korkutmuştur (Sghevill, 1996: 94). Kurum Han mızrağını İmparator V. Leo'dan Altın Kapı'ya asmasını istemiştir (Runciman, 1930: 47; Stepanov, 2010: 16). Ancak egemenlik sembolü olan bu istek reddedilince İstanbul'un çevredeki yerleşim yerleri ve manastırlar tamamen yağma edilip, yakılıp yıkılmış ardından İmparator V. Leo maddi içerikli bir barış görüşmesine çağırılmıştır (Ahmetbeyoğlu, 2023: 130). İmparator V. Leo, Kurum Han'ın İstanbul kuşatmasını soğukkanlı karşılamıştır. Hem Bulgarların sayıca kalabalık olmamaları hem de bir donanmaya sahip olmayışları bu kuşatmanın sonuçsuz kalacağını en başından beri göstermektedir ve ayrıca kontrolsüz bir saldırı morali bozuk ordusu açısından bir felaket olabileceğini de bilmektedir. İmparator V. Leo, Kurum Han ile görüşmeyi kabul etmiştir. Ancak bunun Bulgar sorununu tamamen çözmek için yapılacak bir eylem olduğu ortaya çıkmıştır. 19 Temmuz günü Blakernai'de¹⁵ bir görüşme ayarlanmış ve iki hükümdar yanlarında üç silahsız adamlarıyla görüşmeye katılmak üzere anlaşmıştır. Bulgarlar karadan İmparator V. Leo ise denizden buluşma yerine ulaşmıştır. Kurum Han'ın yanında Kavhan'ı, tercümanlık için kız kardeşinin eşi, eski bir Bizans soylusu Konstantin Patzikos ve yeğeni bulunmaktadırlar (Hupchick, 2017: 104; Zlatarski, 1982: 133). Yeğenin görevi olası bir tehlike esnasında atları ayarlamak ve kaçıışı sağlamaktadır. Görüşmeler öncesinde İmparator V. Leo emriyle saklanmış olan askerler işaretle dışarı çıkarak Kurum Han'ı öldürme emrini almışlardır (Foord, 1911: 218). Görüşmeler başladığı sırada Kurum Han, bir kişinin yüzünü kapattığını fark edince bundan rahatsız olarak bir tehlike olduğunu düşünerek hızlıca atına doğru hamle yapmıştır (Lang, 1976: 53). Han atına bindiği sırada gelen oklardan küçük bir yara almış, kendisi kaçmış ancak Kavhan, Konstantin Patzikos ve yeğeni İmparator V. Leo'nun eline geçmiştir (Bury, 1912: 354; Venning, 2006: 237). Bu pusu sonrası İstanbul'daki kuşatmayı kaldıran Kurum Han hızlıca Edirne kuşatmasına geri dönmüş ancak dönüş yolu üzerinde tüm Trakya'yı baştan aşağıya yağma ve talan etmiştir. 813 yılında ilk İstanbul'a gelişin kendisine diplomatik bir toplantı sırasında pusu ile neticelenmesi Kurum Han'ın 814 yılında nihai bir

¹⁴ Eyüp

¹⁵ Ayvansaray

İstanbul Seferi hazırlığına girişmesine sebep olmuştur (Runciman, 1930: 48; Kayapınar, 2006: 114).

Sonuç

811 Vürbitsa yenilgisi ardından hayatta kalanlar tarafından savaş alanından kaçırılarak Edirne'de taç giydirilerek imparator ilan edilen Stavrıkios'un aldığı yaralar sebebiyle iktidarda kalamaması İmparator I. Nikephoros'un kızı ile evli olan Mihael Rangabe'nin eşi Prokopia çabalarıyla senato tarafından İmparator ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. İmparator Mihael tahta çıktıktan sonra bir dizi iyileştirme ve reform yapmaya çalışmış ama bunların yanında asıl önemli sorun olan Bulgar tehlikesini göz ardı etmekle suçlanmıştır. Vürbitsa galibiyetinin ardından ordusu ve ülkesini tekrar onarmak isteyen Kurum Han böylece gerekli zamanı bulmuş ve müttefik Slav ve bağlı Avarlardan aldığı askerlerle ordusunu yenilemiştir. Bizans ordusunun operasyonel gücünün bir anda Balkanlardan çekilmiş olması –her ne kadar kendisi de zarar görmüş olsa da– Bulgarlar için önemli bir fırsat ortaya çıkarmıştır. Kurum Han, İmparator I. Nikephoros'un ele geçirmiş olduğu topraklarını tekrar kazanmaya çalışmıştır ve bu doğrultuda İmparatoriçe İrene'den itibaren bir Balkan politikası haline gelmiş olan sınır zincir kale hattını çökertmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda bölgenin en önemli şehirlerinden İstanbul ile diğer şehirlerin kara bağlantısı noktasında yer alan Debeltos şehrini kuşatarak ele geçirmiş ve halkını kendi nüfus yoğunluğunun düşük olduğu bölgelere aktarmış kale surlarını yıktırmıştır. Bu Trakya'daki diğer şehirlerin halklarında korkuya sebep olmuş ve bölgede kaybolan Bizans otoritesi sebebiyle İmparator I. Nikephoros'un gerçekleştirmiş olduğu tüm iskân siyaseti çökmüştür Struma vadisine zorla yerleştirilen insanlar da memleketlerine dönmek için harekete geçmişlerdir. Kurum Han'ın bu hareketlerine son vermek ve Debeltos'u kurtarmak için ordu toplayan İmparator Mihael ordu içindeki disiplinsizlikler ve İstanbul'da kendisine karşı planlanan darbeyi öğrenmesi sebebiyle Çorlu'dan geri dönmek zorunda kalmıştır. Bizans ordusunun bu isyan emaresi Kurum Han'ın işine çok yaramış ve bölgenin en önemli ve değerli şehirlerinden Mesembria üzerine gitmeye karar vermiştir. Ancak önce İstanbul'a müttefik Slavlardan bir soylu olan Dragamir'i göndererek istediği şartlarda bir barış anlaşması sunmuştur. Bu barış anlaşmasının maddi şartlarından ziyade Kurum Han'ın kaçakların iade edilmesini istemesi önemlidir. Bunun sebebi ise kendisine isyan eden muhalif grupların en önemli sığınacak liman olarak İstanbul'u görmeleri ve Bizans'ın da bu kaçak muhaliflere ilderde kullanmak için özel ilgi ve koruma sağlamasıdır. Kurum Han devletinin geleceği açısından bu konuyu çok tehlikeli ve önemli gördüğü açıktır. Ancak bu istek Bizans politikası gereği kabul edilmemiş dini gerekçeler sunulmuştur. Kurum Han özel olarak geciktirilen cevaba karşılığını

Mesembria'yı ele geçirerek vermiştir. Bu şehrin düşüşü artık Bulgar Bizans savaşını kaçınılmaz hale getirmiştir. İmparator Mihael tüm Anadolu Themalarını toplayarak Edirne'ye yola çıkmış ama danışmalarının hatalı tavsiyeleri neticesinde savaşa başlamayı oldukça gecikirmiştir. John Apkalesi'in ultimatomu nedeniyle 22 Haziran 813 tarihinde savaşa başlanmıştır. Ancak burada İmparator Mihael'in hatalı kararları ve dönem yazarlarının suçladığı şekilde ordunun komutanı Ermeni Leo'nun bir anda birlikleri ile savaş meydanından ayrılması sayıları çok daha az olmasına rağmen Bulgarlara bir kez daha galibiyet imkânını sağlamıştır. Vernisikia'da alınan yenilgi Bulgar Bizans ilişkilerinde bir diğer dönemi başlatmış İmparator Mihael'in tahtını kaybederek yerini İmparator V. Leo'ya bırakmasına sebep olmuştur. Bu taht değişikliği Kurum Han'ın Edirne kuşatmasına ve İstanbul surları önüne kadar gelebilmesine fırsat vermiştir. Kurum Han tahta çıktığı 802 tarihinden itibaren Bizans ile sürekli savaş halinde bulunmuştur. İki devlet arasındaki orantısız güç farkına rağmen daha iyi bir komutan olduğu açık olan Kurum Han iki imparatoru öldüren diğeri de tahtından inmesine sebep olan en büyük "Roma Düşmanı" olarak nitelendirilmiştir.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (2023). *Hanlıktan Çarlığa Bulgar Türkleri Tarihi* (1.Baskı). İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Avcı, C. (2020). *İslam-Bizans İlişkileri 610,847*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Batty, R. (2007). *Rome and the Nomads The Pontic-Danubian Realm in Antiquity*. New York: Oxford University Press.
- Browning, R. (1965). *Byzantium and Bulgaria: A Comparative Study Across the Early Medieval Frontier*. Londra: Temple Smith.
- Brubaker, L. (1996). *Byzantium In the Ninth Century: Dead or Alive?*. Birmingham: Routledge.
- Bury, J B. (1912). *Eastern Roman Empire*. Londra: Macmillan And Co. Limited.
- Charizanis, G. (2021). "Byzantine-Bulgaria Relations (7th-10th c.) Periods of Peace". Yura Konstantinova-Eleonora Naxidou (Ed.) *Greeks And Bulgarians Parallels And Intersections In History And Culture*. Sofya: Bulgarian Academy Of Sciences Institute of Balkan Studies with Centre of Thracology, 57-69.
- Curta, F. (2019). *Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)*. Leiden/Boston: Brill Publishing.
- Fine, J. (2000). *The Early Medieval Balkans*. USA: The University of Michigan.
- Foord, E. (1911). *The Byzantine Empire The Rearguard of European Civilization*. Londra: Adam And Charles Black.
- Genesios. (1998). *On the Reigns Of The Emperors*. (A. Kaldelis, Çev.), Canberra: Australian Association for Byzantine Studies.

- Güneş, C. (2021). *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. Ve XII. Yüzyıllar)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Haldon, J. (2002). *Byzantium at War AD 600-1453*. New York: Routledge.
- Hupchick, D. (2017). *The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony*. USA: Palgrave Macmillan.
- Jenkins, R. (1993). *Byzantium The Imperial Centuries AD 610-1071*. New York: Barnes&Noble Books.
- Kafesoğlu, İ. (1985). *Bulgarların Kökeni*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Karatay, O. (2018). *Bulgarlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kayapınar, A. (2006). "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devlet". Osman Karatay-Bilgehan A. Gökteğ (Ed.), *Balkanlar El Kitabı*. Cilt 1, Çorum/Ankara: Karam Araştırma ve Yayıncılık, 105-129.
- Kazhdan, A. P. (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Cilt I). New York-Oxford: Oxford University Press.
- Kazhdan, A. P. (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Cilt II). New York-Oxford: Oxford University Press.
- Lang, D.M. (1976). *The Bulgarians From Pagan Times to the Ottoman Conquest*. Southampton: Thames And Hudson.
- Niavis, P. (1984). *The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I (802-811)*. Edinburgh, The University of Edinburgh.
- Norwich, J. (2013). *Bizans Yükseliş Dönemi (803-1081)*. (S. Hırçıl, Çev.), Ankara: Kabalcı Yayınevi.
- Runciman, S. (1930). *The First Bulgarian Empire*. Londra: G. Bell & Sons Limited.
- Sghevell, F. (1996). *A History of The Balkans From the Earliest Times to the Present Day*. New York: Dorset Press.
- Skylitzes, J. (2010). *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*. (J. Wortley, Çev), UK: Cambridge University Press.
- Sophoulis, P. (2012). *Byzantium and Bulgaria 775-831*. Leiden-Boston: Brill Publishing.
- Stepanov, T. (2010). *The Bulgars and the Steppe Empire in the Early Middle Ages The Problem Of the Others*. Leiden/Boston: Brill Publishing.
- Theophanes, C. (1997). *The Chronicle of Theophanes the Confessor Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*. Oxford: Clarendon Press.
- Treadgold, W. (1988). *The Byzantine Revival 780-842*. California: Stanford University Press.
- Venning, T. (2006). *A Chronology of the Byzantine Empire*. New York: Palgrave Macmillan.
- Whittow, M. (1996). *The Making of Byzantium, 600-1025*. Los Angeles: University of California Press Berkeley.
- JjZlatarski, N. (1982). *Kurum Han*. (T. Acaroğlu, Çev), Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, (11), 125-146.

DEPREM VE GÖÇ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

(An Evaluation On The Relationship Between Earthquake And Migration)

Dilek TIRYAKI YENİLMEZ¹

Derleme

Makale Geliş Tarihi: 13.04.2023

Makale Kabul Tarihi: 20.06.2023

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1282303

ÖZ

Dünya genelinde insanların hayatları üzerinde derin ve yıkıcı izler bırakan, yeryüzünün sarsılmasına yol açan depremlerin etkilerinden birisi insanların zorunlu olarak, hayatlarını güven içerisinde sürdürebilmeleri için yer değiştirmeleri yani göç etmeleridir. Meydana gelen depremler sonucu zorunlu nüfus hareketliliğinin gerçekleştiği bilinmekle beraber gerçekleşen göçlerin birtakım sonuçları da bulunmaktadır. Hem depremlerin gerçekleştiği bölge itibariyle hem de zorunlu göç edilen bölge itibariyle sosyal, ekonomik, politik, kültürel alanlarda sorunlar yaşanabilmektedir. Zaman içerisinde Türkiye’de meydana gelen depremler sonucunda gerçekleşen göçlerin yaşandığı bilinmektedir. Bu çalışmanın amacı depremler ve zorunlu göç arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu çalışmada 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli 7,8 ve 7,5 şiddetinde iki büyük depremin aynı gün içerisinde gerçekleşmesi ve sonrasında birçok artçı depremlerin yaşanması, Kahramanmaraş, Hatay, Adana, Gaziantep, Kilis, Osmaniye, Adıyaman, Şanlıurfa, Malatya, Diyarbakır ve Elâzığ olmak üzere 11 ilin etkilenmesi ve yaklaşık 13,5 milyon nüfusu etkilemesi dolayısıyla binlerce insanın evlerinden ayrılarak yer değiştirmesi ele alınmaktadır. Etki alanının geniş olması ve büyük yıkım ve tahribata yol açan depremler sonucunda, afet bölgelerinden gerçekleşen zorunlu göç olgusu üzerinde durulmaktadır. 1 Mart 2023 tarihi itibariyle afet bölgesinden yaklaşık 2,7 milyon insanın zorunlu olarak yer değiştirdikleri bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğal Afet, Deprem, Göç, Zorunlu Göç, 6 Şubat Kahramanmaraş Depremi.

ABSTRACT

One of the effects of earthquakes, which leave deep and destructive traces on the lives of people around the world and cause the earth to shake, is that people are forced to relocate, that is, migrate in order to continue their lives in safety. Although it is known that compulsory population mobility occurs as a result of earthquakes, there are also some consequences of migrations. Problems can be experienced in social, economic, political and cultural areas both in the region where earthquakes occur and in the region of forced migration. It is known that there have been migrations as a result of earthquakes occurring in Turkey over time. The aim of this study is to examine the relationship between earthquakes and forced migration. In this study, the occurrence of two major earthquakes with a magnitude of 7.8 and 7.5 on the same day on 6 February 2023, centred in Kahramanmaraş, with many aftershocks, affecting 11 provinces including Kahramanmaraş, Hatay, Adana, Gaziantep, Kilis, Osmaniye, Adıyaman, Şanlıurfa, Malatya, Diyarbakır and Elâzığ, and affecting a population of approximately 13.5 million, causing thousands of people to leave their homes and relocate. The phenomenon of forced migration from disaster areas as a result of earthquakes, which have a wide area of impact and cause great destruction and devastation, is emphasised. As of 1 March 2023, it is known that approximately 2.7 million people have been compulsorily displaced from disaster areas.

Keywords: Natural Disaster, Earthquake, Migration, Forced Migration, 6 February Kahramanmaraş Earthquake.

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, dilek.tiryaki23@gmail.com, ORC-ID: 0000-0002-8999-7155.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Dilek Tiryaki Yenilmez %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişiler ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer-Review: Independent double blind

Author Contributions: Dilek Tiryaki Yenilmez contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study

Ethics Approval: Ethical approval has not been obtained.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Giriş

Dünyada her yıl milyonlarca insanın gönüllü ya da zorunlu olarak yer değiştirdikleri bilinmektedir. Göçlerin gerçekleşmesinde itici ve çekici faktörlerin başat rol üstlendikleri kabul edilmektedir. Gerçekleşen göçler arasında, genelde itici faktörlerden kaynaklanan zorunlu göçler, toplum hayatı üzerinde farklı etkiler bırakabilmektedir. İnsanların zorunlu olarak bir yerden başka bir yere göç etmesi farklı nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Zorunlu göçlerin yaşanmasında çatışmalar, zulümler, kargaşalar, savaşlar, iç çatışmalar, siyasi baskıların yanı sıra iklim değişiklikleri, kıtlık, kuraklık ve yoksulluk yanı sıra seller, depremler gibi doğal afetler etkili olabilmektedir. Afetler dolayısıyla insanlar güvenli bir yere geçici ya da kalıcı olarak göç etme noktasında hayatlarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar (Berker, 2016: 676; Falck vd., 2011: 1; Hugo, 1996; Oliver-Smith, 2006; Sarvimaki vd., 2009: 3; Varol ve Gültekin, 2016: 45 Yıldız vd., 2017: 1426-1427).

Doğal afetler istenilmeyen, arzu edilmeyen olaylar olması yanında insanların ölmesine, yaralanmasına, engelli duruma düşmesine sebebiyet verebileceği gibi evlerin, işyerlerinin yok olmasına, alt yapının tahribata uğraması yanında ülke ekonomilerinde de ciddi kayıplar yaratabilmektedir. Etkilediği alanın geniş olması durumunda derin izler bırakan depremler de üzerinde dikkatle durulması gereken bir doğa olayıdır.

Doğal afet olarak değerlendirilen depremler, can kayıpları dışında zorunlu göçlerin gerçekleşmesi neticesinde insanların yerlerinden edilmelerine de yol açmaktadır (Şengül vd., 2012: 128; Yıldız vd., 2017: 1428-1429). Bu bağlamda depremlerin etkilediği alanın genişliği ve etkilenen nüfus sayısının yüksekliğiyle paralel olarak göçler de daha çok gerçekleşmektedir (Peker ve Şanlı, 2022: 127; Varol ve Gültekin, 2016: 46).

Bilimsel araştırmalara göre dünya genelinde gerçekleşebilecek doğal olaylar ve afetler neticesinde nüfus hareketliliklerinin de artabileceğini vurgulanmaktadır (IOM, 2011: 13; Myers, 2002: 611; Yıldız vd., 2017: 1427).

Depremlerin insan hayatı üzerindeki olumsuz etkileri tartışmasızdır, insanların sevdiklerini kaybetmesi, evlerini kaybetmesi kısacası maddi ve manevi yönden dezavantajlı konuma düşmesine ek olarak bir de zorunlu olarak göç etmeleri eklenince yaşayacakları sorunlar daha da ağırlaşabilmektedir.

Bu çalışmada doğal afetlerden birisi olan depremlerin göçe neden olması üzerinde durulacaktır öncelikle kavramsal olarak deprem ve zorunlu göç kavramlarına değinilecektir ve Türkiye’de yaşanan depremlerle göçler arasındaki ilişki üzerinde durulacaktır. Son olarak 6

Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli depremler sonucunda yaşanan göç olgusu ve depremin ağır tahriplere neden olması yanında ciddi bir göç dalgası yaşanması konularına yer verilecektir.

1. Kavramsal ve Teorik Çerçeve: Deprem ve Zorunlu Göç

Önlenemeyen doğal afetlerden birisi olan deprem, yer kabuğu ya da deniz yüzeyinin yakınında ya da derinliklerindeki patlama ve kırılmalar sonucunda meydana gelmesi olarak tanımlanabilmektedir (Yaman ve Düger, 2017: 5). Bir başka ifadeyle yer kabuğundaki kırılmalar dolayısıyla ani olarak ortaya çıkan titreşimlerin dalgalar halinde yayılarak geçtikleri ortamları ve yer yüzeyini sarsma olayına deprem denilmektedir (İşçi, 2008: 959; AFAD, 2023).

Bir başka tanıma göre deprem yeryüzünün altındaki kaya malzemelerinin ani hareketiyle oluşan zayıf veya şiddetli yer sarsıntısı olarak tanımlanmaktadır. Depremler tektonik plaka sınırından kaynaklanmaktadır. Kısacası yeryüzünün sarsılması şeklinde tanımlanan deprem kavramı, her yöne hareket eden dalgalar oluşturan enerji salınımından kaynaklanmaktadır. Sismik dalgalar olarak adlandırılan titreşimler depremlerden kaynaklanır ve sismograf adı verilen aletlerle kaydedilmektedir (FronD-Scribd, 2023; Drishtias, 2023).

Başka bir anlatımla deprem kavramı, insanın hareketsiz kabul ettiği ve güvenle ayağını bastığı toprağın hareketlenebileceğini ve üzerinde bulunan yapıların tahribata uğrayıp, can ve mal kayıplarına yol açabilecek öngörülemeyen ve önlenemeyen bir doğa olayı şeklinde de ifade edilebilmektedir (AFAD, 2023).

Önemli ve yıkıcı doğal afetlerden birisi olan deprem olayı meydana geldikten sonra farklı etkiler yaratabilmektedir. Depremlerin yarattığı etkilerden birisi insanların yaşadıkları yeri belirli süreli ya da sürekli olarak yer değiştirmesine sebebiyet veren göçtür. Göçler farklı nedenlerle gerçekleşse dahi insan hayatını derinden etkilemektedirler. Nitekim depremler sonrası yaşanan göçler, insanların zorunlu olarak yerinden edilmelerine yol açmaktadır. Bu bağlamda öncelikle kısaca göç kavramına değindikten sonra zorunlu göç kavramına yer verilecektir. Göç kavramıyla ilgili ulusal ve uluslararası yazında farklı ifadelere yer verilmektedir. Uluslararası Göç Örgütü (IOM) tarafından yapılan göç kavramı, bir devletin ülke sınırları içinde gerçekleşen yer değiştirme ya da uluslararası anlamda bir sınırın geçilmesi ile gerçekleşen yer değişikliği şeklinde tanımlanmaktadır (IOM, 2009: 22).

Bir başka tanıma göre göç kavramı, toplum üzerinde ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi yapı üzerinde değişiklik yapabilecek yer değiştirme hareketidir (Özer, 2004: 11). Yeni bir düzen kurmak, evlilik, iş değişikliği, eğitim alma, istihdam olanakları, siyasi baskılar,

yoksulluk, kıtlık, kuraklık gibi farklı birçok nedenle yurt içinde farklı illere doğru yer değişikliği olabileceği gibi göçlerin yönü yurt dışına doğru da gerçekleşebilmektedir. Bazı göçler kişilerin ya da ailelerinin kendi istek ve iradeleriyle gerçekleşirken bazı göçlerin mecburiyet sonucu gerçekleştiği de bilinmektedir. Kısacası göçler hangi noktaya doğru gerçekleşirse gerçekleşsin bir yer değişikliği yani coğrafi mekân değişikliğinin geçici ya da kalıcı olarak yapılmasını ifade etmektedir.

Göç ile ilgili yapılan tanımların ortak noktası hangi sebeple meydana gelirse gelsin bir yer değiştirmeyi ifade etmektedir. Göçler, kısa süreli ya da uzun süreli olabileceği gibi yurt içi ya da yurt dışı farklı biçimlerde de yer değişimleri yaşanabilmektedir. Göçlerin farklı nedenleri olabilmektedir bir başka ifadeyle bazı durumların ortaya çıkması, insanların coğrafi mekân değişikliği yapmalarına yol açabilmektedir. İnsanların yerlerinden edilmeleri eğer bir zorunluluk durumundan kaynaklanıyorsa zorunlu göç olarak ifade edilebilmektedir.

Zorunlu göç kavramına yer verilecek olursa, kişilerin istekleri dışında ikamet ettikleri yerlerden ayrılmaları ya da yerinden edilmeleri anlamına gelmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından zorunlu göç şu şekilde tanımlanmıştır (Kalin, 2005: 1-2; Tekin, 2011: 93):

Zorunlu göçe maruz kalanları ya da ülke içinde yerinden olmuş kişileri; zorla ya da mecbur kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların etkilerinden, genel olarak şiddet içeren durumlardan, insan hakları ihlallerinden veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerden korunmak için, uluslararası kabul görmüş devlet sınırlarını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişi veya bu tip kişilerden oluşan gruplar

Bir başka anlatımla kişilerin bir yerden başka bir yere göç etmesi, bir nedenden ileri geliyorsa ya da zorunluluk durumundan kaynaklanıyorsa zorunlu göç olarak ifade edilebilmektedir (Erkan, 2002: 171).

Zorunlu göçlerin sebepleri arasında gösterilebilecek olaylardan birisi olan deprem, insanların istemeden, yaşadıkları yerlerden geçici süreli ya da kalıcı olarak ayrılmalarına yol açmaktadır. Nitekim yıllar boyunca Türkiye’de de gerçekleşen depremler dolayısıyla insanların, zorunlu olarak göç ettikleri görülebilmektedir (Berker, 2016: 679; Taşçı, 2009: 90-91; Tamer ve Bilvural, 2018: 14).

Bir toplum içerisinde insanların yaşadıkları yerlerden ayrılmalarında ve zorunlu göçe maruz kalmalarının nedenlerinden birisinin yeryüzünün sarsılması şeklinde ifade edilen deprem, doğal afet nedeniyle gerçekleştiği bilinmektedir. Deprem dolayısıyla gerçekleşen zorunlu göçler süre açısından geçici olabildiği gibi uzun süreli ya da kalıcı olabilmektedir.

2. Türkiye’de Depremler Nedeniyle Gerçekleşen Göçler

Deprem kuşağı üzerinde yer alan Türkiye tarihinde, etki alanının geniş olduğu büyük depremler yaşamıştır. Şüphesiz ki gerçekleşen depremlerin yıkıcılığı afet boyutuna ulaşmıştır (Aktürk ve Albeni, 2002: 1). Büyük yıkımlara yol açan depremler, ülkelerde binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olurken binlerce insanın da hayatını daha güvenli alanlarda sürdürebilmek gibi farklı yerlere zorunlu olarak göç etmesine yol açabilmektedir. Depremler aynı zamanda birçok insanın fiziksel ve ruhsal sağlıklarının olumsuz etkilenmesine, sosyal sorunlara sebebiyet verirken ülke ekonomilerini de derinden etkileyebilmektedir (Lomnitz ve Wisner, 2012).

Türkiye’de yaşanan depremlerin, insanları psikolojik, sosyal, ekonomik yönden etkilemesi ve büyük kayıplara sebebiyet vermesi dolayısıyla insanların yaşadıkları yerlerden zorunlu olarak ayrılmalarına neden olmaktadır. Depremlerin gerçekleştiği alanlarda konutlar, altyapı sistemi, ulaşım ağları, sanayi bölgeleri zarar gördüğü ve tahribata uğradığı için insanların kısa ya da uzun süreli olarak göç etmeleri mecburiyet halini alabilmektedir (Fırat, 2022: 48,51).

Göçlerin yönü ele alındığında il içi, il dışı şeklinde olabildiği gibi ülke dışına doğru da gerçekleşebilmektedir (Fırat, 2022: 57). Nitekim insanların depremler dolayısıyla ya da çevre değişikliği tehlikesi karşısında ikamet ettikleri alandan geçici ya da kalıcı olarak göç etmeleri, çevresel mülteci kavramını ifade etmektedir (Oliver-Smith, 2006; El-Hinnawi, 1985: 4; Fırat, 2022: 57). Çevresel mülteciler, depremler gibi doğal afetler nedeniyle ortaya çıkan sorunlar nedeniyle buldukları yerlerden ayrılmak durumunda kalabilmektedirler.

Geçmişten günümüze Türkiye’de büyük ve yıkıcı depremlerin yaşanmasıyla birlikte birçok insan hayatını kaybederken ve yaralanırken önemli bir kesimde buldukları bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Depremler sonucunda yaşanan göçlere baktığımızda, bu göçler uzun süreli olabileceği gibi kısa süreli de olabilmektedir. Yaşanan göç sonrasında hem deprem bölgesinde hem de gidilen şehirlerde farklı sorunların da yaşandığı aşıkardır ancak insanlar hayatlarını belirli bir düzeyde sürdürebilmek için yaşadıkları yerden ayrılmak zorunda kalmaktadır.

Türkiye’de yaşanan bazı depremlerle göç arasındaki ilişki kurmak ve göçün boyutunu ifade etme noktasında 1999 Gölcük Depremi ele alındığında; deprem sonucunda toplam nüfus artmasına karşın bölgenin aldığı göç oranı düşerken verdiği göç oranının bir önceki yıla kıyasla iki katından fazla olduğu belirtilmektedir (Peker ve Şanlı, 2022: 141). 1999 Depremi’nin

etkilediği illerin (Kocaeli, Sakarya, Yalova, Bolu, Bursa, Eskişehir ve İstanbul olmak üzere yedi il etkilenmiştir) (Aktürk ve Albeni, 2002: 1), Türkiye'nin sanayi bakımından önem arz eden kentlerini ve kalabalık nüfus yoğunluğunu barındırdığı bilinmektedir. Gerçekleşen depremden sonrasında en az 25.000 insanın birçok farklı yere göç ettiği ifade edilebilmektedir (Scawthorn, 2000: ix, 1; Südaş, 2004: 78; Varol ve Gültekin, 2016: 49). 17 Ağustos 1999 Gölcük depremi neden olduğu can kayıpları yanında, deprem sonucunda gerçekleşen göçler neticesinde özellikle ilçenin nüfusunun azaldığı belirtilmektedir (Südaş, 2004: 78).

23 Ekim 2011 ve 9 Kasım 2011 tarihinde Van merkezli deprem sonucunda yüzbinlerce insan belirli süreliğine de olsa yaşadıkları yeri terk ederek Van'dan ayrıldıkları ve ani bir göç dalgası yaşattıkları bilinmektedir (Peker ve Şanlı, 2022: 141; Tuna vd., 2012; Varol ve Gültekin, 2016: 49). İstatistiklerle ifade edildiğinde deprem sonrasında yaklaşık 250.000 bin kişinin geçici olarak şehirden ayrıldıkları görülmektedir. İnsanların göç ettikleri yerler arasında yoğunluğu özellikle de iklim şartlarının uygun olduğu Akdeniz, Ege ve Marmara Bölgelerine doğru gerçekleşmiştir. Tercih edilen iller arasında yoğunluğu İstanbul oluştururken, devamında Mersin, Antalya, Ankara, Bursa, Adana ve İzmir gelmektedir (Yıldız vd., 2017: 1426). Sadece farklı illere değil aynı zamanda il içerisinde de deprem neticesinde yer değiştirme hareketliliğinin yaşandığı bilinmektedir (Deniz vd., 2016: 68).

2020 depremi sonrası Elâzığ için de benzer ifadelerde bulunmanın mümkün olduğu belirtilebilmektedir. Bu bağlamda Elâzığ yine deprem sonucunda göç veren iller arasında sayılabilmekte ve şehrin nüfusunun göç sonucunda azaldığı örneğin 2019 yılında 591.098 kişilik nüfusa sahipken deprem sonrasında nüfusun 588.088 kişi olarak saptandığı ifade edilebilmektedir. İzmir Depremine yer verildiğinde de aynı ifadelerde bulunulabilmektedir (Peker ve Şanlı, 2022: 141).

Türkiye'nin bir deprem ülkesi olduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak; gerçekleşen depremler sonucunda zorunlu göçe maruz kalan insanların olduğu bilinmektedir. Göç hareketliliği neticesinde kalabalık ve büyükşehirlerin, depremden etkilenenler tarafından tercih edilmesiyle daha da kalabalık hale gelmesine diğer taraftan ise afet bölgelerinin hem depremden kaynaklı can kayıpları ve göç sonucunda nüfus azalmasının yaşanması dolayısıyla ülke içerisinde nüfus dağılımının dengesiz bir seyir izlemesine yol açmaktadır. 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan büyük ve ağır kayıplara yol açan Kahramanmaraş depremleri sonucunda da yer değiştirme hareketi yaşandığı ve bu sürecin etkili ve verimli planlama ve organizasyonlarla takip edilmesi gerekliliği önemle ifade edilmektedir (İlkeanaliz, 2023).

Ülkenin demografik yapısında değişimlere yol açan depremlerin hem gidilen bölgelerde hem de afet bölgelerinde koordinasyon olmadığı, planlama yetersiz kaldığı durumlarda ciddi sorunlar yarattığı bilinen bir gerçektir.

Deprem nedeniyle yaşanan zorunlu göçler neticesinde; parasal imkansızlıklar, toplumsal uyumsuzluk, eğitim hayatının kesintiye uğraması, barınma sorunu, işsizlik, psikolojik sorunlar, sosyal dışlanma, ayrımcılık problemleri gibi sıkıntılar görülebilmektedir (Fırat, 2022: 59).

3. 6 Şubat Kahramanmaraş Depremi ve Göç

Bu başlık altında önemli bir nüfus kesimini etkileyen ve ağır yıkıma ve acıya yol açan 6 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremler sonucunda, afet bölgelerinde yaşayan insanların zorunlu göç hareketlilikleri üzerinde durulacaktır.

6 Şubat 2023'te gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli depremlerin merkez üssü Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçeleri olan büyüklükleri sırasıyla 7,8 ve 7,5 olan iki büyük deprem meydana gelmiştir. 6 Şubat depremleri sonucunda Türkiye'de 10'dan fazla il derinden etkilenirken, depremden etkilenen illerde yaklaşık 13,4 milyon insanın yaşadığı bilinmektedir (Birgün, 2023; IOM, 2023; İlkeanaliz, 2023; Laleoğlu, 2023; Sağiroğlu, Ünsal ve Özenci 2023: 1-2; Wikipedia, 2023).

Büyük yıkıma yol açan ve binlerce insanın hayatını kaybetmesine ve yaralanmasına neden olan 6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri milyonlarca insanı etkilemiştir ve binlerce insanın, zorunlu olarak farklı şehirlere göç etmesine neden olmuştur. 6 Şubat depremlerinin Türkiye'nin 10'dan fazla ilini etkilemesi sonucu ve depremin ağır ve büyük yıkım yaşatması, deprem bölgesinde hayatta kalanların, yaşam koşullarının zor olması ve depremin meydana geldiği zaman itibariyle ağır kış şartlarının hüküm sürmesi ve bölgede artçı sarsıntıların devam etmesi gibi farklı gerekçelerle deprem bölgesinden geçici ya da kalıcı olarak kendilerini daha güvende hissedecekleri illere göç etmek, başvuru temel çıkar yolundan birisi olarak görülmektedir.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından hazırlanan "Deprem Sonrası Göç ve İnsan Hareketlilikleri" raporunda depremin yıkıcı etkilerinden uzaklaşmak için yaşadıkları yerlerden ayrılmaları sonucunu doğurmuştur (Gazateduvar, 2023; Sağiroğlu, Ünsal ve Özenci, 2023: 3).

Deprem bölgesinde yaklaşık 1,7 milyon mültecinin de yaşadığı ifade edilmektedir ve 6 Şubat depremlerinden mültecilerde ciddi derecede etkilenmişlerdir. Deprem sonrası yaşanan

göç dalgasından Suriyeliler de payını almıştır ve onlar da yaşadıkları yeri terk ederek ya Suriye topraklarına ya da Türkiye'nin farklı illerine göç etmişlerdir (Birgün, 2023).

Depremzedelerin, hayatta kalma mücadelelerinin bir parçası olarak görülen yer değiştirme, risk teşkil eden afet bölgelerinden ayrılmalarıyla sonuçlanmaktadır. Büyük 6 Şubat depremleri sonucunda net bir veri olmamakla birlikte büyük bir yer değişikliği ve nüfus hareketliliklerinin yaşandığı gözlemlenmektedir. Kamusal kaynakların açıklamalarına göre 200 bin, bazı tahminlere göre üç milyon insan, kendilerini güvende hissedebilecekleri yerlere doğru, yıkılan şehirlerden ayrılmak zorunda kaldılar (Birgün, 2023).

Yıkıcı deprem sonucunda, bazı haberler gerçekleşen göçün boyutu hakkında bilgi vermektedir. Nitekim depremden derinden etkilenen ve büyük yıkımların yaşandığı yerlerden birisi olan İskenderun'da bir otogar yöneticisi, depremin üçüncü gününde İskenderun'dan yaklaşık 40 bine yakın insanın zorunlu olarak yaşadıkları yerden ayrıldığını ifade ederken, bir Türk Hava Yolları yetkilisinin, depremin ilk günlerinde 44 bin 716 kişinin deprem bölgesinden ayrıldıklarını belirtmektedir. Depremin on birinci gününde Malatya Valiliği'nin açıkladığı verilere bakılırsa 86 bin kişinin Malatya'dan ayrıldığını söylemektedirler. Fakat bazı görüşlere bu rakamların daha yüksek olduğu iddia edilirken söz konusu rakamlara kırsal bölgelere ya da yakın ilçelere gidenlerin rakamlarda yer almadıkları da belirtilebilmektedir (Birgün, 2023).

Bazı kaynaklara göre depremden etkilenen şehirlerdeki yaklaşık 2 milyon kişinin farklı yerlere doğru gittiklerine dair ifadeler de rastlanılmaktadır (Gazateduvar, 2023). 1 Mart 2023 tarihli Uluslararası Göç Örgütü tarafından yayımlanan rapora göre göçmenlerde dahil olmak üzere tahminen 2,7 milyon kişinin yerinden edildiğini belirtmektedir (IOM, 2023: 2; Sağiroğlu, Ünsal ve Özenci 2023: 6).

6 Şubat depremleri sonucunda, afet bölgesinden ayrılanların sayısı ile ilgili kesinlik olmamakla birlikte tahminlere göre rakamlara bakılırsa durumun vahametinin gözler önünde olduğu söylenebilmektedir.

Deprem felaketi sonucunda, afet bölgelerinden ayrılan insanların gittikleri yerlere göre üç eğilim yaşandığı belirtilmektedir. Bunlardan birinci eğilimin, ağır yıkıma maruz kalan şehirlerden uzaklaşanların nispeten daha güvenli olduğunu düşündükleri köylere ya da kırsal alanlara doğru gerçekleşen hareketlilik (Birgün, 2023).

Bir diğer eğilim ise depremden etkilenmeyen illere doğru gerçekleşen göç hareketidir. Bu iller arasında öncelikle Mersin, Diyarbakır ve Antalya gibi şehirler, önemli bir çekim merkezi haline gelmiştir. Sadece bu illerle sınırlı kalmamakla birlikte diğer illere doğru hareketliliğin

gerçekleştiği de bilinmektedir. Bu bağlamda Mersin hem depremden etkilenmeyen hem de afet bölgelerine coğrafi olarak yakın olması ve depremden etkilenen şehirdeki insanların yakınlarını bulunması, iş imkânı bulundurması gibi farklı nedenlerle en çok tercih edilen iller arasında görülmektedir. Diğer taraftan şehre gelen nüfusun yoğun olması, kira fiyatlarının ciddi oranda yükselmesine yol açarken, belediye tarafından depremden etkilenen insanların barınabilmeleri amacıyla sunulan barınma alanlarının da çok hızlı bir şekilde dolmasına yol açmıştır. Yetkililer tarafından dile getirilen ifadelerle göre; şehrin 250 binin üzerinde depremzedeyi ağırlaması bir başka ifadeyle afet bölgelerinden göç alması ekonomik, sosyal, psiko-sosyal, kültürel farklı sorunların yaşanabileceğini belirtilmektedir (Birgün, 2023; Sento, 2023).

Son olarak üçüncü eğilim ise İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük illere doğru gerçekleşen göç hareketidir. Ekonomik imkanları daha iyi olan depremzedeler ve söz konusu illerle akrabalık ilişkilerinin bulunması gibi farklı nedenlerle yer değiştirmektedirler. Afet bölgelerine coğrafi konum itibarıyla bu bölgelere göç eden depremzedelerin, kalıcı olarak şehirlere yerleşebileceği vurgulanmaktadır. Nitekim daha önce depremler sonucu uzak mesafelere göç eden kişilerin geri dönüş eğiliminin daha sınırlı kaldığına yönelik çalışmalar bulunmaktadır (Birgün, 2023).

Yukarıda adı geçen raporda, afet bölgelerinden depremden etkilenmeyen bölgelere doğru gerçekleşen hareketliliğin ne kadarının kısa süreli ne kadarının uzun süreli süreceğini belirlemenin ya da yorumlamanın daha erken olduğu belirtilirken, afet bölgelerinden göç vermenin yükseleceğine yönelik bir durumda gözden uzak tutulmaması gerektiği belirtilmektedir (Gazeteduvar, 2023).

6 Şubat depremlerinin coğrafi olarak geniş bir alanı etkilemesi ve büyük yıkıma yol açması nedeniyle, afet bölgelerinden zorunlu olarak göç eden insanların zamanla daha az kişinin memleketlerine döneceği vurgulanmaktadır. Özellikle deprem bölgesinin, deprem öncesinde de zaten dışarıya göç veren iller arasında yer alması da deprem sonrası gerçekleşecek göç hareketini etkileyebilecektir. Dolayısıyla bazı şehirlerin sosyo-ekonomik nitelikleri sebebiyle yoğunlaşma olacağı da ifade edilen konular arasındadır. Şöyle ki Bursa, İzmir, İstanbul, Antalya, Mersin, İstanbul, Ankara bu şehirler arasında sayılabilmektedir. Göç alma ihtimali olan şehirler arasında diğer illere göre nispeten daha az etkilenen Gaziantep ve Diyarbakır'ın yanı sıra Van'ın da ileriki zamanlarda göç alma ihtimalini yüksek olabileceği belirtilmektedir (Gazeteduvar, 2023).

Yıkıcı depremin etkilerinin ardından insanların hayatlarını daha güvenli yerlerde sürdürmek istemeleri gibi önemli ve farklı gerekçelerle yer değiştirmek istemeleri ve göç hareketliliğinin yaşanması ilk aşamada başvurulan yöntemlerden birisi olsa da süreç içerisinde hem afet bölgelerinde hem de gidilen bölgelerde farklı birtakım sorunların yaşanacağı da aşikardır. Bu sorunların etkilerinin kısa vadede azaltılması orta ve uzun vadede ortadan kaldırılması, şehirler arasında dengesizliklerin giderilebilmesi için hayati önlemlere ve politikalara acilen gereksinim duyulabilmektedir. Nitekim bazı şehirler yoğun nüfusu absorbe etmede zorluk yaşayabileceklerdir. Bu bağlamda ekonomik, sosyal, kültürel, ahlaki, politik, alt yapı gibi alanlarda sorunların yaşanmaması amacıyla önemli tedbirlerin zaman geçmeden hayata geçirmesi büyük öneme sahiptir.

Deprem sonrasında gerçekleşen göç sonucunda afet bölgeleri, beşerî sermaye gücünün azalması ya da kaybolması sorunuyla da yüzleşmektedirler. Beşerî ya da insan sermayesinin önemli olması yanında beşerî kaynağın, afet bölgelerinden kaybolmaması ve korunması, kent kültürünün muhafaza edilebilmesi amacıyla geri dönüşlerin teşvik edilmesi ve hızlandırılması elzem olarak görünmektedir (Gazeteduvar, 2023; Birgün, 2023; Sağiroğlu, Ünsal ve Özenci 2023: 16).

Gerçekleşen göç hareketlilikleriyle, deprem bölgesinden ayrılan nüfusun gittikleri yerlerde de farklı sıkıntılar yaşayabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Gidilen yere toplumsal uyum sürecinde zorluk yaşanabileceği, ekonomik zorlukların yanı sıra sosyal dışlanma ve ayrımcılık problemiyle karşılaşabilecekleri yanında psikolojik sorunlarda yaşayabileceklerdir.

Göç eden nüfusun ihtiyaçlarının ve sorunlarının ele alınması ve gerekli maddi ve manevi yardımların sunulması önem arz etmektedir (Birgün, 2023). Hem ağır kayıplar veren hem de psikolojik bunalım yaşayabilecek olan depremzedelerin korunması önemli bir konudur.

Bir başka anlatımla zorunlu göçe maruz kalan, deprem mağduru insanların yeniden yerleştirme süreçlerinin sağlıklı ve dengeli bir şekilde gerçekleştirilmesi yanında sağlık, güvenlik, istihdam olanakları, eğitim, sosyal uyum, psikolojik destek gibi yaşam ve çalışma şartlarıyla ilgili eksikliklerinin giderilmesi, bu sürecin olumsuz etkisini bir nebze de olsun hafifletebileceği gibi yeniden toparlanma süreçlerinde de büyük kolaylıklar sağlayacaktır (İnsamer, 2023).

Sonuç

Doğal afetlerin toplum hayatı üzerindeki etkilerinden birisi olan zorunlu göç olayına, Türkiye’de 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli depremlerin 11 ili (Kahramanmaraş,

Hatay, Gaziantep, Adana, Kilis, Osmaniye, Malatya, Elâzığ, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adıyaman) etkilemesi sonucunda afet bölgelerinden, depremin etkilemediği, güvenli olan illere doğru yer değişikliğinin yaşandığına tanıklık edilmektedir. Son verilere göre yaklaşık 2,7 milyon insanın afet bölgesinden zorunlu olarak ayrıldıkları ifade edilmektedir. Zorunlu göçe maruz kalan, depremden etkilenen kesimin öncelikli olarak hayatlarını daha güvenli ve sağlıklı olarak idame ettirebilmek amacıyla geçici ya da kalıcı olarak Türkiye'nin farklı illerine yayılmaları ile sonuçlanmaktadır. Şüphesiz ki depremden etkilenen mültecilerin ise yine afet bölgelerinden ayrılıp Suriye topraklarına da geçtikleri bilinmektedir. Bu bağlamda deprem sonrası sürece bakıldığında önemli ve kalabalık bir nüfus kesiminin evlerinden oldukları ve yer değiştirdikleri bilinmektedir. Özellikle doğal afetler sonucu gerçekleşen göçlerin durumu ele alındığında kritik öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Hem afet bölgelerinin yeniden toparlanması sürecinde beşerî sermaye yani insan gücü kaybının yaşanması ilgili bölgeleri olumsuz yönde etkileyebilirken hem de gidilen yerde aşırı nüfus birikimine yol açması dolayısıyla nüfusun dengesiz dağılımına sebebiyet verebilmektedir. Bunlara ek olarak gidilen yerdeki konut piyasasına talebin yoğun olması dolayısıyla kira ve konut fiyatlarının yükselmesi yanında, eğitim, sağlık, güvenlik, alt yapı gibi birtakım hizmetlerin sunumunda aksamalara yol açabileceği gibi, toplum içerisinde kültürel farklılıklardan kaynaklı sosyal dışlanma ve ayrımcılık problemleri yaşanabilecektir. Diğer yandan istihdam imkanlarının kısıtlı olması işsizlik oranlarının yükselmesine ve belki de toplum içerisinde siyasi görüş farklılıklarının anlaşmazlık problemleri yaşanmasına yol açabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Özetle deprem sonucu gerçekleşen göçlerin ülke geneline dengeli ve özenli dağılımı için sürecin uzmanlar tarafından planlanarak ve belli bir eşgüdüm içerisinde gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca çocuklar, gençler ve yaşlılar gibi dezavantajlı grupta yer alan kesimin bu süreçte özel olarak korunması gerekliliğinin de altı çizilmelidir. Son olarak afet bölgesinin yeniden toparlanması ve iyileştirilmesi noktasında da bölgeye geri dönüşlerin sağlanması ve teşvik edilmesi için etkili bir koordinasyon sürecinin çok katılımlı yani farklı tarafların katılımcılarının yer aldığı kişilerin katılımıyla ele alınması nüfus ve göç ve bağlamında değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- AFAD, (2023). Deprem nedir, <https://www.afad.gov.tr/deprem-nedir>, Erişim Tarihi: 08.04.2023.
- Aktürk, İ. ve Albeni M. (2002). Doğal Afetlerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: 1999 Yılında Türkiye'de Meydana Gelen Depremler ve Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 1-18.

- Berker, A. (2016). Zorunlu Göçün Yol Açtığı Refah Kaybının İncelenmesi: Yaşam Memnuniyeti Yaklaşımı. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 43, 675-706.
- Birgün, (2023). Deprem Sonrası Büyük Göç: Çözüm Mü, Yeni Sorunlar Mı?, <https://www.birgun.net/haber/deprem-sonrasi-buyuk-goc-cozum-mu-yeni-sorunlar-mi-422004>, Erişim Tarihi: 02.04.2023.
- Deniz, O. ve Yıldız, M. Z. (2016). 2011 Van Depreminin Kentteki Sığınmacılar Üzerine Etkisi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2(35), 63-74.
- Drishtias (2023). <https://www.drishtias.com/pdf/1597567899-earthquake-4.pdf>, Erişim Tarihi: 04.04.2023.
- El-Hinnawi, E. (1985). Environmental Refugees. Nairobi: United Nations Environmental Programme.
- Erkan, R. (2002). *GAP Bölgesinde Nüfus Hareketleri ve Göç*. GAP Yöresinde Nüfus, Çevre ve Kalkınma Konferansı, Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- Falck, O., Hebllich, S., ve Link, S. (2011). The Evils of Forced Migration: Do Integration Policies Alleviate Migrants' Economic Situations. *Discussion Paper Series*, 5829.
- Fırat, M. (2022). Deprem ve Toplumsal Etkileri. *Tezkire Dergisi*, 80, 47-72.
- FronD, D. Jr.-Scribd, (2023). What is an Earthquake, <https://www.scribd.com/document/451347448/What-is-an-Earthquake-docx#>, Erişim Tarihi: 04.04.2023.
- Hugo, G. (1996). Environmental Concerns and International Migration. *International Migration Review*, 30(1), 105-131.
- Gazeteduvar, (2023). Depremzede Aile 3 Gün 'Tıfil'in Kurtarılmasını Bekledi, <https://www.gazeteduvar.com.tr/depremdede-aile-3-gun-tifilin-kurtarilmasini-bekledi-haber-1605557>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- IOM, (2004). *Glossary on Migration*. Cenevre: Uluslararası Göç Örgütü.
- IOM, (2011). *Climate Change, Migration and Critical International Security Considerations*. Geneva: Report No.42.
- IOM, (2023). *2023 Earthquakes Displacement Overview-Türkiye*. DTM IOM Displacement Tracking Matrix, 1 March 2023.
- İlkeanaliz, (2023). Deprem Sonrasında Nüfus, Göç ve İkinci Mekanların Önemi, <https://www.ilkeanaliz.net/2023/02/16/strongdeprem-sonrasinda-nufus-goc/>, Erişim Tarihi: 02.04.2023.
- İnsamer, (2023). Deprem Sonrası Göç ve Mültecilerin Yeniden Yerleşimi Meseleleri <https://www.insamer.com/tr/deprem-sonrasi-goc-ve-multecilerin-yeniden-yerlesimi-meseleleri.html>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- İşçi, C. (2008). Deprem Nedir Nasıl Korunuruz. *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 3(9), 959-983.
- Kalin, W. (2005). *Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler Açıklayıcı Notlar*, BM Brooking Enstitüsü Yerinden Olma Projesi (K. Altıparmak, Çev), Ankara: İmaj Kitabevi.
- Laleoğlu, B. (2023). Uluslararası Veriler Işığında 6 Şubat Depremleri. *Kriter Dergi*, 77, <https://kriterdergi.com/dosya-deprem-ve-afet-yonetimi/uluslararasi-veriler-isiginda-6-subat-depremleri#:~:text=AFAD%2C%206%20%C5%9Eubat'ta%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fen,ve>

%20orta%2Db%C3%BCy%C3%BCk%20deprem%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fmi%C5%9Ftir., Erişim Tarihi: 08.04.2023.

- Lomnitz, C. ve Wisner, B. (2012). Earthquakes. https://www.researchgate.net/publication/288969202_Earthquakes, Erişim Tarihi: 04.04.2023.
- Myers, N. (2002). Environmental Refugees: A Growing Phenomenon of the 21st Century. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 357 (1420), 609-613.
- Oliver-Smith, A. (2006). *Disasters and Forced Migration in the 21st Century*. Social Science Research Council Understanding Katrina: Perspectives From the Social Sciences, <https://items.ssrc.org/understanding-katrina/disasters-and-forced-migration-in-the-21st-century/>, Erişim Tarihi: 07.06.2023.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Peker, A. E. ve Şanlı, İ. (2022). Deprem ve Göç İlişkisi: 24 Ocak 2020 Elâzığ Deprem Örneği. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 125-154.
- Sağiroğlu, A. Z., Ünsal, R. ve Özenci, F. (2023). *Deprem Sonrası Göç ve İnsan Hareketlilikleri Durum Değerlendirme Raporu*. AYBÜ-GPM Rapor Serisi-15. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (AYBÜ-GPM).
- Sarvimakı, M., Uusitalo, R. ve Jantti, M. (2009). Long-Term Effects of Forced Migration. *Discussion Paper Series*, 4003, 1-46.
- Scawthorn, C. (2000). *The Marmara, Turkey Earthquake of August 17, 1999: Reconnaissance Report*. New York: Technical Report MCEER-00-0001 The Multidisciplinary Center for Earthquake Engineering Research.
- Sento, (2023). <https://sento.com.tr/blog/deprem-sonrasi-yeni-hayat-zorunlu-goc/>, Erişim Tarihi: 02.04.2023.
- Südaş, İ. (2004). Effects of Marmara Earthquake of August 19, 1999 on Population and Settlement: Cause of Gölcük (Kocaeli). *Aegean Geographical Journal*, 13, 73-91.
- Şengül, M. ve Turan, M. (2013). Erciş Depremi Örneğinde Afet Sonrası Geçici Yerleşim Alanlarında Yönetim Uygulamaları ve Sorunları. *Mülkiye Dergisi*, 36(1-274), 113-148.
- Tamer, M. ve Bilvural, A. (2018). Zorunlu Göçün Toplumlarda Oluşturduğu Problemler. V. Özpolat (Ed.), *Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar* (ss.9-20). Ankara: Hegem Yayınları.
- Taşçı, F. (2009). Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Göç. *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 10, 177-204.
- Tuna, K., Parin, S. ve Tanhan, F. (2012). *Van Depremi: Sosyo-Ekonomik ve Psikolojik Durum Tespiti Raporu*. İstanbul: Çocuk Araştırmaları Merkezi.
- Tekin, F. (2011). Kültürel Travma Olarak Zorunlu Göç. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 91-100.
- Varol, N. ve Gültekin, T. (2016). Etkin Bir Göç Faktörü: Afetler, *AÜDTCF Antropoloji Dergisi*, 32, 43-51.
- Yaman, M. ve Düger, Y. (2017). *Afet Yönetiminde Kavramsal Çerçeve ve Türkiye’de Afet Yönetiminin Genel Tarihsel Gelişimi, Afet Yönetimi*, 1-27, Bursa: Ekin Yayınevi.

Yıldız, M. Z., Deniz, O., Parin, S. ve Erdoğan, R. (2017). Deprem ve Göç: 2011 Van Depremi Örneği. *International Social Sciences Studies Journal*, 3(7), 1426-1444.

Wikipedia, (2023). https://tr.wikipedia.org/wiki/2023_Kahramanmara%C5%9F_depremleri. Erişim Tarihi: 08.04.2023.

12 MART MUHTIRASI VE MİLLİ GÜVEN PARTİSİNİN YAKLAŞIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

(An Evaluation Of The 12 March Memorandum And The Approach Of The Nationalist Reliance Party)

Kayahan KAYA¹

Derleme

Makale Geliş Tarihi: 07.12.2022

Makale Kabul Tarihi: 17.03.2023

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1216017

ÖZ

Bu çalışma 12 Mart Muhtırasıyla birlikte Milli Güven Partisi'nin söylemlerinin muhtıraya olan etkisini ve yaklaşımını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma 12 Mart Muhtırasına giden sürecin genel görünümüyle başlar. Ardından Milli Güven Partisi'nin siyaseti gazete, dergi ve parti programı incelenerek değerlendirilmiştir. Çalışma sürecinde toplanan veriler analiz yöntemiyle işlenmiştir. Bu verilerin kaynağını kitaplar, makaleler ve gazeteler oluşturmaktadır. Konuda, geçmişten günümüze ulaşılmış bilgilerden yararlanmaya dayalı "tarihsel yöntem" kullanılmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesi ordunun siyasetle iç içe girmesine yol açmıştır. Atatürk devrimlerini yapan kadroların asker kökenli olması Atatürk'ün ardından ordunun kendisini Atatürk devrimlerinin koruyucusu olarak görmesine yol açmıştır. MGP, Türkiye'nin sağ ve sol olarak ayrıldığı bir dönemde yalnızca Atatürkçü olduğunu belirterek sağ-sol tartışmalarının dışında kalmış ve söylemleri orduda karşılık bulmuştur. AP iktidarının aciz kaldığını belirten MGP lideri Turhan Feyzioğlu'nun komünizm tehlikesine karşı önlem alınması gerektiğini belirterek Cumhurbaşkanı'na yolladığı mektubun bir benzerinin yaklaşık bir yıl sonra ordu tarafından yine Cumhurbaşkanı'na gönderilmesi bunun bir kanıtıdır. MGP'nin düşük oy oranına rağmen, muhtıra sonrası kurulan hükümetlerin tamamında görev alması arkasındaki ordu desteğinin bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Muhtıra, Darbe, Hükümet, Kemalizm

ABSTRACT

This study aims to evaluate the impact and approach of the National Reliance Party's discourses on the 12 March Memorandum. This essay begins with a general view of the process leading up to the 12 March Memorandum. Then, the politics of the National Reliance Party were evaluated by examining the newspaper, magazine and party program. The data collected during the study were processed by the analysis method. The sources of this data are books, articles, and newspapers. As a research technique, literature review and observation were used. The May 27, 1960 coup led the army to be intertwined with politics. The fact that the cadre who made Atatürk's revolutions were of military origin caused the army to see itself as the protector of Atatürk's revolutions after Atatürk. When Turkey was divided into right and left, the MGP remained outside the right-left debates by stating that it was only a Kemalist, and its discourses found a response in the army. Turhan Feyzioğlu said that the EP was helpless and warned the President. A year later, the military sent a similar warning to the president. Despite the low vote rate of the MGP, the fact that it took part in all the governments established after the memorandum indicates the army's support behind it.

Keywords: Memorandum, Coup, Kemalism, Government

* Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde tamamlanan "Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Atatürk Yorumu Üzerine Bir Değerlendirme (1967-1979) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Öğr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kayahancemre@gmail.com, ORC-ID: 0000-0002-1870-356X

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Kayahan Kaya %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Kayahan Kaya contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not require ethics committee approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Giriş

Türkiye, milli mücadelenin kazanılmasının ardından millet egemenliğine dayalı Cumhuriyet rejimine geçiş yapmıştır. Modern, güçlü ve demokratik bir ülke arzulayan Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet rejimi gereklerine uygun olarak Cumhuriyet Halk Fırkası'nı (CHF) kurmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, planladığı modern ülkeye ulaşmak için gerekli gördüğü devrim ve inkılapları CHF eliyle uygulamaya başlamıştır. 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF), CHF iktidarına karşı muhalefete başlamıştır. Atatürk önderliğindeki CHF'nin ara vermeden gerçekleştirdiği birçok devrim, bu devrimleri istemeyen kesimlerin TCF'de toplanmasına yol açmıştır. Atatürk devrimleri önünde engel olmaya başlayan TCF, isyanlara destek verdiği ve Atatürk'e suikast planladığı gerekçesiyle 1925 yılında kapatılmıştır. Atatürk, Cumhuriyet rejimine uygun olarak çok partili seçimleri desteklemiştir. Kendi teşvikleriyle başka partilerin kurulmasına yardımcı olmuştur. Kurulacak partilerin devrimlere karşı olmamasını ve eski düzeni arzulayanlar için bir sığınak olmaması şart koşulmuştur. Fakat devrimlere karşı kesimlerin tüm önlemlere rağmen kurulan partilerde kümelenmesi, kapatılmaları ve yeni partilerin kurulamamasına yol açmıştır. Böylece bir zorunluluk sonucu 1945 yılına kadar Cumhuriyet rejiminin önemli bir unsuru olan çok partili seçimler yapılamamış ve ülke Cumhuriyet Halk Partisi'nin² tek parti iktidarıyla yönetilmiştir.

II. Dünya Savaşı'nı demokrat ülkelerin kazanması, bu ülkelerle yakın ilişkiler kurmak isteyen Türkiye'yi çok partili yaşama zorlamış ve Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. 1946 yılında ilk kez çok partili seçimler düzenlenmiştir. Uygulanan "açık oy, gizli sayım" yöntemi sebebiyle seçim sonuçları tartışmalara yol açsa da CHP seçimlerden birinci parti olarak çıkmış ve 1950 yılına kadar iktidarını sürdürmüştür. 1950 yılında ise seçimler "gizli oy, açık sayım" şeklinde yapılmış ve DP sandıktan birinci parti olarak çıkmıştır. Atatürk'ün kurduğu CHP ilk defa iktidarı kaybetmiştir. DP, iktidara gelmesinin ardından arkasındaki güçlü halk desteğiyle kendisinden önceki uygulamalara zıt düşmek pahasına korkusuzca hareket edebilmiştir. Ekonominin kötüye gitmeye başlamasıyla birlikte DP'ye olan destek azalmıştır. Halk desteğinin azalmasıyla birlikte DP iktidarının eylemleri korkusuzca sorgulanmaya başlamıştır. Basın, DP'nin iktidara gelmesinden bu yana aldığı kararların Atatürk ilkelerine uygunluğu konusunda tartışmalar yürütmüştür. DP kendisine yöneltilen eleştirileri reddettiği gibi sansür, kapatma cezaları ve tutuklamalar ile karşılık vermiştir. Bu durum ordu içerisinde huzursuzluğu hat safhaya çıkarmıştır.

² CHF 1935 yılı 4. Kurultayında "Fırka" sözcüğü yerine "Parti" sözcüğünün kullanılması kararlaştırılmıştır.

Atatürk'ün kendisi de dahil, Türk devrimini gerçekleştiren kadroların büyük çoğunluğu askerdir. Türk devrimleri tepeden inme bir anlayışla gerçekleştirilerek korunmaya muhtaç bir hareket olmuştur. İşte Türk ordusu, Atatürk'ün ölümünün ardından onun devrimlerini korumayı görev bilen bir anlayışa sahip olmuştur. DP'nin uygulamalarının Atatürk devrimleriyle bağdaşmadığı düşünüldükçe DP'ye muhalif kesimler orduyu kışkırtmıştır. İsmet İnönü gibi güçlü bir kişinin varlığı ve ona yönelik şahsi hakaretlerin de başlamasıyla birlikte birtakım subaylar darbe kararı almış ve 27 Mayıs günü DP iktidarını darbeye indirmişlerdir (Özdağ, 1997, 142-152). Her ne sebeple olursa olsun halk tarafından seçilmiş bir iktidarın ordu darbesiyle indirilmesi, Türkiye demokrasisinde yıllar sürece yaralar açmıştır. Cumhuriyet'in ilanından beri ilk defa Türk ordusu, siyasi meselelere karşı tarafsızlığından vazgeçmiştir. Dahası bu anlayış bir gelenek haline gelmiş ve siyasi meselelere ilişkin ordunun görüşü devamlı olarak sorgulanmaya başlanmıştır (Karpaz, 2009: 111).

1960 darbesinin ardından CHP tekrar iktidara gelmiş olsa da kısa süre sonra Adalet Partisi (AP), CHP'yi iktidardan indirmiştir. CHP, iktidardan düşmesi sebebiyle kendisini sorgulama eğilimine girmiştir. Bu dönemde CHP Bülent Ecevit'in uğraşlarıyla kendini "ortanın solu" 'nda konumlandırarak, kuruluşundan bu yana Atatürk'ün belirlediği söylem ve politikaların ilk defa dışına çıkmıştır. Bu durum parti içinde kendini Atatürkçü olarak tanımlayan bir kesimin tepkisini çekmiştir. Bu kesim kısa süre sonra CHP'den ayrılmış ve Güven Partisi'ni (GP) kurmuşlardır. Daha sonra GP kendisini Atatürkçü olarak tanımlayan Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Millet Partisi (MP) ile birleşerek Milli Güven Partisi (MGP) adını almıştır. Bu parti, CHP ve sol söylemlere karşı olduğu kadar, kendini ortanın sağında tanımlayan AP'nin politikalarına da karşı çıkmıştır. Kendisini Atatürkçülüğün tek temsilcisi olarak gören partinin AP politikalarına karşı duruşu ve söylemleriyle 12 Mart Muhtırasına giden sürece olan etkisinin analiz edilmesi önemlidir.

1. Adalet Partisi İktidarı

Adalet Partisi, 27 Mayıs askeri darbesinin ardından DP mirasına sahip çıkmayı arzulayan bir grup tarafından kurulmuştur. Partinin liderlerinden olan Ragıp Gümüşkaya eski bir askerdir. 27 Mayıs darbesinin ardından 2 ay kadar Genelkurmay başkanlığı yapan Ragıp Gümüşpala, darbeci generallerin birçoğuyla anlaşmazlık yaşamasının ardından emekliye ayrılmıştır (Odabaşı, 2017: 520). Askerlerin darbe yaptığı bir partinin mirasçısı olarak kurulma cesaretini birçok yönden darbeyi eleştiren eski bir asker gösterebilmiştir. Belki de asker kökenli olmasından dolayı kendisine karşı konulmamış ve AP 11 Şubat 1961 günü kurulmuştur (Bilici, 2021: 32).

AP'nin, parti programı DP'nin parti programıyla önemli benzerlikler taşıdığıdır. Nitekim AP laiklik konusunda "Laikliği din aleyhtarlığı şeklinde anlamıyoruz. Devletin laik olması, vatandaşların dinleri ile alakalarını kesmek değildir. Her vatandaş mensup olduğu din ve mezhebin ibadet şeklini icrada serbesttir." şeklinde bir değerlendirmede bulunurken (APP, 1961: 5), DP'nin laiklik konusundaki görüşü "Partimiz laikliği, devletin hiçbir din düşüncesinin kanunları tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar; din hürriyetini, diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır." şeklinde olmuştur (DPTP, 1946: 4). İki partinin ortaya koyduğu program, birçok konuda benzer cümlelerle örtüşmektedir.

AP, kurulmasından henüz birkaç ay sonra gerçekleşen Türkiye Genel Seçimlerinden %34,8 gibi yüksek bir oy kazanarak ikinci parti olarak ayrılmıştır. DP'nin oy potansiyeli düşünüldüğünde bu oran bile düşük kalmaktadır. DP kapatıldıktan ve darbe gerçekleşikten sonra kurulan ve mevcut siyasetine devam eden partiler DP tabanından oy alabilmek adına söylemlerini bu partinin söylemlerine benzetmişlerdir. DP tabanına hitap eden birçok partinin varlığı, oyların bölünmesini sağlamıştır. Bir kısım oyların bölünmesine rağmen AP'nin sağ görüşlü diğer partilere göre çok yüksek bir oy alması, 27 Mayıs darbesini gerçekleştirenlerin tepkisini çekmiştir. DP'ye yapılan darbenin başarısız olduğu ve DP'nin isim değişikliğiyle tekrar meclise girdiği düşünülse de darbe sebebiyle çekilen sıkıntılar, halkın AP'ye büyük desteği ve AP'nin başında yeni emekli olmuş eski bir generalin bulunması gibi sebeplerden dolayı bir eylemde bulunulmamıştır (Bektaş, 1993: 31). Nihayetinde hiçbir partinin çoğunluğu sağlayamamasıyla Haziran 1962'ye kadar sürecek olan CHP-AP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Darbe sonrası başlayan koalisyonlar dönemi AP'nin 1965 yılında tek başına iktidara gelmesine kadar devam etmiştir.

1964 yılı Kısmi Senato Seçimlerinin hemen öncesinde AP'nin lideri Ragıp Gümüşpala hayatını kaybetmiştir. Onun ani ölümüyle AP'de liderlik konusu tartışmaya açılmıştır. Daha önce AP'de siyaset yapan fakat istifa eden Süleyman Demirel, parti içinde liderliğe düşünülen isimlerden biri olmuştur. Kendisine parti içinde görev almasıyla ilgili iletilen birçok teklifi reddeden Demirel, parti genel başkanlığıyla ilgili teklifleri kabul ederek adaylığını koymuş ve parti genel başkanı olarak seçilmiştir (Bilici, 2021: 40-41). AP, genel başkanının değişmesinin hemen ardından 1965 Türkiye Genel Seçimlerine katılmıştır. Sandıktan %52 gibi bir oranla tek başına iktidar olarak çıkan AP, Süleyman Demirel'in liderliğinde hükümetini oluşturarak Türkiye'yi tek başına yönetmeye başlamıştır (Birand, 2008: 145-150). Söylemleri ve

yönetimiyle DP'nin devamı olarak görülen AP iktidarı, arkasındaki halk desteğine rağmen diğer siyasi partilerin, ordunun ve basının yakın radarında olmuştur.³

2. Adalet Partisi'nin Karşılaştığı Problemler

AP 12 Mart Muhtırasına kadar hem koalisyon hükümetlerinde yer almış hem de tek başına hükümetler kurmuştur. Partinin askeri bir muhtıraya maruz kalmasına kadar geçirdiği önemli bir süreç bulunmaktadır. Bu bölümde muhtıra sürecine katkı sağlayan önemli faktörlere ve çeşitli bakış açılarına yer verilmiştir.

2.1. Adalet Partisi'nin Parti İçi Anlaşmazlıkları

AP, DP'nin kapatılmasına karşı kurulmuş bir partidir. DP tabanını ve siyasetteki yerini almayı amaçlamıştır. Geniş bir tabana sahip olma arzusu, orta ve sağ kesimlerin ayrım yapılmaksızın partiye alınmasını sağlamıştır. Parti, CHP iktidarına karşı olan İslamcı ve milliyetçi grupların, Türk-İslam sentezcilerinin ve liberal demokratların desteğini kazanmıştır (Demirel, 2005: 548). İlk seçimden itibaren yüksek oy oranları yakalanmış ve AP'yi destekleyen farklı çevreler partinin önemli mevkilerinde görev almak istemişlerdir. AP liderliği, ilk seçimden sağlanan başarının getirdiği olumlu havaya binaen birbirinden farklı görüşlerin önemli temsilcilerine yönetiminde yer vermiştir. Dolayısıyla AP, belirli bir temele ve görüşe dayanmaktan ziyade farklı grupların koalisyonuyla oluşmuş bir parti görünümüne bürünmüştür.⁴ Çeşitli grupların varlığı, onları bir arada tutma becerisine sahip güçlü bir lideri zorunlu kılmıştır (Demirel, 2005: 543-545).

AP'nin kurucu lideri Ragıp Gümüşpala, partisini disiplin ve itaat içinde tutmayı başarmıştır. Onun ölümünden sonra genel başkan olan Süleyman Demirel, 1965 seçimlerinin ardından hazırladığı hükümet listesinde parti içi güç dengelerini dikkate almamış ve kendi siyasi düşüncesine yakın isimleri görevlendirmiştir. Bu hükümet listesi AP içerisindeki grupların tepkisini çekmiştir. Bu süreçte Süleyman Demirel, kendi partisi tarafından güvenoyu verilmemekle dahi tehdit edilmiştir. Karşılaştığı tepkiler sonrasında, hükümet listesini zamanla değiştireceği taahhüdünde bulunarak güvenoyunu alabilmiştir. Görülmektedir ki %52 gibi yüksek bir oranla iktidar olmasına rağmen AP içerisinde bir bölünmüşlük ve gruplaşma vardır (Tarım, 2013: 75-76). Demirel, parti içerisindeki gruplaşmayı bitirerek tüm vekilleri kendisine

³ Belirtilen dönemle ilgili Mehmet Ali Birand'ın 1994 yılında yayınladığı "12 Mart: İhtilali Pençesinde Demokrasi" isimli belgesel dizisi mevcuttur. Daha sonra kitaplaştırılarak da yayımlanan bu belgesel dizisi, dönemin daha iyi anlaşılması açısından önemli bilgiler içermektedir.

⁴ AP, birbirine zıt veya rakip görülebilecek kesimleri bünyesinde toplamıştır. "Nurcu" ve "Süleymancı" olarak nitelendirilen İslamcı grup 1970 yılında AP'den ayrılarak MNP'yi kurana kadar AP içerisinde bulunmuşlardır. Aynı dönemde Türkçü görüşe sahip "Fethi Tevetoğlu", Türk-İslam görüşüne sahip "Osman Turan" ve askeri müdahalelere karşı olan liberal demokratlardan önemli isimler AP içerisinde birlikte saf tutmuşlardır.

bağlamaya çalışmıştır. Bu uğraşı onun parti içinde ve parti dışında disiplinli, otoriter ve baskın bir kişilik olarak görülmesine yol açmıştır. Bir müddet sonra AP içindeki İslamcı isimler partiden ayrılmış ve desteklerini kesmişlerdir. AP'den ayrılan bu grubun ileride Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurduğu görülmüştür. Parti içinde değişen dengelerden rahatsız olan bir başka grup da milliyetçiler olmuştur. Kısa süre sonra Osman Turan'ın başını çektiği bu grup da partiden ayrılmış ve AP'ye olan desteklerini kesmişlerdir.

AP'nin karşılaştığı en büyük sorunlardan biri de 27 Mayıs darbesi sonrası tutuklanan ve siyasetten men edilen DP'lilerin durumu olmuştur. AP vekillerinin büyük çoğunluğu, Demirel başbakanlığındaki hükümetin cezalı DP'lileri affetmesini ister. AP'ye oy veren halkın talebi de bu yöndedir. Uzun bir süre bu konudaki isteklere cevap vermekten kaçınarak görmezden gelen Demirel, halkın büyük çoğunluğunun desteğini almış olduğundan iktidarının uzun süreceğini öngörmektedir. Daha birkaç yıl önce darbeyle hükümeti deviren askerleri kışkırtmayı gereksiz görür. Ayrıca tutuklu DP'liler halkın gözünde kahramanlaşmış ve AP kadrolarının birçoğunun da takdirini kazanmış isimlerdir. Oysa Demirel parti içindeki otoritesini sağlamlaştırmak için uğraşmaktadır. Eski DP'liler affedilirse tutuklu olanlar hapisten birer kahraman olarak çıkacaklar, siyasetten men edilenlerde siyasete geri dönecek ve Ecevit'in otoritesi sarsılacaktır. İşte bu gibi sebeplerle DP'liler için af çıkarmaya yanaşmaz (Dursun, 2003: 39). İsmet İnönü durumu sezerek eski DP'liler için siyasi affi gündeme getirir. Bu konuda CHP öncülüğünde mecliste çalışmalara dahi başlanmıştır. Güven Partisi adına konuşan Turhan Feyzioğlu'da Türkiye'ye huzur getireceğini belirterek siyasi affa destek vermiştir (Cumhuriyet, 1969). Ne var ki Demirel'in tutumuyla AP siyasi affi engellemiştir. Süreç sonunda AP ve halk içinde DP'ye bağlı kadrolar ve insanlarda Demirel'e karşı bir kırgınlık oluşmuştur (Tarım, 2013: 77-78). Nitekim 1969 seçimlerinde AP tek başına iktidar olsa da oy oranlarında düşüş yaşanmıştır. 1969 yılı seçim sonuçları tabloda gösterilmiştir;

Tablo 1. 1969 Yılı Türkiye Genel Seçim Sonuçları

Parti	%	Sandalye Dağılımı
Adalet Partisi	46,5	256
Cumhuriyet Halk Partisi	27,4	143
Güven Partisi	6,6	15
Diğer	19,5	36

Kaynak: 1969 Yılı Genel Seçim Sonuçları TBMM Kütüphanesi Arşivi

1969 seçimlerinin ardından hükümetini oluşturan Demirel, daha önce olduğu gibi kendisini eleştirmeye başlayan isimlere görev vermemiştir. Dahası partiden ihraç işlemlerini

başlatmıştır. Muhalif AP vekilleri duruma tepki olarak bütçe tasarısına ret oyu vermiş ve hükümet iş göremez hale gelmiştir. Durum karşısında Demirel istifa etmiştir (Kayalı, 2005: 153). Yeni hükümet kurma görevini tekrar üstlenen Demirel kısa sürede listesini hazırlayarak hükümeti kurmuştur. Ancak AP içindeki huzursuzluk büyümüş ve Demirel'den rahatsız isimler istifa ederek 1970 yılında yeniden Demokrat Parti'yi kurmuştur (Ahmad, 1994: 290).

2.2. Ülke İçi Huzursuzluklar

27 Mayıs darbesiyle birlikte Türkiye siyaseti ve halkı sağ-sol görüş şeklinde kutuplaşmaya başlamıştır. İlk önce gençler arasında yaygınlaşan bu kutuplaşma kısa sürede siyaseti sarmış ve siyasi partiler dahi kendini sağ ve sol görüş olarak konumlandırma gereği duymuştur. Kutuplaşma siyasetten gündelik yaşama birçok yerde kendini artan bir şekilde hissettirmiştir. 1961 Anayasası ise ülkenin böylesi kutuplaştığı bir dönemde fazla özgürlükçü kalmıştır. Bu anayasada sendikalaşma, grev ve protesto gibi birçok hak verilmiş, güvenlik güçlerinin ve iktidarın müdahale yetkisi sınırlandırılmıştır (Gülmez, 1984: 100-103).

1961'den sonra işçiler arasında sendikalaşma müthiş bir hızla artmıştır. Sağ ve sol kutuplaşma sendikalaşmayı da sarmış ve birbirine karşıt sendikalar kurulmuştur. Sol düşünce temsilcisi sendikalardan en önemlisi olan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), birçok eylemin öncüsü olmuştur (Dursun, 2003: 23). Türkiye'nin sanayileştiği ve işçi sınıfının büyük güce ulaştığı bir dönemde DİSK'in tertiplelediği grevlere yüzbinlerce kişinin destek vermesi hükümeti zor durumda bırakmış ve müdahale edemez hale getirmiştir. Sol hareketler, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) başta olmak üzere birçok üniversiteye yayılmıştır. Benzer şekilde farklı üniversiteler de sağ hareketlerin merkezi olmuştur. Sol grupların sağ gruplardan farkı yaptıkları eylemlerdir. Sağ gruplar daha çok mevcut düzeni korumaya, sol eylemleri ve düşünceleri engellemeye yönelirken sol gruplar, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başta olmak üzere emperyalist gördükleri ülkelere ve hükümete yönelik eylemler düzenlemişlerdir. Bu eylemlerin dozu o kadar artmıştır ki yabancı diplomatlara ve askerlere fiziksel saldırılar düzenlenmiştir (Cumhuriyet, 1968). Sağ ve sol öğrencilerin çatışmasından bazı üniversitelerde ders işlenemez, bazılarında öğretmenler dahi okullara giremez duruma gelmiştir (Milliyet, 1968: 1). Deniz Gezmiş sol gruplar arasında öne çıkan en önemli isim olmuştur. İstanbul başta olmak üzere memleketin birçok yerinde cereyan eden sağ-sol öğrenci kavgalarında yüzlerce kişi yaralanmış ve onlarca kişi hayatını kaybetmiştir (Tarım, 2013: 88-90). Banka soygunları, kamu binalarına ve ABD askerlerine saldırılar, sağ-sol öğrencilerin kendi arasında çatışması ve üniversite kapatmaları gibi birçok olaya sahne olan 1961-1970 arası dönemde özellikle 1965 seçimlerinin ardından hükümeti tamamen kaybeden CHP ve muhalif

kesimlerin düşüncesi AP'nin olayları yatıştırma başarısız kaldığıdır. Hükümette yerini kaybeden partiler ülke içinde görülen şiddet olaylarının faturasını AP'ye kesmişlerdir.

2.3. Adalet Partisi Yönünden Genel Bir Değerlendirme

Kurulduğu sene ilk seçimlerine katılarak koalisyon hükümetlerinde yer bulan AP, tek başına iktidar olduğu 1965 senesinin ardından muhaliflerin tepkisine maruz kalmıştır. 1963 yılı yerel seçimlerinden birinci parti olarak ayrılan AP'nin yükselişi karşısında panikleyen CHP, AP'nin 1965 seçimlerinden birinci parti olarak çıkacağını öngörmüş ve birtakım tedbirlere başvurmuştur. Güçlü bir AP iktidarı istemeyen muhalefet partileri uzlaşıyla “milli bakiye sistemi” adı verilen yeni bir seçim sistemini kabul etmişlerdir (Cumhuriyet, 1965: 1). Bu sistem, düşük oy oranlarının bile mecliste maksimum temsilini sağlayabilecek şekilde oluşturulmuştur. Amaç, yüksek oy oranlarını alacağı öngörülen AP'nin minimum milletvekiliyle meclise girmesi ve koalisyona muhtaç hale getirilmesi olmuştur (Ulus, 1965: 1). Ne var ki bu sisteme rağmen AP tek başına iktidar olabilecek yeterliliğe ulaşabilmiştir. Görülmektedir ki AP iktidara gelmeden bile ona karşı aksiyon alınmış ve meclisteki diğer partiler ortak hareket etmeye başlamıştır.

AP iktidarının karşılaştığı önemli bir problem sol faaliyetler olmuştur. Aşırı sol kesimlerin temsilcisi konumundaki Türkiye İşçi Partisi (TİP), başlangıçta Marksist, daha sonra Komünist bir sosyalizmi savunan siyaset sürdürmüştür. TİP, aşırı sol söylemlerde bulunmuş ve gençler arasında kendisine taban oluşturmayı başarmıştır. Bu partinin sürdürdüğü kutuplaştırıcı siyaset, AP iktidarının ötekileştirilmesine katkı sunmuştur (Cem, 1993: 340-341). TİP eliyle Maoocu ve Komünist yayınlar yapan birçok dergi çıkarılmıştır. Yön dergisi bunlardan birisidir. TİP sosyalist hareketlerin parlamento ayağını oluştururken yine sosyalist gruplar tarafından oluşturulan “Milli Demokratik Devrim” sosyalist hareketin sokak ayağını oluşturmuştur. 1967 yılında oluşturulan bu hareket, açıkça sosyalist bir darbeyi amaçlamaktadır (Kaçmazoğlu, 1988: 139-141). Yine görülmektedir ki AP henüz birkaç senedir iktidarda olduğu halde karşısında darbe planlayan hareketlerle karşılaşmıştır. Bu gruplar amaçladıkları darbe veya devrim sürecini tamamlamak adına sık sık sokak olaylarına başvurmuştur. Sosyalist eğilimlerle düzenlenen sol sokak olayları, milliyetçi yönelime sahip sağ hareketi karşısında bulmuştur. AP'nin ABD-Vietnam savaşının etkisiyle Dünya siyasetinde sağ-sol hareketlerin doruk noktaya ulaştığı 1965 senesinde tek başına iktidara gelmesinin talihsizlik olduğu söylenebilir (Tufan, 2008: 12-14). Daha öncede görülen bu kutuplaşma, koalisyon hükümetleri sayesinde göğüslenebilmiştir. Tek başına iktidarda olan AP ise tepkilerin direk odağında yer almıştır. Sol sosyalist kesimler tarafından faşistlikle suçlanan AP, sağ milliyetçi kesimler tarafından olaylara

seyirci kalmakla suçlanmıştır. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel muhtıra sonrası sokak eylemlerine dair şunları söylemiştir:

... daha sonra kanunsuz grevler, toprak işgalleri, halkın nizamına karşı çıkması teşvik gördü. Bunların hepsi devrim adına yapılmış ve devrimci olmak büyük hüner ve marifet olarak görülmüştür. Sol yumruklar daima havaya kalkmaktadır. Üniversitelere sosyalist resimler asılmaktadır. Anayasal düzene karşı sloganlar atılmaktadır. Bu duruma; “mademki siyasi iktidarı zor duruma düşürüyor, uğraştırıyor öyleyse varsın olsun” gözü ile bakanlar bulunmaktadır. Bu teşebbüsleri teşvik edenler, alkışlayanlar oldu. Bunların manasını anlayamadılar oldu. Hatta bunları masumane ve haklı olduğu için savunanlar oldu. Eşkiyalığın adını devrimcilik koydular (Demirel, 1973: 199).

AP'nin geçirdiği bu süreçle ilgili dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in değerlendirmeleri mevcuttur. O, belki de görevi gereği 12 Mart muhtırasını genel olarak dış güçlerle ilişkilendirmiştir. Hatıralarında Türkiye'deki haşhaş üretiminin ABD kamuoyu tarafından büyük tepkiyle karşılandığı ve iki ülke arasında krize sebep olduğundan bahsetmektedir. ABD kamuoyunda uyuşturucu sebepli ölümlerden dolayı öfke oluşmuştur. Bu ölümlerin sebebi olarak ürettiği haşhaş yüzünden Türkiye sorumlu tutulmuştur. Çağlayangil ABD büyükelçisinin kendisine sık sık haşhaş üretiminin yasaklanması konusunu Başbakan'a iletmesinden bahsetmektedir. Bu öyle bir istektir ki ABD, haşhaş üretimini yasaklaması karşılığında Türkiye'nin haşhaştan kazandığı parayı hibe etmeyi önermektedir (Çağlayangil, 1990: 62-64). Dışişleri Bakanı Çağlayangil Başbakan Demirel'e ABD büyükelçinin isteğini ve teklifini iletir. Süleyman Demirel'in cevabı şu şekilde olmuştur:

Bizim 27 ilimiz ve çevresinde haşhaş ekiliyor. Bizde ismini afyondan alan iller vardır. Bunu yapamayız. Ama ekim alanlarını sınırlayabilir, kontrolleri sıkılaştırabiliriz. Ayrıca biz bunu yasaklarsak Amerika'nın gençlerini Türkiye'nin zehirlediği iddiasını kabul etmiş oluruz. Halbuki Türkiye'de 120 ton afyon üretilmektedir. Bu ise Amerika gençliğine bir hafta bile yetmez. Bizi suçlamayınız. Ama söylediğim gibi ben ne yaparım, bunu kontrol altına alırım. Ekim sahalarını daraltırım. Ama ismini afyondan alan Afyon ilinin bulunduğu Türkiye'de ben bunu yasaklayamam (Çağlayangil, 1990: 63).

Süleyman Demirel'in cevabı karşısında ABD büyükelçisinin cevabı “...çok yazık. Fena neticeler doğacak! Hem de çok fena neticeler!” şeklinde olmuştur. Çağlayangil, büyükelçinin bahsettiği neticeleri sadece üç ay sonra anladığını söylemiştir. Üç ay sonra 12 Mart muhtırası sonucu AP hükümeti düşürülmüştür. Bu süreçte Beyaz Saray Danışmanı olan Henry Kissinger'in Türkiye'yi kastederek “hükümetleri düşürmek pahasına eroin akımını durdurun.” dediği de görülmektedir. Tüm bu anılarını aktaran dönemin Dışişleri Bakanı Çağlayangil, her türlü darbe teşebbüsünün arkasında Central Intelligence Agency (CIA) parmağı bulunduğu kanısına vardığını aktarır. “Zaten Adamlar saklamıyorlar ki! Türkiye'de iki darbe olmuştur. İki darbenin de arkasında CIA olduğunu Amerikan Ekonomist dergisi açıklamıştır.” (Çağlayangil, 1990: 64). Türkiye'nin Arap-İsrail savaşında İsrail'i desteklememesi ve Arapları destekleyen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) gemilerine boğazlardan geçiş izni vermesi de

ABD'yi dehşete düşürmüştür. AP iktidarı döneminde ABD'nin birçok sebeple AP ile ters düştüğü görülmüştür (Cem, 1993: 280).

12 Mart'a giden süreçle ilgili dönemin Başbakan'ı Süleyman Demirel'in de hatıraları mevcuttur. Süleyman Demirel hatıralarına komutanlara yönelik sitemiyle başlamıştır. Muhtıradan yalnız 1,5 ay önce toplanan MGK'da ülke düzeninin korunmasına yönelik birtakım önlemler kararlaştırılmış ve bir bildiriyle halka duyurulmuştur. Demirel, MGK toplantısında bu kararları alan komutanların 12 Mart muhtırasının altında imzası olan komutan olduğuna dikkat çekmektedir. Bu komutanlar, 1,5 ay önce MGK bildirisinde belirttikleri önlemlere tamamen zıt olan bir muhtırayla hükümeti düşürmeye teşebbüs etmiştir (Demirel, 1973: 3-6).

Başbakan Demirel, 1965-1971 iktidarlarında 1961 Anayasasının kendilerine büyük zorluk yaşattığından bahsetmektedir. 1961 Anayasası "herkesin neyi yapabileceğini belirten fakat neyi yapamayacağını belirtmeyen" bir anayasadır. Ceza oranlarının yetersizliğiyle Türkiye'de rejim aleyhine faaliyetleri mümkün hale getirmiştir (Demirel, 1973: 21). Başbakan Demirel, AP hükümetlerinin en ufak bir ödün vermeksizin anayasayı tam ve doğru şekilde uyguladıklarını belirtmektedir. Süreç sonunda AP, muhtıraya maruz kalacak duruma gelmiştir. Anayasanın acizliği AP'nin acizliği gibi görülmüştür (Demirel, 1973: 318-320).

Başbakan Demirel, kendisinin ve partisinin her zaman şeffaf ve ileri demokrasi anlayışına sahip olduğunu söyler. Muhtıra sonrası istifa etmelerinin nedeni dahi Türkiye'nin maruz kaldığı bu küçük düşürücü durumun son bulmasıdır. AP'nin maruz kaldığı muhtıra en genel anlamda Türkiye'deki demokrasi kültürünün gelişmemesi ve milli iradeye saygı duyulmamasından ileri gelmektedir (Demirel, 1973: 249-253).

Sonuç olarak AP için soğuk savaşın etkisiyle dünya siyasetinin sağ ve sol olarak konumlandığı bir ortamda iktidara gelmek talihsiz bir durum olmuştur. Partinin daha ziyade merkez olarak değerlendirilebilecek politikaları hem sağ hem sol partiler tarafından eleştirilmiştir. Türkiye gibi bir ülke için hükümetin denetleme ve müdahale imkanını fazlasıyla sınırlayan 1961 Anayasası'nın varlığı, AP iktidarını, dünya siyasetinde de görülen öğrenci ve işçi protestolarına karşı önlem almakta yetersiz kılmıştır. Ayrıca Parti, çok sesli parlamento içinde bir grup tarafından baskı ve zulüm yapmakla, bir başka grup tarafından ise olaylara seyirci kalarak acizyet göstermekle suçlanmıştır. Tüm bunların yanında ordu ile karşı karşıya getirilen hükümet için baskı gruplarından bağımsız siyaset üretebilmek önemli bir sınav haline gelmiştir.

3. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Değişimi ve Güven Partisi'nin Kurulması

Güven Partisi, Türk siyasi tarihindeki en büyük parti bölünmelerinden birisi sonucunda kurulmuştur. GP, CHP'den ayrılan vekillerin ve teşkilatların kurduğu bir parti olmuştur. Bu anlamda partinin CHP'den ayrılma sonucu kuruluşuna kadar geçen önemli bir süreç vardır. Gelecekte Milli Güven Partisi adını alacak olan GP'nin kuruluşuna etki eden önemli olayların ve geçirdiği sürecin incelenmesi, parti görüşü ve siyasetinin anlaşılması açısından önemlidir.

3.1. Cumhuriyet Halk Partisi ve Ortanın Solu Görüşü

Atatürk'ün partisi olarak kuruluşundan beri aşağı yukarı değişmeyen CHP ideolojisi ve görüşü, İktidarın Demokrat Parti'ye büyük oy farklarıyla kaybedilmesinin ardından sorgulanmaya başlamıştır. DP iktidarının uygulamaları, CHP tarafından sert şekilde eleştirilmiştir. İktidarının ilerleyen dönemlerinde DP, yönetimdeki baskınlığını artırmıştır ve CHP muhalefetiyle önemli ölçüde kutuplaşmıştır. CHP tarafından DP'nin yönetim anlayışı bütünüyle Atatürkçülüğe aykırı ve hatta ihanet olarak görülse de seçimlerde DP'nin yenilememesi CHP'yi kendi içinde bir hesaplaşmaya itmiştir. 1957 yılı Türkiye Genel Seçimlerinde DP'nin oy oranları önemli ölçüde düşüş yaşasa da tek başına hükümet kurmasına yetmiştir. DP'nin 3. Döneminde CHP ve DP arasındaki tahammülsüzlük had safaya çıkmıştır. Öyle ki, askerler arasında önemli bir ağırlığı bulunan İsmet İnönü ilk kez mecliste yaptığı bir konuşmada "...Bu yolda devam ederseniz, sizi ben bile kurtaramam. Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır" demiştir (Akşin, 2019: 222). Bir süre sonra DP'ye karşı toplumsal eylemler başlamış ve 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle DP iktidarı son bulmuştur.

Darbe sonrası ilk seçimler 1961 yılında yapılmıştır. 1961 yılı seçim sonuçları tabloda verilmiştir.

Tablo 2. 1961 Yılı Türkiye Genel Seçim Sonuçları

Parti	%	Sandalye Dağılımı
Cumhuriyet Halk Partisi	36,7	173
Adalet Partisi	34,8	158
Yeni Türkiye Partisi	13,7	65
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	13,9	54

Kaynak: 1961 Yılı Genel Seçim Sonuçları TBMM Kütüphanesi Arşivi

1961 seçimlerinden CHP'nin birinci parti olarak çıktığı görülmektedir. Bu oran tek başına hükümet olmasını sağlamadığı gibi, henüz birkaç ay önce kurulan AP'nin CHP'den az bir farkla

ikinci parti olması CHP için kabul edilemez bulunmuştur (Cumhuriyet, 1961). Bu seçimlerden sonra CHP'nin ideolojik değişimi başlamıştır. Bu değişim, CHP'nin uzun zamandan beri benimsediği altı okun reddi şeklinde değil, altı okun içerdiği anlamların değişimi şeklinde olmuştur. İşte bu değişimler bütününe “ortanın solu” adı verilmiştir (Mutlu, 2007: 531).

CHP'nin ortanın solunda bulunduğunu açıkça ilan ederek katıldığı ilk seçimler 1965 yılında gerçekleşmiştir. Bu seçimler CHP için hayal kırıklığıyla sonuçlanmış ve oy oranı artmak bir yana düşüş göstermiştir. Bu seçimlere katılırken sıkça kullanılan ortanın solu söyleminin içeriğinin doldurulamaması seçim yenilgisinin sebebi olarak görülmüştür. Gerçekten de dönemin seçim beyannameleri, afişleri ve karikatürleri incelendiğinde CHP'nin ortanın solunda olduğunun sıkça tekrarlanmasına rağmen ne olduğu ve neyi içerdiği konusunda eksiklik göze çarpmaktadır (Abadan, 1966: 180-183).

1965 seçimlerinin ardından ortanın solunu hararetle savunan Bülent Ecevit⁵ bu söylemi halka açıklamak adına “ortanın solu” isimli bir kitap yayınlamıştır. Ecevit, kitabında ortanın solundaki insanları bu şekilde tanımlamıştır:

- 1) Ortanın solundakiler insancıdırlar. İnsana en üstün değeri verir.
- 2) Ortanın solundakiler halkçıdırlar. Geniş halk topluluklarının yararını, dar zümrelerin çıkarlarına üstün tutarlar. Halkın köklü sınıf duvarlarıyla bölünmesini, insanlık onuruna ve toplumun esenliğine aykırı sayarlar.
- 3) Ortanın solundakiler, sosyal adaletçi ve sosyal güvenlikçilerdir. Sosyal adalet ve güvenlik sağlamayı, insan onuruna uygun, insan yeteneklerinin ortaya çıkıp gelişmesine elverişli ve geleceğe ait güvenlik kaygılarının insanlığı bencillığe, sömürücülüğe ve sürtüşmeye itmesini önleyici bir toplum düzeni kurabilmenin kesin şartı sayarlar.
- 4) Ortanın solundakiler devletçilerdir. Devletçilikleri halkı gözetidir. Halkı devletin hizmetinde değil, devleti halkın hizmetinde sayıcıdır. Ortanın solundaki devletçilik, iktisadi faaliyetin ve üretim araçlarının tümü ile devletleştirilmesini, teşebbüs özgürlüğünün yok edilmesini isteyen bir devletçilik değildir.
- 5) Ortanın solundakiler ilerici, devrimci ve reformcudurlar. Toplum yapısını mümkün olan en yüksek hızla değiştirerek, kendi insanlık ve halkçılık anlayışlarına uygun duruma getirmek; toplumun manevi ve maddi gücünü artırmak isterler.
- 6) Ortanın solundakiler plâncıdırlar. Ortanın solundakiler özgürlüğe bağlıdırlar. İktisadi ve sosyal amaçlarına özgürlük içinde, demokratik düzen içinde ulaşmak isterler. Ortanın solundakiler sosyal demokrasiden yanadırlar. Halkın irade serbestliği ekonomik ve sosyal baskılardan kurtulmadıkça, demokrasinin halk yararına işleyemeyeceğini bilirler (Ecevit, 2009: 24-26).

Parti içinde dahi tam olarak anlaşılamayan ortanın solu, Ecevit'in içini doldurmasıyla birlikte yerini bulmuştur.

⁵1961 seçimlerinde CHP Zonguldak Milletvekili seçilen Ecevit, 1965 seçimlerine kadar kurulan koalisyon hükümetlerinde Çalışma Bakanı görevini üstlenmiştir. Kısa zamanda partisi içinde sivrilmiş ve ürettiği politikaları parti politikası olarak kabul ettirmiştir. 1965 seçimlerinin ardından CHP Genel Sekreteri seçilmiştir. Belirtilen dönemde, yaşı ilerleyen İnönü'nün ardından parti Genel Başkanı olarak seçilmesine kesin gözüyle bakılmaktadır.

3.2. Cumhuriyet Halk Partisi'nde Fikir Ayrılıkları

Ortanın solu söylemi, belirli aşamaların ardından CHP'nin resmi söylemi haline gelmiştir. 1959 "İlk Hedefler Beyannamesi" ile başlayan süreç 1964 "İleri Türkiye Ülküsü Beyannamesi" ile partinin ortanın solunda olduğunu açıklaması ile sonlanır. Ortanın solu söyleminin en büyük savunucusu Bülent Ecevit olmuştur. Ecevit, parti içerisinde belirli bir grubu örgütlemiş ve İnönü'yü bu yönde etkilemiştir. Ortanın solu düşüncesinin karşısında ise Turhan Feyzioğlu olmuştur. O da belirli bir grup ile ortanın solunun karşısında olmuştur. İlerleyen dönemlerde görülmüştür ki ortanın solu üzerinden parti içinde oluşan kutuplaşmanın, yalnızca ideolojik bir karşıtlığın sonucu olmadığı, İsmet İnönü'nün ilerleyen yaşının da etkisiyle bir parti liderliği mücadelesidir.

Ortanın solu söylemiyle girilen 1965 seçimlerinin ardından CHP'nin oy oranındaki düşüş, ortanın soluna karşı olan Turhan Feyzioğlu liderliğindeki gruba önemli bir fırsat sağlamıştır. CHP'nin ortanın solu bir yana, ortanın sağında konumlanması gerektiği ve seçim yenilgisinin sorumlusu olarak Ecevit'in cezalandırılması istenmiştir. Bu mücadelenin bir parti liderliği mücadelesi de olduğunu sezen İnönü, tüm eleştirilere rağmen Ecevit'in yanında yer almış ve ortanın soluna sahip çıkmıştır (Abadan, 1966: 25-27).

İnönü'nün ortanın solunu savunan duruşu, bu görüşe karşı olanların parti içindeki muhalifler olarak görülmelerine sebep olmuştur. Ecevit, gücünü İnönü'ye dayandırarak partinin resmi duruşunu temsil ederken karşısındakiler CHP içerisindeki bölücülerdir. Muhalif grubun CHP için önemli sekiz kişiyi barındırmasından dolayı bu gruba "sekizler hareketi" ismi verilmiştir. Sekizler ile Ecevit grubu arasındaki zıtlık öyle bir boyuta ulaşmıştır ki 25 Aralık 1966 yılı parti meclisi toplantısında Feyzioğlu ve Ecevit, İnönü'nün karşısında ciddi bir tartışmaya tutuşmuşlardır. Feyzioğlu, Ecevit'i ortanın solu görüşü üzerinden sosyalist olmak ve Türkiye'yi SSCB'ye dönüştürmek istemekle suçlamıştır (Bozkır, 1996: 43-44).

İki grup birbirlerini vatana ve partiye ihanet ile suçlamaya başladığında İnönü, birkaç yıldır devam eden tartışmalara son vermesi gerektiğine karar vermiştir. İnönü, daima Ecevit'i desteklemekle birlikte Feyzioğlu önderliğindeki gruba da önem vermiş, onları küstürmemek adına parti içerisinde önemli mevkilere yerleştirmiştir. Geride kalan iki yılın ardından bu durumun daha fazla sürdürülmesi imkânsız hale gelmiştir. İnönü 1967 yılında parti meclisinde bir konuşma yapmış ve doğrudan Feyzioğlu'nun iddialarına cevap vermiştir. İnönü'nün son ultimatomu işe yaramamış, sekizler grubu Ecevit'in yanında İnönü'yü de eleştirmeye başlamıştır. 28 Nisan 1967 yılında düzenlenen CHP kurultayının ilk gününde söz alan Ecevit

ve İnönü, parti içindeki birliğin sağlanması adına bozgunculuk çıkaranların partiden ihraç edileceğini açıklamıştır. İhraç edilmeyi beklemeyen sekizler muhalefeti, yaklaşık kırk sekiz kişi olarak istifasını vermiştir. Sekizler hareketinin CHP serüveni bu şekilde noktalanmıştır (Esmer, 2006: 47-48).

3.3. Güven Partisi'nin Kuruluşu

CHP'den istifa eden senato ve meclis milletvekillerinin de aralarında bulunduğu grubun akıbeti kamuoyu tarafından merak konusu olmuştur. Feyzioğlu, istifa eden kırk sekiz kişilik grup ile yeni bir parti kurma kararını açıklamıştır. Yeni parti kurma kararı alan bu grup, partinin temel ilkelerini belirlemek adına toplantılar düzenlemişlerdir. 4 Mayıs 1967 yılında konuşan Feyzioğlu, partinin temel ilkelerini açıklamıştır. Feyzioğlu kuracakları partinin günlük siyasi hesaplara dayanan politika ve değişimlerden uzak, ilkeli, değişmez Atatürkçü fikirlere bağlı bir parti olacağını ilan eder. Partinin amacı, Türk siyasetinde temsilcisi kalmadığına inandıkları Atatürkçü politikaların devam ettirilmesidir. Parti, dönemin gençleri arasında popüler olan sol ve sosyalist görüşleri tümüyle reddetmektedir. Ayrıca Feyzioğlu, AP'li önemli isimleri partisine davet etmiştir (Milliyet, 1967: 1).

Feyzioğlu, CHP'de ortanın sağ söyleminin temsilcisi olduğu halde kurucusu olduğu partiyi ortanın sağında konumlandırmayı tercih etmemiştir. Partiye olan desteği artırabilmek adına sağ ve sol olarak taraf seçmenin doğru olmayacağı düşünülmüştür. Parti, konumunun Atatürkçü milli siyaset olduğunu açıklar. Yapılan toplantılarda gündeme gelen konulardan birisi de parti ismi üzerine olmuştur. Sosyalistleri hedef alan bir parti olarak "milli" olunduğu vurgulanmak istenmiştir. Önce "Milliyetçi Kardeşlik Partisi" adı üzerinde genel bir kabul olsa da ismin uzunluğu ve hafıza da kalıcı olmasının zorluğu düşünülmüş ve "Güven Partisi" isminde karar kılınmıştır (Milliyet, 1967: 1).

Parti amblemi olarak yüksek çiftçi sayısı ve güç simgesi olması gibi birtakım sebeplerden ötürü kırmızı zemin üzerine beyaz koç seçilmiştir. Çeşitli evrakların da tamamlanmasıyla parti, 12 Mayıs günü kuruluşunu bildirmiştir. 15 Mayıs 1967 tarihinde ise yönetim kurulu ilk defa toplanarak görev dağılımı yapılmıştır (Bozkır, 1996: 62-64).

4. Milli Güven Partisi

Milli Güven Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Millet Partisi'nin Güven Partisi bünyesine katılmasıyla, GP'nin isim değişikliği sonucu kurulmuştur. Bu anlamda var olan bir partinin devamıdır. GP, CHP'nin kendini ortanın solunda konumlandırmasına karşı çıkan muhaliflerin CHP'den ayrılarak kurdukları bir partidir (Toprak, 2009: 79-82). GP, kendisini sağ ve sol olarak

konumlandırmayarak parti programında tek çizgilerinin Atatürkçülük olduğunu ilan etmiştir. İlk kez katıldıkları 1969 seçimlerinden %6,6 oy olarak ayrılan GP, düşük oy oranına rağmen kendisiyle benzer söylemlerde bulunan partiler arasında en yüksek oyu almış ve CHP'den ayrı olarak Atatürkçülüğün temsilcisi haline gelmiştir. GP'nin 16 vekil çıkardığı 1969 seçimlerinden Atatürkçü bir politika izlediğini savunan YTP ve MP 8'er vekil çıkarmıştır. 1969 seçiminin ardından bu üç partinin birleşmesinin siyaseti etkileme güçlerini arttıracığı ve savundukları politikalar açısından faydalı olacağı konuşulmaya başlamıştır. 1970 yılında bu konuda tartışmalar artmış ve vekiller olası birleşmeler hakkında demeç vermeye başlamıştır (Cumhuriyet, 1970).

YTP ve MP'nin kırılğan yapıları, bu partileri sağlam temele ve güçlü liderliğe sahip GP'ye yaklaştırmıştır. Partiler, kendi içlerinde birleşmeye dair oylama yapmışlardır. GP'de birleşme aleyhine oy kullanan tek isim İstiklal Yaradılış⁶ olmuştur. 17 Ekim 1970 yılında gazeteler (Cumhuriyet-Milliyet) üç partinin birleşme kararı aldığını duyurmuştur. Aynı gün YTP bir bildiri yayınlamak GP ile birleşme kararı aldıklarını açıklamıştır. YTP yayınlanan bildiride şu cümlelere yer vermiştir:

Birleşme kararımız altı aylık bir maziye dayanır. Üç partinin sahip olduğu tüzük, program ve değerler arasında bir fark yoktur. İçinde bulunan politik buhranı göz önünde tutarak milliyetçi bir cephe kurmak arzusuyla girişilen birleşme çabaları dünkü genel kurul toplantısında da görüşülmüş ve onaylanmıştır (Cumhuriyet, 1970: 7).

18 Ekim 1970 günü GP de bir bildiri yayınlamak "Memleketin içinde bulunduğu hüzün ve endişe verici şartların ihamıyla" birleşme kararı aldığını resmen duyurmuştur. Yeni partinin ismi "Türkiye Millet ve Güven Partisi" olarak duyurulmuştur. Amblemin ise üç parti amblemlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulacağı söylenmiştir (Cumhuriyet-Milliyet, 1970). Ancak bu bildirilerin yalnızca birleşme kararı alınmasının duyurusu olduğu ve birleşmenin henüz gerçekleşmediği unutulmamalıdır. Nitekim ilerleyen süreçte birleşmeyle ilgili güçlükler oluşmuş ve birleşme süreci uzamıştır.

MP genel başkanı Osman Bölükbaşı, daha önce gerçekleşmesini arzuladığı GP-MP-YTP birlikteliğiyle ilgili görüşmeleri birtakım bahanelerle uzatmaya başlamıştır. 8 Aralık 1970'de, GP ile birleşmenin, GP'nin değiştirdiği tutum ve yaklaşımlardan ötürü artık imkânsız olarak değerlendirmiştir. MP genel başkanının bu değerlendirmesi kendi partisi içinde tepki çekmiştir. MP genel başkan yardımcısı Seyit Faruk Önder, GP ile birleşmeyi destekleyen en önemli isimdir. Üstelik MP yönetiminin çoğunluğu da Faruk Önder tarafında saf tutmuştur. Bu durum

⁶ İstiklal Yaradılış, belirtilen dönemde GP'nin parti genel sekreter yardımcılığı görevinde bulunmaktadır. GP'nin YTP ve MP ile birleşmesine karşı olumsuz görüş bildiren tek isim olmuştur. Parti içerisinde önemli bir ağırlığa sahip olan Yaradılış, birleşme kararının alınmasının ardından partideki tüm görevlerinden istifa etmiştir.

karşısında Osman Bölükbaşı, kendisine muhalif Faruk Önder ve İsmet Kapısız'ı partiden ihraç etmek için yüce divana göndermiştir (Bozkır, 1996: 131-132).

Osman Bölükbaşı'nın tüm çabasına rağmen MP'li önemli sayıda isim gayrı resmi şekilde MP'yi temsilen GP ve YTP ile birleşme görüşmelerine devam etme kararı almıştır. Bunun ardından GP, Osman Bölükbaşı ile iletişimini kesmiştir. 17 Ocak 1971 yılında Ankara'da düzenlenen GP olağanüstü kongresinde YTP ve MP ile birleşme kararı onaylanarak bu birliğe "milliyetçi cephe" ismi verilmiştir. Birleşmenin getirdiği çoğalmaya uygun olarak yönetimin kadro sayıları arttırılmış ve yeni katılanlara görevler verilmiştir. Partinin ikinci adamı durumundaki genel başkan yardımcılığı koltuğuna Faruk Önder getirilmiştir. YTP ve GP ile gayrı resmi olarak MP'li birçok ismin yaptığı birleşmeyle birlikte yeni bir parti ismi belirlenmesi konusu yeniden gündeme gelmiştir. Daha önce "Türkiye Millet ve Güven Partisi" olarak duyurulan isimden MP'nin parti olarak varlığını sürdürmesi ve resmi bir birleşmeden ziyade üyelerin istifasıyla GP'ye katılmaları sebebiyle vazgeçilmiştir. Üç partinin milliyetçi görünümü, parti ismini uzun tutmamak ve birleşmenin Güven Partisi bünyesinde tamamlanması dolayısıyla partinin ismi "Milli Güven Partisi" olarak belirlenmiştir. Parti sembolünde ise Güven Partisi'nin sembolü olan kırmızı zemin üzerine beyaz koçta değişiklik yapılmaksızın devam edilmiştir (Bozkır, 1996: 135-138).

5. Muhtra ve Milli Güven Partisi

GP Genel Başkanı olan Turhan Feyzioğlu, CHP içerisinde siyaset yaptığı dönemde askeri müdahalelerin yanında görüş bildirmiştir. Cumhuriyet'in ilk askeri darbesini meşru görmüş ve desteklemiştir. 1966 yılında CHP Kayseri milletvekilliğini sürdürdüğü sırada 1960 darbesine karşı hükümetin yeterli önlemleri almadığını ve görevini yerine getirmediğini belirterek meclise sunduğu gensoru önergesi teklifi, Turhan Feyzioğlu'nun askeri darbelere karşı bakış açısını özetler niteliktedir. Bu önerge şu şekildedir:

Anayamızın başlangıç kısmının iki nolu fıkrası, Türk Milletinin, 27 Mayıs 1960 devrimini, "Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak" yaptığını belirtmek suretiyle, 27 Mayıs 1960 devrimini, yürürlükteki Anayasa düzenimizin meşruluk temeli olarak tescil etmiştir.

...

Ayrıca, Anayasanın iki nolu maddesi de Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu başlangıç kısmında belirtilen temel ilkelere dayandığını açıklamak suretiyle, 27 Mayıs 1960 devriminin meşruluğunun inkâr edilmesi halinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin özünden ve temelinden zedelenmiş olacağını belirtmiştir.

Geçen dönem Millet Meclisinde temsil edilen bütün siyasi partilerin genel başkanlarının imzalarıyla teklif edilip çıkarılan ve 7 Mart 1962 günü yürürlüğe girmiş olan Anayasa nizamını, milli güvenlik ve huzuru bozan bazı fiiller hakkındaki 5 Mart 1962 tarihli ve 38 sayılı kanunun bir nolu maddesi de Anayasa ve hukuk düzenimizin meşruluk temeli olan 27 Mayıs 1960 devrimini korumak amacını gütmektedir.

Bundan başka, siyasi partiler kanununun şu anda yürürlükte bulunan hükümleri de, 27 Mayıs 1960 devriminin meşruluğunu inkar eden partiler ve partililer hakkında hukuki tedbirleri ve bu arada, kapatma müeyyidesini öngörmüştür.

Anayasamızda ve kanunlarımızda yer alan iki hükme rağmen, Demirel Hükümetinin iktidara gelişinden bu yana, bizzat iktidar partisi mensuplarının ve gazetelerinin 27 Mayıs 1960 devriminin meşruluğunu inkara yeltenen fiilleri devam edelmektedir.

Hükümet, 1960 devrimine bağlı olduğunu programında ve bazı resmi demeçlerde söylemiş olmasına rağmen, 1960 devrimine karşı yapılan tecavüzler karşısında, elinde mevcut bulunan ve Anayasaya göre işletmekle görevli bulunduğu kanuni yetkileri kullandığı görülmektedir.

Anayasa düzeninin meşruluk temelini gitgide şiddet kazanan ihlallerinin, hükümetin bu tutumundan cesaret bulduğu şüphesizdir.

Bu sebeplerle, yukarıda sözü edilen konuda, Bakanlar Kurulu aleyhine, Anayasamızın 89 nolu maddesi uyarınca, bir gensoru açılmasını arz ve teklif ederim (CDAB, 1966).

Yozlaşmış iktidarlara karşı askeri müdahalenin anayasal bir hak olduğunu belirten Feyzioğlu, bu yaklaşımını CHP'den ayrılmasından sonra da devam ettirmiştir. Feyzioğlu'nun CHP milletvekili olduğunu dönem irticai faaliyetleri önlemek için askeri müdahaleleri desteklediği, GP ve MGP dönemlerinde ise komünist faaliyetleri önlemek için askeri müdahaleleri desteklediği görülmektedir. Askeri müdahaleleri Atatürkçü bir Cumhuriyetin en meşru hakkı olarak görmektedir (Feyzioğlu, 1985: 400-401). Feyzioğlu sivri söylemleriyle partisini gündemde tutmuş ve partisi birleşmeler sonucu MGP adını almıştır.

MGP genel başkanı Feyzioğlu, ülkenin içinde bulunduğu kötü durumun bir gereği olarak Atatürkçü cephelelerin birleşmesinin zaruri hale geldiğini ve MGP'nin Atatürkçü partilerin birleşmesiyle kurulduğunu söylemiştir. MGP, öncülü olan GP politikalarını devam ettirmiştir. Feyzioğlu, ülke içindeki karmaşanın son bulması adına AP'ye gereken desteği verebileceğini belirtmektedir. Fakat bu söylemlerinin ardından da AP'de olayları yatıştırarak bir liderlik göremediğini ve ülkenin derhal AP yönetiminden kurtulması gerektiğini belirtmiştir. Feyzioğlu, AP'ye olan rahatsızlığını farklı tarihlerde şu şekilde dile getirmiştir:

Ne yaptığını bilmeyen, kiminle uğraşması gerektiğini bilmeyen, eğitim alanında ve iktisadi alanda gerekli tedbirleri zamanında almayan, her türlü ıslahat tedbirini uyutup çürüten, kanunları uygulamaktan aciz, güven verici olmaktan uzaklaşmış bir hükümetle bugünkü tehlikeleri göğüslemek, anarşiyi önlemek mümkün olacağına inanmıyoruz. (Milliyet, 1970: 9).

Demokrasi, hürriyetle nizamın bağdaştırıldığı ve kanunun hâkim olduğu bir rejimdir. Baskı idarelerinin mezar sessizliği, demokrasilerde elbet görülmez. Fakat kanun emirlerinin dinamik, bomba ve silah sesleriyle boğulması da sıhhat alameti değildir. Türkiye'de olup bitenleri mahalli rabita vakası saymak soğukkanlılık değil, vurdumduymazlıktır. Demirel meselelerin özü üzerinde durmuyor, huzursuzluğun sebeplerini gidermeye çalışıyordu. Neticede yollar değil ama hükümet çok aşındı (Cumhuriyet, 1971: 7).

Feyzioğlu, 1969 seçimlerini de AP'nin kazanmasının ardından Türkiye'nin AP ile kaybedecek dört senesinin daha olmadığı belirterek birçok girişimde bulunmuştur. MGP, Türkiye için en büyük tehlikenin komünizm olduğuna inanmaktadır. AP'ye olan sert

muhalefetleri, AP'nin komünizmi önlemekte aciz kaldığını düşüncülerinden kaynaklanmaktadır.

Feyzioğlu, 12 Mart Muhtırasının tam bir sene öncesinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bir mektup göndererek AP'ye karşı harekete geçmesini istemiştir. Mektupta; ülkenin AP acizliğinde komünizm tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını, Cumhurbaşkanı olarak siyasi partileri ve toplumun çeşitli alanlarından temsilcileri çağırarak bir çözüm bulunmasının yolunu açması gerektiğini, aksi taktirde Türkiye'deki çeşitli çevrelerin komünizmi kabul etmeyeceğini ve karmaşık günlere gireceğini yazmıştır. Feyzioğlu'nun Cumhurbaşkanı'na ilettiği muhtıra mektubunun bir kısmı şu şekildedir:

Memleketin içinde bulunduğu durum, yüksek makamınıza başvurmayı bizim için zorunlu hale getirmiştir. Mevzuatımız, sınıf kavgası tahrikçiliğini, ırk farkına dayanan bölücülüğü, laik devlet ilkesine zıt düşen tutum ve davranışları, komünist bir dikta idaresi kurmaya yönelen her türlü teşkilatlanma ve propaganda faaliyetini yasaklamıştır.

...

Bugün üniversitelerimiz çalışamaz haldedir. Haysiyet sahibi, milliyetçi, Atatürkçü öğretim üyeleri ve masum gençler, korkunç maddi ve manevi baskılara maruz kalmaktadır. Yıkıcı ve bölücü faaliyetler liselerimize kadar sirayet ettirilmektedir. Ekonomik sıkıntılar, devlet iradesine karşı güvenin farklı sebeplerle sarsılması, anayasa makamındaki aksaklıklar, milli güvenliğimize yönelik tehlikeleri daha da arttırmaktadır.

Sayın Cumhurbaşkanı, belirttiğimiz durum karşısında, yüksek başkanlığınızda, Milli Güvenlik Kurulu üyeleriyle başlıca devlet görevlilerinin katılacakları bir toplantıya, tensip buyurulacak ölçüler içinde, siyasi partileri çağırmanızı partim adına rica ediyorum (Bozkır, 1996: 100-101).

Turhan Feyzioğlu'nun mektubu, siyaseten büyük bir etki yaratmasa da ordu içinde hareketlilik yaratmıştır. CHP'nin ortanın solu görüşüne geçişinin ardından Feyzioğlu liderliğindeki GP, uyguladığı siyaset ile Türk ordusunun hislerinin yegâne temsilcisi haline gelmiştir. İlerleyen dönemde ordu ve MGP arasındaki ilişki, MGP'nin orduyu etkilemesi şeklinde devam etmiştir. Feyzioğlu'nun Cumhurbaşkanı'na yolladığı mektubun bir benzerini yaklaşık bir sene sonra ordu Cumhurbaşkanı'na iletmıştır. Ordu tarafından iletilen muhtıranın içeriği, MGP'nin endişelerini içermektedir (Özoğuz, 2012: 130-133). Bu durum göz önünde bulundurulduğunda MGP'nin ordu içindeki ağırlığı, daha iyi anlaşılacaktır.

12 Mart muhtırasından önce sıkıyönetim kararları, siyasi partiler arasında tartışma yaratan bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. AP, doğal olarak sıkıyönetimi isteyen ve savunan bir parti olarak karşımıza çıkar. CHP adına söz alan İnönü ise, temelde sıkıyönetime karşı olmadığını, ancak bu uygulamanın oldukça kısıtlı bir süre için, keyfilikten uzak ve şeffaf bir şekilde sürdürülmesi gerektiğini söylemiştir. AP iktidarına karşı sert eleştirileriyle bilinen GP lideri Feyzioğlu ise, sıkıyönetim ilanına en büyük desteği veren liderlerden olmuştur. Ülkenin işçi sendikaları görünümündeki komünistlerin işgali altında bulunduğunu iddia ederek,

bu örgütlerle mücadele ile sınırlı olmak şartıyla sıkıyönetim uygulamasına desteğini bildirmiştir (TBMMD, 1970: 210-215). Görüşmelerin ardından İstanbul ve İzmit ile sınırlı olan bir senelik sıkıyönetim kararı alınmıştır. Orgeneral Kemal Atalay sıkıyönetim komutanı seçilmiştir (Cumhuriyet, 1970: 1).

Muhtıra öncesi dönemde ordu, AP hükümetine yumuşak tonda birçok uyarıda bulunmuştur. 11 Aralık 1970 günü Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, memlekette devam eden anarşik duruma son verilmesi ve gerekli önlemlerin süratle alınması gerektiğini belirten 7 sayfalık kapsamlı bir muhtıra mektubu hazırlamış ve ilk önce Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a ardından da Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarına göndermiştir. Kısa süre sonra bu durum basın tarafından paylaşılmış ve AP iktidarı haberdar olmuştur. AP, bir Kuvvet Komutanı tarafından yazılan muhtıra mektubuna sert tepki göstermiştir. CHP ise meselenin üzerinde durmamış ve sessiz kalırken tek destek Feyzioğlu'ndan gelmiştir. Nitekim Feyzioğlu, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'u sorumlu davranışı dolayısıyla tebrik etmiş ve anarşi olaylarının Türk halkına Marksizm'in kabul ettirilmesi amacıyla solcu kesimler tarafından düzenlendiğini belirtmiştir. Milli bütünlüğün korunması gerektiğini ve hükümetin otoritesini yitirmiş olmasından dolayı bazı kesimlerin gereken tedbirleri alması gerektiğini söylemiştir (Milliyet, 1970: 1-8). Kuşkusuz Feyzioğlu burada orduya göz kırpmaktadır ve kısa süre sonra ordu bu çağrılara karşılık verecektir.

Memleketin içinde bulunduğu ortamın kesintisiz devamı üzerine ordu içindeki huzursuzluk boyutu gittikçe artmış ve özellikle Mart 1971 tarihinde, ordunun yönetime el koyacağı apaçık görülmektedir. Komutanlar, hükümetin akıbeti üzerine basını haberdar ederek toplantılar düzenlemekte ve fikir alış-verişinde bulunmaktadır. 9-10 Mart 1971 tarihlerinde, Yüksek Komite Toplantısı düzenlenmiştir. Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç başkanlığındaki toplantıya, orgeneraller, ordu komutanları ve oramiraller katılmıştır. Komutanlar, ülkenin içinde bulunduğu durumdan, Anayasa'nın gerektiği gibi uygulanmamasından, Kürtçülük faaliyetlerinin ve komünist faaliyetlerin önlenememesinden hükümetin sorumlu olduğu konusunda hemfikir olduklarının altını çizmişlerdir. Hükümetin bu zamana kadar olayları bastırmakta başarısız olmasının yanında, bundan sonra başarılı olmasının da imkânsız olduğunu belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 1971: 1-8).

12 Mart 1971 tarihinde ordu, daha önce Feyzioğlu liderliğindeki MGP'nin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a verdiği muhtıra mektubuna çok benzer bir muhtırayı yine Cumhurbaşkanı'na teslim etmiştir. Cumhuriyet gazetesinin yayınladığı şekliyle (13 Mart 1971) muhtıra mektubu şu şekildedir:

1) Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2) Türk Milleti'nin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizde değerlendirerek mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3) Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.

Ertesi gün muhtıra mektubu, tüm gazetelerde manşet olarak yayınlanmış ve özellikle son maddeye dikkat çekilmiştir. Daha sonra öğrenildiği üzere Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Başbakan Süleyman Demirel'e yaklaşan darbe tehlikesi karşısında kayıtsız şartsız iktidarın yanında yer alacağı sözünü vermiştir. Demirel, Cumhurbaşkanı'nın desteğine güvenmiş ve çeşitli çevrelerden gelen baskılara kulak asmayarak elinden geldiği kadar özgür siyasetine devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, muhtıra eline ulaştığında ise Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) müsteşarı aracılığıyla Süleyman Demirel'e istifa etmesini tavsiye etmiştir. Durum karşısında şaşkına dönen Demirel, Cumhurbaşkanı ile görüşmüş ve kendisine verilen sözleri hatırlatmıştır. İstifayı reddettiğini ve meclisten güvenoyu isteyeceğini iletmıştır. Fakat Demirel mecliste aradığı desteği arkasında bulamamış ve güvenoyuna başvurmayı lüzumlu görmeyerek istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı'nın verdiği sözlere rağmen kendisini desteklememesini protesto eden Demirel, istifa mektubunu Cumhurbaşkanı Sunay'a kendisi sunmamış, müsteşar muaviniyle iletmıştır. Daha sonra istifasıyla ilgili yaptığı konuşmada Demirel, bu muhtırayı demokrasilerde görülmemesi gereken olağanüstü bir durum olarak değerlendirmiş ve böylesi bir ortamda daha fazla siyaset yapmaya gerek görmediğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 1971: 1-7). Cumhurbaşkanı istifayı kabul ederek yeni hükümet kurulana kadar görevine devam etmesini Demirel'den rica etmiştir (Öz, 2018: 7). Muhtıra, siyasi partiler arasında çeşitli tartışmalar yaşanmasına sebep olmuştur. Sol gruplar AP iktidarının sona erdirilmesinden memnuniyet duymaktadır. CHP bir süre sessiz kalmış ve ardından CHP adına konuşan Bülent Ecevit muhtıranın sol kesime yapıldığını söylemiştir. MGP adına Feyzioğlu'nun ilk değerlendirmesi ise 17 Mart günü gazetelerde (Cumhuriyet-Milliyet, 1971) şu şekilde yer almıştır:

Demokratik kurallar içinde hem TBMM'nin büyük çoğunluğunun güven ve desteğini sağlayabilecek hem de millet çoğunluğu tarafından içtenlikle benimsenecek geniş temelli bir kurulması memleketi ve rejimi selamete ulaştıracak en uygun yol olarak görülmektedir. MGP'nin kanaati, bu hükümetin hiçbir siyasi partiye mensup olmayan, devlet idaresinde ve tecrübe sahibi Atatürkçü ve milliyetçi görüşlere sahip bağımsız Başbakanın başkanlığında kurulması yönündedir.

İlerleyen günlerde MGP, 12 Mart muhtırasına açıkça destek vererek bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride şu ifadeler yer almaktadır:

Ordu muhtırası Türkiye'de yaşanan anarşiyi yok etmek, demokrasiyi kurtarmak ve ülkeyi büyük bir kargaşanın eşiğinden almak amacıyla yapılmıştır. Amaç Türkiye'yi hak ettiği huzur ve refaha yeniden kavuşturmaktır. Türkiye'nin kaderi mevzu bahis iken ordu elini koymuştur. İlan edilen sıkıyönetimler ve askeri otoritenin geri gelmesi sayesinde memleket bir nebze huzur bulmuştur. Ordu, halkın menfaatlerinin ve haklarının korunması için anayasa değişikliğini gündeme getirmiştir (Bozkır, 1996: 139).

MGP ve önceki ismiyle GP, CHP'den koparak kurulan ve birleşmelerle ayakta kalan bir partidir. Partinin destekçi sayısı meclisteki diğer partilere göre düşük kalmıştır. Yapılan seçimlerde tüm bölgelerde temsilen dahi aday gösteremeyecek durumdadır. Parti, mevcut destekçilerini koruyabilmek adına radikal söylemlere sık başvurmuştur. Siyaseten yapılan sert konuşmalar, MGP'yi gündemde tutmakta ve basın tarafından haber yapılmasını sağlamaktadır. GP, YTP ve MP'nin birleşmesiyle kurulan MGP'nin 1973 Türkiye Genel Seçimlerine kadar meclisteki dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. 1971 Yılı Meclis Görünümü

Parti	%	Sandalye Dağılımı
Adalet Partisi	46,5	256
Cumhuriyet Halk Partisi	27,4	143
Milli Güven Partisi	12	26
Diğer	14,1	25

Kaynak: 14. Dönem Milletvekilleri Listesi TBMM Kütüphanesi Arşivi

Üç partinin birleşmesi sonrası %12 gibi bir oy oranına ulaşan MGP'nin genel seçimler sonucu tek başına iktidar olma şansı görülmemektedir. AP'nin oy oranlarındaki erimenin sürmesi halinde 1973 yılı Türkiye Genel Seçimlerinde ülkenin koalisyon hükümetine muhtaç kalacağı düşünülmektedir. Ancak bu durumda dahi diğer partilerle arası gergin durumda bulunan MGP'nin koalisyonlara davet edilmeyeceği açıktır.⁷ Zaten Feyzioğlu, makam ve mevki dertlerinin bulunmadığını, asıl amaçlarının bir yol gösterici olarak Atatürkçülüğü temsil etmek olduğunu belirtmiştir.

İçinde bulunduğu durumda MGP, kendisini destekleyebilecek en önemli kurum olarak orduya sarılmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Türk milleti için özel bir yere sahiptir.

⁷ MGP, birçok defa AP'yi kötü yönetimi sebebiyle Türkiye'ye ihanetle suçlamıştır. MGP, öncülü GP olarak kuruluşundan beri CHP'yi Atatürkçülüğe ihanetle suçlamıştır. TİP'i, komünist yönelimleri sebebiyle ihanetle suçlamıştır. Geriye kalan BP ise irticai faaliyetleri dolayısıyla suçlanmıştır. Görüldüğü üzere belirtilen dönemde MGP'nin meclisteki diğer partilerle ilişkileri son derece olumsuzdur.

Komutanlarla girilen sıkı ilişkiler sayesinde MGP, ordunun müdahalesinden çekinen diğer partilerin can simidi halini almıştır. Muhtıra öncesi, meclisteki diğer partilerle ilişkileri bozuk olan MGP, muhtıra sonrası oluşturulan hükümetlerin tamamında yer almıştır. Muhtıra ile AP hükümetinin düşmesi sonrası diğer partiler, kuracakları hükümette askerle iyi ilişkilere sahip olan MGP'yi özellikle görmek istemişlerdir. Düşük oy oranı ve vekil sayısına rağmen MGP, uyguladığı politika ve söylemler ile siyasette kendini önemli bir konuma yerleştirmeyi başarmıştır.

Muhtıranın hemen ardından kurulan hükümetlerin üstü kapalı biçimde askerın isteği ve onayıyla oluşturulduğu görölmektedir. Yani muhtıra sonrası ülke siyasetinde, ordu kontrolü görölmektedir. Bu durum 1973 Türkiye Genel Seçimlerine kadar devam etmiştir. Küçük bir seçmen desteğine sahip olan MGP, yalnızca koalisyon hükümetlerine ortak olmakla kalmamış, 22 Mayıs 1972 yılında Ferit Melen başbakanlığındaki koalisyon hükümetine katılmıştır. Koalisyon hükümetleri döneminin en aktif siyasetçilerinden biri olan Feyzioğlu, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile birçok görüşmede bulunmuştur. Feyzioğlu, üstü kapalı bir biçimde ordunun görüşlerini Cumhurbaşkanı'na ileten isimdir. MGP'li bir isim olan Ferit Melen başbakan olarak hükümet programını mecliste okuduktan sonra MGP adına söz alan Siirt Milletvekili Nebil Oktay şunları söylemiştir:

Mart muhtırasından sonra idareye el konacağı, hür seçimlere, insan hak ve hürriyetlerine dayanan parlamenter demokratik rejime son verileceği tarzında duyulan bazı endişelerin veya propagandaların yersizliği anlaşılmıştır. Kurulan hükümetler anarşiyi önleme yolunda çalışmaktadır. Seçimlerin zamanında ve sorunsuz yapılacağına kimsenin şüphesi kalmamıştır (Cumhuriyet, 1972: 7).

MGP'nin Ferit Melen başbakanlığında oluşturduğu hükümet, 6 Nisan 1973 tarihinde yeni Cumhurbaşkanı'nın seçimine kadar görevde kalmıştır. Ferit Melen, Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından usulen istifa etmiştir. Ferit Melen Hükümetinin istifasından hemen önce 4 Mart 1973 tarihinde MGP, Kemal Satır önderliğindeki Cumhuriyetçi Parti (CP) ile bir birleşme yaşamış ve ismini Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) olarak değiştirmiştir. 1973 Türkiye Genel Seçimlerine birkaç ay kala yaşadığı yeni birleşme sonrası mecliste 44 sandalyelik bir güce ulaşan CGP'nin 1973 yılı performansı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4. 1973 Yılı Türkiye Genel Seçim Sonuçları

Parti	%	Sandalye Dağılımı
Cumhuriyet Halk Partisi	33,3	185
Adalet Partisi	29,8	149
Milli Selamet Partisi	11,8	48

Demokratik Parti	11,9	45
Cumhuriyetçi Güven Partisi	5,3	13
Diğer	7,3	10

Kaynak: 1973 Yılı Genel Seçim Sonuçları TBMM Kütüphanesi Arşivi

1973 yılı seçimlerine 44 vekil sandalyesiyle katılan partinin seçim sonrası meclisteki sandalye sayısının 13'e düştüğü görülmektedir. Parti birleşmeleri yoluyla dönem dönem büyüyen partinin uyguladığı politikalar siyaseten geçici başarılar sağlasa da halk nazarında kabul görmemiş ve parti gitgide küçülmüştür. Siyasi serüvenine GP olarak başlayan ve MGP olarak devam eden parti, 1981 yılında kapanana kadar CGP adını kullanmıştır. Partinin kurucusu ve ilk lideri konumundaki Turhan Feyzioğlu, 1981 darbesine kadar partinin genel başkanlık görevinde kalmayı sürdürmüştür. CGP, 1980 darbesinin ardından 1981 yılında meclisteki diğer partilerle birlikte kapatılmıştır.

Sonuç

27 Mayıs 1960 darbesiyle birlikte Türkiye siyaseti üzerinde ordunun gölgesinin bulunduğu uzun bir dönem başlamıştır. Siyasi hareketler ve kararlarda ordunun görüşü daima değerlendirme konusu olmuştur. DP'nin ardından iktidara gelen AP'nin kendini DP'nin devamı olarak ilan etmesi ve DP'ye benzer politikaları uygulamasıyla birlikte 27 Mayıs darbesiyle askerin itibarının boşuna zedelendiği ve darbenin amacına ulaşamadığı düşünülmüştür. AP'nin sahip olduğu büyük halk desteği ve liderinin asker kökenli oluşu, kuruluşunun ilk yıllarında onu orduya karşı korumuştur. DP'nin hemen ardından kurulan AP'nin de büyük oy oranlarına ulaşması, CHP içerisinde siyaseten bir dönüşüm ve sorgulama başlatmıştır. Aynı zamanda bir parti liderliği mücadelesi de olan bu dönüşümden yenilgiyle ayrılan Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları GP'yi kurmuştur.

GP, diğer tüm partilerin kendisini sağ ve sol olarak konumlandığı bir dönemde konumunun yalnızca Atatürkçülük olduğunu bildirmiştir. Kurulduktan sonra siyasi kaygılardan uzak, milli bir siyaset güdeceğini iddia eden GP, ülkede devam eden sağ-sol çatışmalarına şiddetle karşı çıkmıştır. GP, Ülke için en büyük tehlikeyi komünizm olarak görmektedir. Partinin lideri konumundaki Turhan Feyzioğlu, komünizm tehlikesiyle ilgili sık sık uyarılarda bulunmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadrolar asker kökenli olmuştur. Cumhuriyet'in ilanının ardından birçok devrime girişen Mustafa Kemal Atatürk, kendisinden sonra da devrimlerin korunmasına önem göstermiştir. Önceleri tek parti iktidarı olan CHP'nin kurultayında

benimsenerek CHP eliyle korunan devrimler, çok partili hayata geçişle birlikte tartışma yaratmıştır. Çok partili hayatın iktidar-muhalefet ilişkisi içinde süren tartışmalar bu minvalde ilerlemiştir. Böylesi bir ortamda ordu, Atatürk devrimlerinin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Devrimlerin korunması bahanesiyle ilk darbe 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Ordunun siyaseti denetleme kültürü yok edilememiştir. Feyzioğlu'nun milliyetçi ve Atatürkçü söylemlerinin etkisiyle ordu, Feyzioğlu'nun görüş ve söylemlerini takip etmeye başlamıştır. Feyzioğlu'nun milli benliğe hitap eden söylemlerinin etkisiyle GP, katılımlar ve birleşmeler yaşayarak MGP adını almıştır. Memlekette yaşanan sorunları sona erdiremeyen ve kendi içinde de bölünmeler yaşayan AP iktidarından umudun kesilmesi gerektiğini söyleyen MGP, birçok kez orduyu göreve çağırmış ve desteklemiştir. Bu amaçla 25 Kasım 1970 tarihinde Cumhurbaşkanı'na bir mektup ileten MGP lideri Feyzioğlu, ülkenin durumuna dair endişelerini dile getirmiştir. Yalnızca birkaç ay sonra ordu, Cumhurbaşkanı'na muhtıra ileterek Demirel hükümetini istifaya zorlamıştır. Feyzioğlu'nun 25 Kasım 1970 tarihinde ilettiği mektup, 12 Mart 1971 tarihinde Cumhurbaşkanı'na iletilen muhtıra mektubuyla karşılaştırıldığında benzer kaygılar içerdikleri göze çarpmaktadır. Yine dönemin partileri muhtıraya karşı en azından sessiz kalırken MGP, muhtıranın hemen ardından yayınladığı bildiri ile orduyu tümüyle desteklemiş ve ordunun kutsal bir görevi yerine getirerek Türkiye'yi uçurumun kenarından aldığını belirtmiştir.

Muhtıra sonrası süreçte oluşan koalisyon hükümetlerinin tamamında MGP'nin de yer aldığı görülmüştür. Meclisteki diğer partilere göre düşük bir oy oranına sahip olan MGP'nin koalisyon hükümetlerine davet edilmesinde askerle arasındaki iyi ilişkilerin yardımcı olduğu değerlendirilmektedir. MGP, siyasette ordunun temsilcisi konumunu üstlenmiştir. Tüm bu süreç göstermektedir ki GP ve devamında MGP ile ordu, karşılıklı olarak birbirlerini etkilemiştir. MGP'nin 12 Mart 1971 öncesi döneme dair uyguladığı politika orduyu siyasete müdahale için cesaretlendirmiştir. Ordu müdahalesinin ardından MGP, düşük oy oranlarına rağmen koalisyon hükümetlerinde yer alarak Türkiye siyasetinde kısa süreli de olsa önemli bir rol oynamıştır.

Kaynakça

- Abadan, N. (1966). *Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*. Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Ahmad, F. (1994). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Akşin, S. (2019). *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Bektaş, A. (1993). *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980)*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bilici, K. (2021). *Adalet Partisi Döneminde Türkiye’de İktidar Muhalefet İlişkileri (1965-1971)*. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muş.
- Birand, M. A. (2008). *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Bozkır, G. (1996). *Türk Siyasal Hayatında Güven Partisi-Milli Güven Partisi-Cumhuriyetçi Güven Partisi (1967-1980)*. (yayımlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Cem, İ. (1993). *Tarih Açısından 12 Mart*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (1966). Fon: 30.01.0.0, Yer: 53.321.05.
- Çağlayangil, İ. S. (1990). *Anılarım*. İstanbul: Yılmaz Yayınları.
- Demirel, S. (1973). *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Demirel, T. (2005). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dursun, D. (2003). *12 Mart Darbesi*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Demokrat Parti Tüzük ve Programı (1946). *Demokrat Parti*. Ankara.
- Ecevit, B. (2009). *Ortanın Solu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Esmer, G. (2006). *Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu Politikası*. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Feyzioğlu, T. (1969). *Büyük Tehlike Komünizm*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Feyzioğlu, T. (1985). *Atatürk ve Milliyetçilik*. Atatürk Araştırmaları Dergisi, 2(1), Ankara.
- Gülmez, M. (1984). *1961-193 Öncesi Türk Toplu İş İlişkilerine Genel Bir Bakış ve Değerlendirme*. İstanbul: İnsan Hakları Yıllığı.
- Güven Partisi (1967). *Güven Partisi Programı*. Ankara: TBMM Kütüphanesi.
- Karpat, K. (2009). *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, K. (2022). *Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Atatürk Yorumu Üzerine Bir Değerlendirme*. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- Kayalı, K. (2005). *Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs-12 Mart*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mutlu, S. (2007). *Devlet Adamı Kimliği ile İsmet İnönü’nün Düşünce ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi*. (yayımlanmamış doktora tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Odabaşı, L. (2017). *Türkiye’nin 1960 Yılları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öz, H. (2018). *Dönemin Ulusal Türk Basınının 12 Mart Muhtırasına Bakışı*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Özdağ, Ü. (1997). *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Özoğuz, N. (2012). *12 Mart 1971 Muhtırası Araştırma Raporu*. <https://docplayer.biz.tr/2488460-12-mart-1971-muhtirasi-arastirma-raporu-21-kasim-2012.html>, Erişim Tarihi: 20.11.2022.

- Parti, A. (1966). *Adalet Partisi Programı*. İstanbul: Ademkitapevi.
- Tarım, O. (2013). 27 Mayıs'tan 12 Mart'a Adalet Partisi ve Türkiye. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- TBMM Kütüphanesi (2020). <https://www.tbmm.gov.tr/Kutuphane>, Erişim Tarihi: 15.01.2022.
- Tufan, T. (2008). *Deniz Fırtınalı Yıllar*. İstanbul: Nokta Kitapevi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1970). 9(14).
- Toprak, Ç. (2009). 1965-1973 Yıllarında Cumhuriyet Halk Partisinde İdeolojik Dönüşüm Süreci. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Tarih Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Gazeteler

Cumhuriyet

Milliyet

Ulus

MC DONALDS'LAŞMA BAĞLAMINDA DÜNYA KENDİ ADAYI OLARAK İSTANBUL ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

(An Evaluation On Istanbul As A World City Candidate In The Context Of MC Donalds)

Hatice ÇAKIR¹

Derleme

Makale Geliş Tarihi: 20.12.2022

Makale Kabul Tarihi: 31.05.2023

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1222025

ÖZ

Küreselleşme ile kapitalizmin ilişkiye geçmesi sonucunda dünya kentleri ortaya çıkmıştır. Dünya kentleri sermayeyi yöneten kentler olduğu için bu avantajdan yararlanabilmek amacıyla kentler birbiriyle yarışmış, yarışan kentler aynı zamanda tek tip hâline gelmiştir. Bu tek tip hâline gelmeyi ifade etmek için çalışmada MC Donalds'laşma tabiri kullanılmıştır. Ülkeler, sağladığı avantajlardan yararlanabilmek için dünya kenti olmayı amaçlarken kentsel mirası yok ederek kentin her bölgesinde dengesiz gelişmeye neden olmaktadır. Çalışmanın amacı dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de kendisini gösteren fakat İstanbul'da daha belirgin olan MC Donalds'laşmanın önüne geçerek kentsel mirasın korunması konusunda oluşturulacak politikalar için zemin hazırlamaktır. Her kent gelişmek için dünya kenti olmak zorunda değildir. İstanbul da kentsel mirasını koruyarak turizme açıldığı takdirde daha çok gelişecektir. Çalışmada; zincirleme bir şekilde, dengesiz gelişmeyle kentlerin bazı bölgelerinin yoksul durumda olup bazı bölgelerinin gelişmesine, gelişen bölgelerin de birbirinin aynısı hâline gelerek MC Donalds'laşmasına, MC Donalds'laşmanın da kentsel mirası yok ettiği sonucuna varılmıştır. Bu sonuçtan hareketle İstanbul'un popülerite kazanma sebebi olan kentsel mirasın korunarak misafirlere açık hâle getirilmesi, sermayeyi çekebilme amaçlarının bu şekilde de gerçekleştirilebileceği önerilmiştir. Çalışmada kitaplardan, tezlerden, makalelerden ve sözlüklerden yararlanıldığı için bir kütüphane çalışmasıdır.

Anahtar Kelimeler: MC Donalds'laşma, Dünya Kentleri, İstanbul

ABSTRACT

As a result of the relationship between globalization and capitalism, world cities have emerged. Since world cities are cities that manage capital, cities competed with each other in order to benefit from this advantage, and competing cities also became uniform. In order to express this uniformity, the term MC Donalds is used in the study. While countries aim to become a world city in order to benefit from the advantages it provides, they destroy the urban heritage and cause unbalanced development in every part of the city. The aim of the study is to lay the groundwork for policies to be formed on the protection of urban heritage by preventing the MC Donaldization, which shows itself in Turkey as well as in many parts of the world, but which is more prominent in Istanbul. Not every city has to be a world city in order to develop. If Istanbul is opened to tourism by preserving its urban heritage, it will develop more. In the study; it has been concluded that, with uneven development, some parts of the cities are in poor condition and some areas develop, developing regions become identical to each other and become MC Donalds, and MC Donaldization destroys the urban heritage. Based on this result, it has been suggested that the objectives of attracting capital can be achieved by protecting the urban heritage, which is the reason for Istanbul's popularity, and making it open to guests. It is a library study as it uses books, theses, articles and dictionaries in the study.

Keywords: MC Donaldization, World Cities, Istanbul

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, hatice.cakir@outlook.com, ORC-ID: 0000-0003-0084-6690.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Hatice Çakır %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Hatice Çakır contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Giriş

Küreselleşme nedeniyle tüm ekonomik sınırlar ortadan kalktığından ticaret, mal ve sermaye dolaşımında kolaylık yaşanmış, bu nedenle tüm ülkeler ekonomik özgürlük denilen serbest hareket edebilme yetisine kavuşmuştur. Özgürlük neticesinde tüm ülkeler birbirleriyle etkileşime geçerek bütünleşmiş piyasa sistemini ortaya çıkarmıştır. Bu bütünleşmiş büyük piyasaya yön verebilmek için kentler birbiriyle yarışmış ve dünya kentleri gündeme gelmiştir.

Dünya kentleri üretimin ve rekabetin zirvede olduğu, sürekli yeniliklerin yaşandığı, birikimin sağlandığı, finansmanın yönetildiği, birtakım ayrıcalıkların olduğu kentlerdir. Dolayısıyla bu kentlerde yaşanan yenilikler diğer kentlere yön vermektedir. Dünya kenti hâline gelmek kentlere sermayeyi yönetebilme avantajı sağlayacağından, ülkenin kalkınmasında da önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Bu fırsatı değerlendirebilmek için yarışan kentler MC Donalds'laşarak tek tip hâline gelmiş ve kendine has özellikleri kaybetmiştir.

Çalışmada İstanbul örneği üzerinden bir inceleme yapılmış ve kentlerde dengesiz gelişmeye yol açacağı gerekçesiyle her kentin dünya kenti olmak için uygun olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu sonuçtan hareketle dünya kenti olmak isteyen kentlerin öncelikle bu dengesiz gelişmeyi önlemeleri gerektiği tespitinde bulunulmuştur. Dünya kenti olmak için meydana gelen yarışın asıl amacı sermayeyi yönetebilmek olduğundan, sermayeyi yönetebilmek için tek seçeneğin dünya kenti olmadığı açıklanarak alternatif önerilerde bulunulmuştur. Bu alternatiflerden biri ve en önemlisi İstanbul gibi kentsel mirasıyla ünlü kentlerin yarışmadan, kentsel mirasını koruyup geliştirerek de sermayeyi çekebilme potansiyeline sahip olduğudur. Keza kentsel mirasını koruyan İstanbul'un kendine has kentsel özelliklerini görmek isteyen binlerce misafir kenti ziyaret edecek ve sermaye bu şekilde daha etkili ve kalıcı olarak çekilmiş olacaktır.

Çalışmada MC Donalds'laşma kavramının temeline inilerek tarihçesi incelendiğinde kavramı ilk kez kullanan kişinin George Ritzer olduğu ve bu kavramı kullanırken Max Weber'den ilham aldığı tespit edilmiştir. George Ritzer kavramı kullanırken, Max Weber'in rasyonelleşme kavramından esinlenerek fastfood zinciri olan MC Donald's'ın örgütlenme biçimini incelemiş ve bu modelin toplumun tümünü etkileyen bir örgütlenme modeli olduğunu ifade etmiştir (Ritzer, 2011: 48). Ritzer, toplumun MC Donalds'laşmasını incelese de kentlerin MC Donalds'laşmasını inceleyen bir çalışma yoktur. Literatürde MC Donalds'laşmanın toplum davranışlarına etkisini ele alan çok sınırlı sayıda çalışma olsa da kenti merkeze alarak kentsel MC Donalds'laşmayı incelemiş bir çalışma yoktur. Bu çalışmada İstanbul kentindeki MC

Donalds'laşma tahlil edilerek bu MC Donalds'laşmanın etkileri açıklanmıştır. Bu sayede İstanbul'un dünya kenti olma sürecine MC Donalds'laşma perspektiften bakılarak literatüre katkıda bulunulmuştur. Ayrıca İstanbul kentindeki MC Donalds'laşmanın tahlili sonucunda ortaya çıkan sonuçlardan hareketle, çalışmada kentlerin MC Donalds'laşmadan gelişimini sağlayacak alternatif bir öneride bulunulmuştur.

İstanbul; tarihi ve kentsel mirası ile adını duyurmuş bir kenttir. Ancak getirim sağlamak için bu mirasa zarar verildiği ve dünya kenti olmak için yarışırken bu mirasın yok edilerek tüm yapıların aynılaşmaya başladığı görülmektedir. Durumun ciddiyetini ortaya koyarak konuya dikkat çekmek ve bu bağlamda önleyici politikalara ve çalışmalara zemin hazırlamak için bu çalışma konusu seçilmiştir.

Çalışmada küreselleşmenin kentlere ne tür etkileri olduğu, İstanbul'un neden dünya kenti olabileceği ya da olamayacağı, dünya kenti olmak isterken kentlerin hangi aşamalardan geçtiği ve ne tür değişikliklere uğradıkları soruları başta olmak üzere küreselleşme, kent, dünya kenti ve MC Donalds'laşma nedir sorularına cevap aranmıştır. Çalışmada dünya kenti olabilmek için kentlerin rekabet etmesinin neticesinde MC Donalds'laştığı savunulmuş ve bunun doğruluğu kanıtlanmıştır.

Hipotezi güçlendirmek, daha açık bir ifadeyle İstanbul'un dünya kenti olma yolunda MC Donalds'laştığını kanıtlamak için İstanbul'daki LC Waikiki mağazalarının metre kare ve kat sayısı bilgilerine ulaşmak amacıyla LC Waikiki ile mail üzerinden iletişime geçilmiş ancak bu bilgilere ulaşılamamıştır. Dolayısıyla bu, çalışmanın sınırlılığına neden olmuştur.

Dünya kentlerinin, sermaye yönetme gibi avantajlardan yararlanmak için bir yarışa girmeleri sonucunda MC Donalds'laşmaları ve bunun İstanbul kenti üzerindeki yansıması çalışmanın konusunu oluşturur. Çok sayıda dünya kenti adayları olan onlarca kent varken çalışma İstanbul kenti ile sınırlandırılmıştır. Yine aynı şekilde MC Donalds'laşmanın görüldüğü onlarca alandan yalnızca kentlerin MC Donalds'laşmasına yer verilmiştir.

1. Temel Kavramlar ve Kuramlar

Bir konu hakkında açıklama yapmak ve yapılan açıklamaların anlaşılabilmesi için kavramsal olarak uzlaşma sağlanmış bir tanım ortaya koyulması gerekir. Bu çalışmada da ele alınan konu ile ilgili doğru tespitler yaparak doğru sonuçlara ulaşılabilmesi, etkili çözümler sunulması ve yapılan açıklamaların anlaşılabilmesi için kavramlar son derece önemlidir. Bu nedenle çalışmada küreselleşme, kent, dünya kentleri ve MC Donalds'laşma kavramlarına yer

verilecektir. Daha sonra kentlerin ortaya çıkış süreci, küreselleşmenin kentleri nasıl etkilediği, bu etki sonucunda dünya kentlerinin ortaya çıkışı ve MC Donalds'laşması açıklanacaktır.

1.1. Küreselleşme

Küreselleşme, globalleşme kavramının karşılığı olarak küreyi kapsama anlamında kullanılmakta ve dünya toplumlarının birbirine benzeme sürecini ifade etmektedir (Kaypak ve Haytoğlu, 2016: 717; Gürses vd., 2005: 57). Bu benzeme süreci iletişim ile mümkün olduğundan küreselleşme ilk dönem çağlarına kadar uzanmaktadır (Elçin, 2012: 2). Ancak küreselleşme ilk dönem çağlarına kadar uzansa da kavram ilk kez İngiliz iktisatçı W. Foter'in 1833'te yazdığı dünya kaynaklarının dağılımını anlatan bir makalede kullanılmıştır (Kıvılcım, 2013: 221). Daha sonra 4 Nisan 1959'da The Economist Dergisinin bu makaleyi kullanması ile popüler hâle gelmiştir (Aktel, 2001: 195).

Çoğu bilim insanı küreselleşmeyi kendi uzmanlık alanına göre yorumladığından kavram çok boyutlu hâle gelmektedir. Küreselleşme kavramına getirilen yorumlara bakmak kavramın farklı boyutlarını görerek çalışmada savunulanların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu nedenle küreselleşme kavramına yeni boyutlar kazandıran George Modelski, Roland Robertson, Marshall McLuhan, David Harvey, R.W. McChesney ve Zygmund Bauman'ın küreselleşmeye getirdiği yorumlara yer verilecektir.

Siyaset Bilimi Profesörü olan George Modelski, küreselleşme ile dünya güçleri arasında bağlantı kurarak, dünya güçlerinin küresel sistemi şekillendirdiğini ve her bir siyasi rejimin birbirini takip etmesi gibi dünya güçlerinin de birbirini takip ettiğini ifade ederek küreselleşmeye siyasi güç meselesi perspektifinden bakmaktadır (Modelski, 2005: 3). Modelski, siyasi küresel sistemi de küresel ilişkilerin ve karşılıklı bağımlılığın yönetilmesi için oluşturulmuş bir yapı olarak tanımlamaktadır (2005: 4).

Sosyoloji profesörü olan Roland Robertson küreselleşmeye kültürel açıdan bakarak bu konuyu "Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür" adlı kitabında derinlemesine ele almaktadır. Robertson bu eserinde iletişim sistemlerinin işlevsel olarak farklılaşmasının paylaşılan kültürün sonunu getirdiğini ve geleneksel anlamda toplumsal kimlik ve küresel kültür oluşturma girişimine zarar verdiğini ifade etmektedir (1999: 125).

İletişim kuramcısı olan Marshall McLuhan ise küresel köy kavramını ilk kez kullanarak küreselleşme kavramına katkıda bulunmuştur. McLuhan, "Küresel Köy" adlı eserinde bu kavramı detaylıca incelemektedir. Ancak özetle; teknolojinin gelişmesiyle birlikte kitle iletişim araçlarının hızla artarak bireycilikten ve parçalanmadan uzaklaşıp kolektif tabanlı, üst üste

bindirilmiş birlikte var olunan bir kimliğe geçileceğini belirterek bunu küresel köy kavramı ile açıklamaktadır (McLuhan, 2011: 304).

Coğrafya profesörü olan David Harvey, küreselleşmeyi, post modernlikle ilişkilendirerek zaman- mekân sıkışması olarak tanımlamaktadır (Harvey, 2010: 317). İletişimin politik ekonomisi konusunda çalışmalar yapan R. W McChesney ise küreselleşmeyi; kârı en üst düzeye çıkarma, serbest sermaye ve mal akışına yönelik düzenlemeleri ön gören Neoliberal ekonomik politikalar olarak tanımlamıştır (ED: McChesney vd., 1999: 7). Filozof Zygmund Bauman ise küreselleşmeyi belirsizlik olarak görmekte ve var olan her şeyin değiştiğini, değişen şeylerin ise belirsiz olduğunu ifade etmektedir (Bauman, 2010: 64).

Küreselleşmeye getirilen çeşitli yorumlar kavrama farklı perspektiflerden bakılmasını sağlayarak, önerilen çözümlerin tüm koşulları ele alarak etkili ve kalıcı olmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca getirilen yorumlar neticesinde çok boyutlu hâle gelen küreselleşmenin kentlere birtakım yansımaları olmuştur. Bu yansımaları daha iyi anlamak için kent kavramının tanımını ve kent ile ilgili temel bilgileri açıklamak faydalı olacaktır.

1.2. Kent

Kentler tarihsel olarak incelendiğinde; ilk ortaya çıktıkları andan itibaren değişim ve gelişim gösterdikleri, gelişim sürecinde polis, site, komün ve kent devletleri gibi çeşitli isimlerle ifade edildikleri tespit edilmiştir (Puslu, 2006: 129). Kentler, düşüncelerin ve davranışların yansıması olarak ortaya çıktığından bu isimler alelade bir şekilde değil yaşanan dönemin koşullarını yansıttığı için verilmiştir.

Kentlerin gelişimi birçok uzman tarafından incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda uygarlığın kentler ile geldiği, kente giden sürecin de uygarlığa giden süreç olduğu kabul edilmiştir (Topal, 2004: 277). Uygarlığa giden süreçte polisler; demokrasinin ilk ortaya çıktığı bölgelerdir (Aliağaoğlu ve Özkan, 2020: 3). Siteler; kendilerine yeten küçük devletlerdir (Demir ve Acar, 2020: 265). Komünler ise; gelenek, barış ve güvenliği devam ettirmek amacıyla yardımlaşmanın sağlandığı kurumlardır (Çelik ve Aykanat, 2007: 101).

Kentlerin gelişim sürecinde adının değişmesi ve dinamik bir kavram olması nedeniyle literatürde fazlaca tanım yer almaktadır. Ancak en genel ve kabul gören şekilde kentler; nüfusu yoğun ve heterojen olan, uzmanlaşma, standartlaşma, örgütlenme, ticarileşme, medenileşme, formelleşme ve kent kültürünün hâkim olduğu mekânlar olarak tanımlanmaktadır. Kentler, sosyal bir varlık olarak ise 19. yüzyılda yaşanan toplumsal değişim ve gelişimlere göre yorumlanmaktadır (Turut ve Özgür, 2018: 2).

Kentlerin geleneksel toplumlardan modern toplumlara geçişini, Saint Simon; tarım toplumlarından sanayi toplumlarına geçiş olarak, Tönnies; cemaat toplumundan cemiyet toplumuna geçiş olarak, Spencer; basit yapıli toplumlardan karmaşık yapıli toplumlara geçiş olarak, Durchein; mekanik dayanışmalı toplumlardan organik dayanışmalı toplumlara geçiş olarak, Howard Becker; kutsal toplumlardan laik toplumlara geçiş olarak yorumlamaktadır. (Yörükan, 2006). Karl Marx, Emile Durkheim ve Max Weber kentleşmeyi, endüstrileşmek için mecburi değişim olarak görmüşlerdir. Bu değişimi Marx; sınıf çatışması, Durkheim; iş bölümü, Weber; rasyonel düşüncenin artması olarak açıklamaktadır (Tatlidil, 1992: 26).

Toplumsal değişimlerin yaşanması nedeniyle kent yorumları sermayenin küreselleşmesinin kentlere etkisi üzerinde durmaktadır (Duru ve Alkan, 2002: 2). Öyle ki Weber, kentleri; üretim kentleri ve tüketim kentleri olarak sınıflandırmakta, tüketici kenti ile sanayi öncesi kentleri, üretici kenti ile sanayi dönemi kentlerini ifade etmektedir (Uğurlu, 2010: 31). Saint Simon ise bu kapsamda, ilerleme ile endüstrileşmenin birbirine bağlı olduğunu ifade etmektedir (Kartal ve Kartal, 2020: 49).

Küreselleşmenin de etkisiyle tüm kentlerde, endüstri devrimi denilen sanayi dönemi hız kazanmıştır. Endüstri devrimi ile birlikte, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş süreci başlamış, böylece tarım toplumları sanayi toplumuna dönüşmüştür. Kentlerde sanayi toplumunun hâkim olmasıyla birlikte sanayisi gelişen kentler önemli hâle gelmiş, bu kentlere yoğun göçler yaşanmıştır. Kentleri önemli ve değerli kılan bir başka sebep ise sanayi ile bağlantılı olarak sermayenin yoğunlaşmasıdır. Daha açık bir ifadeyle; sanayisi gelişen kentlerde sermaye yoğunlaşmaya başlamış, sermayesi yoğunlaşan kentler önemli hâle gelmiştir. Bunun en önemli sebebi sermayesi yoğun olan kentlerin dünya kenti adayı olmasıdır.

Dünya kentleri; sermayeyi çeken ve yöneten kentler olduğu için bu özellik kentlerin kalkınmasında ve gelişiminde ciddi bir etken olarak görülmektedir. Bu nedenle sermayeyi çekebilme kapasitesi olan kentlerin dahi önemli görülmesinin sebebi dünya kenti olabilmek için potansiyel göstermesidir. Özellikle küreselleşmenin etkisiyle, bütünleşen sermayeyi yönetebilmek kentlere ciddi avantajlar sağlayacağından, kentler dünya kenti olabilmek için yarışır duruma gelmiştir.

1.3. Dünya Kentleri

Dünya kentleri, dünya sisteminin mekânsal örgütlenmesi içinde küresel sermaye birikimindeki karmaşık sistemin denetim noktaları olarak ortaya çıkmıştır (Ersoy ve Şengül, 1997: 75). John Friedman dünya kentlerini, uluslararası sermayenin yoğunlaştığı ve birikimin

sağlandığı kentler olarak yorumlarken Sassen, yalnızca kontrol ve yönetim merkezi olarak değil aynı zamanda ticaret ve hizmet sektörü ile finansal yeniliklerin üretimlerinin gerçekleştiği kentler olarak yorumlamaktadır (Öktem, 2006: 54).

Küreselleşme sürecinde, küresel sermayenin ve üretimin yeniden örgütlenmesiyle bazı ayrıcalıklara sahip olan kentler diğer kentlere göre daha önemli ve avantajlı hâle gelmiştir. Bu ayrıcalıklı kentlere ilişkin ilk çalışma yine John Friedman tarafından yapılmıştır. Friedman dünya ölçeğinde öne çıkan kentlere dünya kenti adını vermiştir (Puslu, 2006: 146). Literatürde dünya kenti kavramını ilk kez kullanan Patrick Geddes ise kavramı, metropoliten alanları tanımlamak için kullanmıştır (Murat Yayınları, 2022). Peter Hall ise dünya kentlerini göçü çeken yerler olarak yorumlamıştır (Bilan, 2012: 53).

Göçü çekerek daha da büyüyen dünya kentleri; Gama, Beta ve Alfa Dünya Kentleri olarak sınıflandırılmaktadır. Gama Dünya Kentleri; daha küçük seviyedeki ekonomi devletlerinin küresel ekonomiye uyumunu sağlayan, Beta Dünya Kentleri; devletlerini dünya ekonomisine bağlamada önemli olan, Alfa Dünya Kentleri ise; büyük ekonomi devletlerini dünya ekonomisine bağlayan en önemli kentlerdir (Yılmaz, 2019: 47). Bu sınıflandırma, Küreselleşme ve Dünya Kentleri Çalışma Grubu ve Ağı (GaWC) tarafından dünya kentleri arasındaki hiyerarşinin ortaya konulması amacıyla muhasebe, reklam, bankacılık ve hukuk sektörlerinde etkinlik gösteren firmaların hizmet değerlerine bakılarak yapılan puanlamaların toplanması sonucunda oluşmuştur. (ED: Güneş, 2019: 66; 2022; Özsan ve Özasan: 230). En yüksek 12- 10 puan alan kentler Alfa, 7-8-9 puan alan kentler Beta, 4-5-6 puan alan kentler Gama olarak sınıflandırılmıştır.

Alfa dünya kentlerinden Tokyo, New York, Londra, Paris 12 puan, Chicago, Frankfurt, Hong Kong, Los Angeles, Milan ve Singapur 10 puan almıştır. Beta dünya kentlerinden San Francisco, Sydney, Toronto, Zürih 9 puan, Brüksel, Madrid, Mexico City, Sao Paulo 8 puan, Moskova ve Seul 7 puan almıştır. Gama dünya kentlerinden ise Bangkok, Pekin, Montreal, Roma, Stockholm, Varşova 5 puan, Atlanta, Barselona, Berlin, Budapeşte, Buenos Aires, Kopenhag, Hamburg, İstanbul, Kuala Lumpur, Manila, Miami, Minneapolis, Münih, Shanghai 4 puan almıştır (Aşkın, 2012: 36).

Dünya kenti sıralamasında Tokyo, New York ve Londra bütün araştırmalarda ilk üç sırada gelmektedir (Sarioğlu, 2005: 28). Anthony Giddens, birbirinden oldukça farklı olmalarına rağmen bu kentlerin dünya kenti olmasını tek ortak özellikleri olan kontrol mekanizmasının yoğun olmasına bağlamaktadır (Aşkın, 2012: 51). New York, Londra ve

Tokyo'da verilen kararlar dünya ekonomisini etkilemektedir (Kayan, 2015: 281). Bu kentlerde rekabet de her geçen gün artmakta, rekabetin olumlu yönleri kentlere yansımaktadır. Keza dünyanın en büyük 100 bankasından 47'sinin New York, Londra ve Tokyo'da bulunması da rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Kayan, 2015: 283). Yine Londra; Tokyo ve New York ile rekabet hâlinde olması nedeniyle prestijli ofis yapıları ve bunu destekleyen alt yapılar geliştirmektedir (ED: PAÜ DPT, 2004: 239).

Tokyo, New York ve Paris'in dünya kenti sıralamalarında ilk üçte gelmesinin bir başka sebebi de sermaye bakımından iyi noktada olmasından kaynaklanmaktadır. Keza sermaye bakımından iyi durumda olan kentler ekonomiyi yönettiği için kendiliğinden dünya kentleri olmaktadır. Kısır bir zincirleme döngü şeklinde; sermayesi artan kentlerin GSYİH'si artmakta, GSYİH'si artan kentlerin sermayesi artmaktadır. Dolayısıyla sermayesi artan ve sermayeyi yöneten kentler, dünya kenti statüsünde olduğundan GSYİH'si en iyi olan kentler aynı zamanda en önemli dünya kentleridir. Örneğin Tokyo kentinin GSYİH'si 1.191 milyar\$'dır ve dünya kentleri sıralamasında da ilk sırada gelmektedir, New York kentinin GSYİH'si 1.133 milyar\$'dır ve Tokyo kentinin GSYİH'sinden 58 milyar\$ daha az olduğundan ikinci sırada gelmektedir. Dolayısıyla GSYİH ile dünya kenti olma ihtimali doğru orantılı olarak değişmekte; GSYİH azaldıkça dünya kenti olabilme ihtimali azalmakta, GSYİH arttıkça bu ihtimal artmaktadır.

Dünya kenti olabilmek için GSYİH'sini artıran kentler bunu sağlarken tek tip hâline gelmektedir. Örneğin ulaşım ağının gelişmiş, trafik alt yapısının düzenli, binaların yüksek ve görkemli, alışveriş merkezlerinin çok katlı, sanatsal ve kültürel aktivitelerin çok çeşitli olması gibi etkenler Londra'nın cazibe merkezi hâline gelmesine, GSYİH'sini artırmasına ve dolayısıyla dünya kenti olmasına yardımcı olmaktadır. Bu etkenlerin Londra'nın dünya kenti olmasına yardımcı olduğu bilindiğinden, diğer kentler de Londra'yı örnek alarak şekillenmektedir. Hatta bu örnek alma daha ileriye götürülerek Londra'da yapılmış olan faaliyetlerin aynısının diğer kentlerde de yapılmasına neden olmaktadır. Bu uygulamalar kentlerin tek tipleşerek birbirinin aynısı hâline gelmesine neden olmakta, bu tek tipleşmeye MC Donalds'laşma adı verilmektedir.

1.4. MC Donalds'laşma

MC Donaldslaşma kavramını ilk olarak ortaya atan kişi George Ritzer'dir. Ancak Ritzer bu kavramı kullanırken Max Weber'in rasyonelleşme kavramından ilham aldığını ifade etmektedir (Hülür ve Ölçer, 2020). Ritzer bu ilhamdan hareketle fastfood zinciri olan MC

Donald's'ın örgütlenme biçimini inceleyerek bu modelin toplumun tümünü etkileyen bir örgütlenme modeli olduğunu ifade etmektedir (Saygın, 2016: 555). Fastfood restoranları ve bürokrasiler; verimlilik, öngörülebilirlik, hesaplanabilirlik ve insansız teknolojiye geçilmiş denetim olmak üzere akılcılığın dört temel bileşeniyle tanımlanmaktadır (Ritzer, 2011:50).

Bürokrasiler hizmet verilen yerleri, gayri insani duruma getirebilmektedirler (Aydın, 2019: 1169). Bürokrasiler ile fastfood zinciri olan MC Donald's'ın benzerliği de burada belirginleşmektedir. Bürokraside çalışanlar kuralların dışına çıkmadan verilen emirleri olduğu gibi uygulamak zorunda kaldığı için her gün aynı işler, aynı usul ve yöntemlerle tekrarlanmakta ve günlük yapılan işler bir standart hâline gelmektedir. Fastfood zinciri olan MC Donald'slarda da durum böyledir. Çalışanlar her gün müşterilere aynı hizmeti vermekte, aynı karşılamayı sunmaktadır. Hizmetin aynı şekilde sunulabilmesi, bir başka ifadeyle standarda bağlanabilmesi için makinelerden yardım alınmaktadır. Örneğin hamburger ekmeği, marul, köfte, patates kızartması, ketçap ve mayonezin miktarı makineler sayesinde aynı standartlarda sunulmaktadır. Markalaşan MC Donald's markası tüm dünyaya açılmakta ve restoranın aynısı, sunulan hizmet, sunulma şekli, hizmetin verildiği bina ve logo da dahil olmak üzere aynı kriterle devam etmektedir. MC Donalds'laşma, MC Donald's restoranlarının tüm dünyaya aynı şekilde yayılmasıyla kentleri etkilemektedir. Ancak MC Donalds'laşmanın farklı süreçleri de olmaktadır.

18. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin başlaması ile birlikte kırdan kente göç artmıştır. Bu göçün en önemli nedeninin altında kentte fabrikaların kurulması ve fabrikalarda çalışabilme umudu yatmaktadır. Kırdan kente göç ile birlikte kent sayısındaki nüfus da artmış, bu nedenle daha fazla hizmet almaya ve vermeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu hizmetlerin başında eğitim, sağlık ve barınma hizmetleri gelmektedir. Nüfusun artması barınmak için konut, eğitim için okul ve sağlık için hastane ihtiyaçlarının artmasına neden olmuştur. Bunların artması da yine kısır bir döngüyle buralarda hizmet verecek kişilere ihtiyaç duyularak nüfusta daha da fazla artış yaşanmasına neden olmuştur.

Nüfustaki artış ile birlikte, ihtiyaçların daha hızlı ve kaliteli temin edilebilmesi için fabrika sayılarında artış yaşanmaktadır. Sadece Türkiye'de değil tüm dünyada seyreden fabrika ve konut artışı bir yarışa dönmektedir. Üretim kenti olmak ve sermayeyi kendisine çekmek için ülkeler yarışa girerek birbirinin devamı ya da tamamlayıcılığı niteliğinde olan yapılar inşa etmektedir. Üretim yapılan markaların ya da fabrikaların adını duyurmak için girdikleri çaba, adını duyurdukları an sonlanmayarak markalarını duyurduktan sonra şubelerini açmakla devam etmektedir. Bunun sonucunda tek tip kentler denilen MC Donalds'laşan kentler doğmaktadır.

Açıklandığı üzere MC Donalds'laşma kapitalizm, küreselleşme ve dünya kenti olma yolunda ilerlenmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır.

2. Kapitalizm ve Küreselleşmenin Kente Etkileri

Kapitalizmin kentlere olan etkileri endüstri devrimine kadar uzanmaktadır. Kentler, sanayileşme nedeniyle kapitalist sistemin ortaya çıkardığı sermayeyi yönetme yarışına girerek yeni kentleri ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme ise kapitalizm nedeniyle bazı ülkelerde yığılmış olan sermayenin ve üretim sistemlerinin belli mekânlarda yoğunlaşması yerine dünya ölçeğinde hareket etmesine zemin hazırlayarak kentlerde MC Donalds'laşmaya neden olmuştur. Kapitalizm, küreselleşme ve MC Donalds'laşma ilişkisinin kentlere yansıması çalışmanın; kapitalizm ve kent ilişkisi, küreselleşme sürecinin kente etkileri, küreselleşme sürecinde dünya kentleri başlıkları altında daha detaylı incelenmektedir.

2.1. Kapitalizm ve Kent İlişkisi

Endüstri devriminin sonucu olarak ortaya çıkan fabrikaların kentlere yığılmasıyla birlikte kentlerde büyük yapısal değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerden ilki, buhar gücünün kullanılmaya başlamasıyla fabrikaların akarsu kenarlarına kurulma zorunluluğunun ortadan kalkmasıdır. Bu nedenle endüstri kömür havzalarına doğru yaklaşmış ve bunun sonucunda hiç önemi olmayan alanlar kasaba, kasabalar şehir hâline gelmiştir (Mimarizm Mimarlık ve Tasarım Platformu, 2022). Demir yollarının yaygınlaşmasıyla birlikte ise demir yollarının geçtiği ağlar ticaret yapmak için daha avantajlı hâle gelerek sermayeyi yönetme fırsatı doğmuştur.

Sermayenin tek amacı kâr olduğundan emeğin, ham maddenin ve iş gücünün yoğun ve ucuz olduğu yerlerin kontrolünü ele geçirmek başlıca hedef hâline gelmektedir (Şahin, 2020: 245). Öyle ki iş gücü ucuz ve yoğun olduğunda kâr daha da artmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, işçiler daha fazla emek vererek daha ucuza çalıştığında ve ham maddenin üretileceği alanın kira ya da satın alma fiyatı daha uygun olduğunda elde edilen gelir daha da artmaktadır. Bu nedenle kapitalizmde kent; sanayinin hüküm sürdüğü, artı değer yaratıldığı, finansal ilişkilerin sürdürüldüğü rant olarak gündemde olmuştur (Cantaş, 2021).

Kent mekânı yalnızca topraklar üzerinde yatay olarak değil ufku karartacak bir biçimde gökyüzüne doğru dikey bir biçimde de yükselmektedir. Devasa konutların ve gökdelenlerin biçimsiz mimari yapısı, bürokratik kurumların ve zengin kesimin insanüstü otoritesini gösterir duruma gelmektedir (Aykal, 2020). Ayrıca küçük tesislerin yerini büyük fabrikalar aldığından kentlere geçen yüzyıllardan çok daha fazla göç yaşanmakta, bu da kente iş bulma umuduyla

gelen göçmenlerin fabrikaların etrafında yerleşim yeri oluşturmasına neden olmaktadır (Uğurlu, 2010: 60).

Göçmenler, hem kendilerini karşılayacak yerleşim yeri olmadığı hem de daha ucuz olduğu gerekçesiyle fabrikaların etrafına yerleşse de oradaki barınma alanları de yeterli olmamaktadır. Göçmenlerin iş bulma umuduyla gittikleri kentlerin fabrikalara yakın yerler olup olmadığı fark etmeksizin bu kentlerin büyük endüstrinin barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacak mimari alt yapısı da bulunmamaktadır. Caddelerin yıkılarak genişletildiği dönemde aynı anda kitlesel işçi göçleri yaşandığından konut sıkıntısı da çekilmektedir (Al-Repholz, 2020: 137). Kapitalizm ile kentlerin ilişkisini en güçlü şekilde Friedrich Engels aktarmaktadır. Engels, aylık bir derginin 1843 yılının ekim sayısında yayımlanmış makalesinde yer alan ifadeleri kendi kitabında olduğu gibi aktarmaktadır.

Bu sokaklar öylesine dardır ki, insan bir evin penceresinden karşıdaki komşusunun penceresine rahatlıkla atlayabilir. Bu evler öylesine yüksektirler ve birbirinin üstüne öylesine yığılmışlardır ki, aralarında kalan avluya hemen hemen hiç ışık gelmez. Kentin bu bölgede evlere ait ne bir su kanalı, ne bir lağım, ne de bir tuvalet vardır. Sonuç olarak bütün çöp, pislik ve yaklaşık elli bin kişinin dışkısı her gece hendeklere atılır. Tüm sokaklar süpürülmesine rağmen sadece rahatsızlık verici olmakla kalmayıp burada yaşayanların sağlıklarını da ciddi bir biçimde tehlikeye düşüren bir durum, koku ve görüntü ortaya çıkar. Bu yerlerde tüm sağlık, ahlak hatta en olağan namus koşullarının çiğnenmesi şaşırtıcı bir şey midir? Tam tersine burada yaşayanların koşullarıyla yakından ilgili olan herkes, bu insanların içinde bulunduğu sağlığa aykırı koşulların, sefaletin ve moral bozukluğunun ne dereceye ulaştığını anlatabilir. Bu bölgelerde toplum, tarif edilemeyecek kadar düşük bir düzeye gerilemiş ve umutsuzluğa terk edilmiştir. Yoksulların evleri genelde pistir ve hemen hemen hiç temizlenmemektedir. Bu evler, çoğu durumda en kötü havalandırma koşullarına sahip, kırık pencerelerden soğuk alan ya da penceresi bile bulunmayan, çoğu kez rutubetli ve kısmen toprağın altında yer alan, her zaman kötü, rahatsız eşyaların serpiştirildiği, üstünde kadın- erkek, yaşlı- genç, herkesin bir arada uyuduğu bir ot yığını bulunan tek bir odadan oluşmaktadırlar. Su, sadece umumi çeşmelerden akar ve suya ulaşmaktaki zorluk doğal olarak pisliği artırır (Engels, 2013: 72).

Kapitalizmin kentleri getirdiği durum bu şekilde özetlenmektedir. İşçi kesimi olan yoksullar iş bulma umuduyla kitlesel göçler hâlinde kentlere akın edip bir umut sonucunda bu şartlarda yaşarken, fabrika ya da iş yeri sahipleri merkeze yakın konforlu alanlarda yaşamaktadır. Fabrika sahipleri haricinde, demir yolu ağlarının geçtiği kentler de ticareti sağlayıp sermayeyi çekmesi gerekçesiyle daha iyi, konforlu ve gösterişli hâle getirilmektedir. Bu nedenle kapitalizm ile birlikte kentlerde dengesizlik baş göstermiştir.

Engels'in de çok net bir şekilde ifade ettiği bu dengesiz gelişim İstanbul'da da görülmektedir. İstanbul'daki dengesiz gelişim bazı yerler gelişirken bazı yerlerdeki suç oranlarının ve gecekondu sayısının artması ile kendisini göstermektedir. İstanbul'da ticareti artırarak gelişim sağlamak için altyapıya ciddi miktarda finansman aktarılmaktadır. Altyapısı iyileşen kentlerde gelişim sağlanmakta, bununla beraber bazı bölgelerde ise gecekondu ve suç oranları artmaktadır. Bu dengesiz gelişim aynı zamanda kapitalizmin bir sonucu olarak ortaya

çıkılmaktadır. Çalışmanın Kapitalizm ve Kent İlişkisi başlığı altında açıklananların İstanbul örneği üzerinden tabloya dökülmesi konunun daha iyi anlaşılması için fayda sağlayacaktır.

Tablo 1. Kapitalizmin İstanbul Kentine Yansımaları

İstanbul		
Nüfus	9.119.315 (1997)	15.840.900 (2022)
Ekonomik Yapı		
Yerel Yönetim Bütçesi	3 Milyar \$ (1999)	2 Milyar 350 Milyon 774 Bin \$ (2022)
Uluslararası Borsa Sayısı	1	480 (2022)
Ofis Fiyatı Aylık (\$/ M ²)	15 (1999)	A Sınıfı 13, B Sınıfı 5,9 (2022)
Kişi Başına Düşen Gsmh (\$)	4500 (2001)	18101 (2022)
Mekansal Yapı		
Yüksek Yapı Sayısı (Gökdelen)	82 (1990 Yılı)	269 (2017 Yılı)
Ulaşım Altyapısı		
Havaalanı Yolcu Sayısı- Yıllık	14392199 (1999)	103 Milyon 452 Bin 393 (2018- 2021 Yılları Arasında Yalnızca İstanbul Havalimanı Yolcu Sayısı)
Turist Sayısı- Yıllık	1,8 Milyon (1999)	1 Milyon 485bin (2022)
Araç Sayısı (Otomobil, Kamyon, Kamyonet Vb.)	2.166.070 (2000)	4.668.022 (2022)
Ortalama Hat Uzunluğu- Metro	8 Km (Taksim-4. Levent) (1999)	42 Km (Taksim- 4. Levent) (2022)
Ortalama Günlük Taşınan Yolcu Sayısı- Metro	100.000 (1999)	2.400.000 (2022)
Hat Uzunluğu- Banliyö	131 Km (1999)	233 Km (2022)
Ortalama Günlük Taşınan Yolcu Sayısı	200.000 (1999)	3,2 Milyon (2022)
Sosyo- Kültürel Yapı		
Gecekondu Oranı	6 Milyon (1998)	10.296.000 (2022)
Evsizlik Oranı	0,1 (1995)	
Suç Oranı	91654 Vaka (1999)	168416 Vaka (2019)

Kaynak: Şenlier ve Eryılmaz, 2004: 240'tan yararlanılarak oluşturulmuştur.

İstanbul kenti örneği üzerinden anlatılanların daha iyi anlaşılması için tabloda temel bilgi olarak İstanbul'un 1997 ve 2022 yıllarındaki nüfus sayılarına yer verilmektedir. Buna göre 1997 yılında 9.119.315 olan nüfus sayısı 2022 yılında 15.840.900'e yükselmiştir. Kapitalizm ve Kent İlişkisi başlığı altında, yüksek yapıların; bürokratik kurumları, zengin kesimi ve insanüstü otoriteyi temsil ettiği açıklandığından dolayı Tablo 1'de yüksek yapı sayılarına da yer verilmiştir. Buna göre yüksek yapı sayısı 1990 yılında 82 iken 2017 yılında 269'a çıkmıştır. O hâlde bürokratik kurumları, zengin kesimi ve insanüstü otoriteyi temsil eden yapı sayısı 27 yılda 3 kattan fazla artmıştır. Çalışmada yine aynı başlık altında küçük tesislerin yerini büyük fabrikaların alması sonucunda göç sayısının arttığı da ifade edilmektedir. Göç ile bağlantısı olduğundan Tablo 1'de ulaşım altyapısı başlığı altında İstanbul'daki genel yolcu sayılarına yer verilmektedir. Buna göre 1999 yılında 200.000 olan yolcu sayısı 2022 yılında 3,2 milyona ulaşarak rekor kırmıştır. Bu sayı göç oranlardaki artışı da ifade etmektedir. Çalışmada yine Kapitalizm ve Kent İlişkisi başlığı altında, altyapı sayesinde ticaretin gelişerek kenti de

geliştireceği düşüncesi hâkim olduğu için altyapıya önem verildiği, altyapısı iyileştirilen bölgelerde gelişme yaşanırken, diğer bölgelerde gerileme meydana geldiği ve böylece gecekondulu ve suç oranının arttığına değinilmişti. Tablo 1'de altyapıya verilen önem sonucunda gelişme yaşandığını göstermek için hat uzunluklarına ve yolcu sayılarına yer verilmektedir. Buna göre Taksim- 4. Levent metro hattı uzunlu 1999 yılında 8 km iken 2022 yılında 42 km'ye ulaşmıştır. Buna bağlı olarak GSMH da 2001 yılında 4500'iken 2022 yılında 18101'e ulaşmıştır. Dolayısıyla metro uzunluğunun artarak altyapının iyileştirilmesi nedeniyle artan ticaret getirisiyle GSMH'da da artışlar yaşanmıştır. Yine altyapıdaki iyileştirmelerin ticaretin artmasını sağlayarak bazı bölgeleri iyileştirirken, bazı bölgelerde gecekondulu ve suç oranını arttığı savunulduğu için gecekondulu ve suç oranlarına da yer verilmektedir. Buna göre GSMH'nın 2001'den 2022'ye kadar dört kattan fazla artmasıyla bazı bölgeler gelişirken gecekondulu oranı 10.296.000'ya yükselmiştir. Tabloda kapitalizmin kente yansımalarının 2022 yılında bile devam ettiği görülmektedir.

Kapitalizmin etkisiyle kentlerde bazı bölgelerin gelişirken bazı bölgelerin daha kötü duruma gelmesi gibi dengesiz gelişmeler yaşanırken, küreselleşmenin etkisiyle kentlere yeni roller yüklenmiştir. Bu roller nedeniyle kent mekânlarında, emek pazarlarında ve kentsel faaliyetlerin biçiminde değişiklikler yaşanmaktadır. Bu değişikliklere küreselleşme sürecinin kente etkileri başlığı altında yer verilmektedir.

2.2. Küreselleşme Sürecinin Kente Etkileri

Küreselleşme ekonomik temellidir. Ancak ekonomi tüm faktörlerle iç içe geçmiş bir yapı olduğu için bütün alanları etkilemektedir. Etkilenen alanların başında da ekonominin mekâna yansımaları olarak kentler gelmektedir. Küreselleşme kavramı ile kapitalizmin ortak bir yaşam alanı olarak yaygınlık kazanması ve bütün dünyada egemenliğini daha da sağlamlaştırması anlatılmaktadır (Keleş, 2001: 563). Küreselleşme kapitalizmin bir aşaması olarak; ekonomik sınırların kalkması nedeniyle ulusların dünya ölçeğinde artan ekonomik özgürlüğü olarak yorumlanmaktadır (Taşkın, 2016: 5).

Küreselleşme, kapitalizmin bir aşaması olduğu için bu süreç ile birlikte sermaye hareket serbestliği elde ederek bütünleşmiş piyasa mantığı oluşmaktadır (Tümtaş ve Ergun, 2019: 137). Kentsel mekânlar kamu ya da özel sektörün girişimleriyle her ne pahasına olursa olsun sermayenin taleplerine göre yeniden şekillendiğinden yatırım alanları da değişebilmektedir (Tümtaş ve Ergun: 138). Küreselleşme ile sermayenin bu ilişkisi nedeniyle sermayeyi çekebilen

kentler gelişirken sermayeyi çekemeyen kentler gerilemektedir. Ancak bazı durumlarda da fabrikaların yer aldığı önemsiz alanlar bile değerlendirilebilmektedir.

Küreselleşme sürecinin kentlere etkisi elbette sadece sermaye ile bağlantılı değildir. Küreselleşme sürecinde kentlerin birbiriyle ilişkisi kentlerdeki yapıları birbirinin benzeri hâline getirmektedir. Benzer uygulamalarla yapılan binalar nedeniyle kentler birbirinin aynısı hâline gelmektedir. Örneğin; MC Donald's, Burger King, LC Waikiki gibi dünyaya yayılmış işletmelerin birçok kentte yer almasıyla kentsel mekânda benzer yapılar oluşmaktadır (Kayan, 2015: 289).

Küreselleşme neticesinde kentler birbiriyle ilişki içerisinde olduğu için yine birbirlerini rol model olarak gelişim sağlamaya çalışmaktadır. Örneğin; eğitimde ileri seviyeye ulaşmış kentler örnek alınarak çeşitli okullar inşa edilmekte, sağlık sektöründe iyi olan kentler örnek alınarak hastane yapımı yaygınlaşmakta, üretimde iyi seviyeye ulaşmış kentler örnek alınarak kentlere fabrikalar, alışveriş merkezleri inşa edilmekte ya da kent merkezleri iyileştirilmektedir.

Küreselleşme ile birlikte kentin bazı bölgelerinde benzer yapılar ortaya çıktığı gibi bazı bölgelerinde de dengesiz yapılar hâkim olmaktadır. Yüksek gelirli grupların daha lüks ve güvenli konutlarda yaşamlarını idame ettirme istekleri İstanbul'un vitrini hâline gelmiş rezidanslardan karşılanmaktadır. Ancak bu yapılaşma mekânı bölerek sosyal yapıdaki uçurumları artırmaktadır. Rezidansların etrafına yapılan yüksek duvarlar bunun en somut yansımasını oluşturmaktadır (Yaylı, 2012: 350). Konut alanlarının dışlayıcı ve ötekileştirme tarzı çok eskilere dayanmamaktadır. Örneğin İstanbul'un bazı bölgeleri, Ankara Çay Yolu civarı, Bursa'nın Bademli bölgesi gibi önce büyük kentlerde başlayan ötekileştirme biçimi daha sonra orta ölçekli kentlerde kendini göstermiştir; İstanbul'daki Kemer Country ve Bahçeşehir, konut fiyatlarının yüksekliği ile orta ve alt gelir gruplarının buralardan uzaklaştırılmasını yani ötekileştirilmesini sağlamaktadır (Bıçkı, 2017: 288). 1980'li yıllardan sonra kentlerde yaşanan bu tarz mekânsal ve toplumsal değişiklikler nedeniyle kentler ile küresel güçler arasındaki ilişkiyi anlatmak için dünya kenti kavramı ortaya atılmıştır (Sarıoğlu, 2005: 56).

2.3. Küreselleşme Sürecinde Dünya Kentleri

Dünya kenti kavramının ortaya atılmasındaki en önemli gelişmeyi küreselleşme süreci oluşturmaktadır (Altıntaş, 2016: 74). Küreselleşme sürecinde kentlerin birbiriyle yarışmaları neticesinde dünya kentleri ortaya çıkmıştır. Ancak her dünya kenti rekabet hâlinde olsa da rekabet hâlinde olan her kent dünya kenti olmamaktadır (Altıntaş, 2016: 75). Örneğin Muğla ve Antalya, turizm noktasında sermayeyi kendilerine çekebilmek için yarışmakta ancak bir

dünya kenti olamamakta, İstanbul turizmi kendisine çekebilmek için yarışmakta ve dünya kenti olma yolunda aday olmaktadır.

Hall'a göre, dünya kentlerinde nüfusun, refahın, politik gücün, ticaretin, finansın, işçi federasyonlarının ve iletişim mekânlarının yoğunlaşması, dünya kentlerinin diğer kentlerden farkını oluşturmaktadır (Karakurt Tosun, 2007: 37). Küreselleşme sürecinde, dünya kentleri birbirlerinden etkilenmeleri neticesinde kentlerini görkemli hâle getirebilmek için yapılarında yenileşmeye gitmektedir. Eski yapılar ya yıkılıp yeniden yapılmakta ya da revize edilmekte, bir başka ifadeyle kentsel dönüşümler yaşanmaktadır.

Küreselleşme aşamasında yine etkileşim sürecinde teknolojik gelişmeler yaşanmaktadır. Teknolojik gelişmeler bir amaç olabildiği gibi araç da olabilmektedir. Teknoloji amaç olarak ele alındığında akıllı evler, akıllı telefonlar, akıllı arabalar gibi somut bir gelişim ortaya çıkmaktadır. Araç olarak ele alındığında ise sosyal medya dolaşımıyla kentlerin birbirini etkileme süreci doğmaktadır. Örneğin; Instagram ve Twitter gibi sosyal mecralarda, kentlerdeki yapıların sergilenmesiyle birlikte kentlerdeki tüm gelişmeler birbirini etkilemekte ve beğenilen kentlerin örnek alınması ile tek tipleşmeler meydana gelmektedir.

Kentler sektörel hizmetler noktasında birbirlerini örnek alarak kendi potansiyellerini de keşfetmektedir. Örneğin New York'un üretim kenti olmasını örnek alan İstanbul, kendi potansiyelini de keşfederek bu yolda ilerlemektedir. Dünya kenti olan ya da dünya kenti olmayıp bu potansiyelde olan kentler ise çok merkezli olmaya başlamaktadır. Bunun sonucunda da kentlerde yeniden planlamalara gidilmektedir.

Dünya kentleri küreselleşme sürecinden, kendilerini geliştirme yolunda birbirilerini örnek almalarıyla olumlu olarak etkilenebildikleri gibi örnek alma noktasında abartıya kaçarak MC Donalds'laşmasıyla olumsuz olarak da etkilenebilmektedir. İstanbul örneği üzerinden değerlendirildiğinde İstanbul'un MC Donalds'laşması nedeniyle daha çok olumsuz olarak etkilendiği görülmektedir.

3. Bir Dünya Kenti Adayı Olarak İstanbul'un MC Donalds'laşması

İstanbul, küreselleşmenin de etkisiyle dünya kentlerini rol model alıp kendisini geliştirmeye çalışmaktadır. Kendini geliştirme çabaları bazen olumlu sonuçlar verse de genel bir değerlendirme yapıldığında olumsuz sonuçların daha çok olduğu görülmektedir. Ticareti geliştirmek amacıyla altyapının iyileştirilmesi, uluslararası statüde adını duyurabilmek amacıyla okul ve hastanelerin kaliteli hâle getirilmesi, yabancı yatırımları artırmak amacıyla alışveriş merkezlerinin ve otellerin iyileştirilmesi, köprülerin onarılması gibi faaliyetler olumlu

sonuçlar kapsamında değerlendirilmektedir. Esasında tüm bunların altında yatan temel amaç sermayeyi çekebilmek olduğundan kentler bu amacını gerçekleştirmek için örnek aldıkları faaliyetlerin aynısını yaparak MC Donalds'laşan kent ve mekânları ortaya çıkarmıştır. MC Donalds'laşan mekânlar kapsamında değerlendirilen MC Donald's gibi restoran zincirleri güzel bir getiri sağladığından İstanbul'da da faaliyete açılmıştır. Faaliyete açılmadan önce inşa edilen MC Donald's binası tüm dünya çapında aynı inşa edilmiş, verilen hizmet kapsamındaki hamburgerleri bile belli bir standarda göre gramı gramına eşit olarak servis edilmiştir. İstanbul'daki esnaf lokantaları yerine bu tarz fastfood binalarının hakim olması İstanbul'un kentsel ve kültürel mirasının yok olmasına neden olmaktadır. İstanbul'un bu mirasları yok olduktan sonra altyapının, alışveriş merkezlerinin, otellerin iyileştirilmesi hiçbir anlam ifade etmemektedir. Dolayısıyla küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan dünya kenti olma amacı İstanbul'u olumsuz etkilemektedir.

3.1. Küreselleşme Sürecinde Dünya Kenti Adayı Olarak İstanbul

İstanbul, kurulduğu günden itibaren konumu ve imparatorluklara başkentlik yapması gerekçesiyle her zaman dünya kenti olarak görülmektedir. Hatta Saskia Sassen ve Çağlar Keyder, İstanbul'un şu an hâla dünya kenti olma yolunda ilerlemesini buna bağlamaktadır (Taşkın, 2016: 57). Ancak İstanbul'un küresel çapta önem kazanması yalnızca imparatorluklar başkenti olarak anılmasından kaynaklanmamaktadır. Bununla birlikte ticaret yollarının kesiştiği büyük bir liman kenti olması ve devletin liberal söylemleri nedeniyle yatırım yapmaya ve şube açmaya gelenlerin sayısının her geçen gün artması da İstanbul'un küresel çapta önem kazanmasına neden olmaktadır (Taşkın, 2016: 58; Altıntaş, 2002: 341).

İstanbul'da küresel sermaye ve buna bağlı olarak nüfus yoğunlaşırken, kentte bir taraftan ekonomik sermayesi yüksek, bir taraftan da ekonomik sermayesi düşük gruplar baş göstermektedir (Yaylı, 2012: 346). Üst gelir grubuna hitap eden lüks barınma alanları, alışveriş ve tüketim merkezlerinin yanında fastfood zincirleri de görkemli bölgelerde boy göstermeye başlamakta, hatta MC Donald's ve Burger King gibi fastfood zincirlerine Mudurnu, Mado, Edo gibi Türk taklitleri de eklenmektedir (Altıntaş, 2002: 342). Bu nedenle İstanbul'un bir tarafında çok uç bir şekilde görkemlilik hâkimken bir tarafında yoksulluğun hâkim olması nedeniyle bariz bir dengesizlik söz konusu olmaktadır. Ancak İstanbul'un bir tarafında şatafat boy göstermesine rağmen sermaye birikiminde başarılı olunamamaktadır.

İstanbul, sermaye birikiminin gelişmemesi ve tam anlamıyla gelişmemiş bir piyasada faiz getirisi üzerinde yoğunlaşması nedeniyle kontrol mekanizmasını ele geçirememektedir (ED:

Güneş, 2013: 165). 2000'li yıllarda İstanbul'un yaygın bir şekilde küresel kent olarak anılıp üretimlerin ve etkinliklerin doğrudan kabul görmesinde kültür büyük rol oynamaktadır (Coşkun, 2013: 112). İstanbul'un en başta sermayeyi kendisine çekebilmesindeki başlıca etken de budur.

Kentin kendine özgü kültürel mimari yapılarını görmek isteyen turistler sayesinde sermaye kente çekilmektedir. Ancak MC Donalds'laşma, kent kimliğini de etkisi altına alarak kültürel yapıların sayısını azaltmaktadır. Kültürel mimari yapıları sayesinde sermayeyi kendisine çeken İstanbul, bunun çekiciliğine kapılarak daha çok sermaye çekebilmek için kültürel yapıların yerine üretim yapıları inşa etmekte ve kısır bir döngünün içine girmektedir. Hem dünya kenti olarak sermayeyi çekebilmek için kültürel mirasların ticarethaneler hâline getirilmesi hem de MC Donalds'laşan mekânlar denilen tek tip mekânların yayılması kent kimliğinin hasar görmesine neden olmaktadır.

3.2. MC Donalds'laşma Çerçevesinde Dünya Kenti Adayı İstanbul

Dünya kentleri ciddi derecede uzmanlaşmış hizmetler verip ulusüstü sistemi etkileyebilme kapasitesine sahip olarak, küresel ekonominin kontrol edildiği ve yönetildiği organizasyon merkezleri hâline gelmektedir (Aşkın, 2012: 24; Öktem, 2006: 54; Çakır, 1999: 11). Aynı zamanda dünya kentleri ekonomik değişkenin belirleyicisi olan kentler hâline gelmektedir (Friedman, 1986: 151). Özellikle küreselleşmenin etkisiyle ulusüstü yapılar birbirine bağımlı hâle geldiğinden dünya kentsel sistemi tek birim hâline gelmekte ve bu tek birimi dünya kentleri yönetmektedir (Özgür, 2021: 22)

Dünya kentleri uzmanlaşmış hizmetler verdiği için, bu kentlerde iş başvuruları ve nüfus da artmaktadır. Bu artış, ulaşım sorunlarını da beraberinde getirerek çok katlı kavşakların, kullanışsız köprü ve yolların oluşmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda artan iş başvuruları, nüfus ve kentte yaşayan toplumların ihtiyaçları yeni yapıları zorunlu kıldığından yüksek yapıların sayısı artmaya devam etmektedir (Aşkın, 2012: 25). Bu ihtiyaçları karşılayabilmek için çağdaş yapı teknolojileri kullanılmakta ve gökdelenler inşa edilmektedir (Yaylı, 2012: 343). Dünya kentlerinde gökdelen inşa etme durumu yaygınlaştığı için gökdelenler ve yüksek plazalar dünya kentlerinin standart bir özelliği hâline gelmektedir.

Kentler, dünya kenti olmanın avantajlarından yararlanmak için birbirleriyle yarışmakta, bu yarış kentlerde standartlaşmaya neden olmaktadır. Kentlerdeki standartlaşma ise zincirleme bir şekilde büyümektedir. Örneğin tüm dünya kentleri, sermayeyi kendine çekebilmek için

üretimi artırmakta, üretimi artırmak için daha fazla işçi istihdam etmekte, işçilerin barınmaları için de daha fazla konut inşa etmektedir.

İşçiler için yapılan konutlar ile üretim fabrikaları ve satış mağazaları için yapılan konutlar arasındaki fark uç noktalara kadar artarak kentlerdeki konutların dengesizliğine neden olmaktadır. İşçilerin kaldıkları konutlar alelade ve kent merkezinden uzakta yer alırken üretim ve satışların yapıldığı konutlar gösterişli kent merkezlerinde yer almaktadır. Ayrıca bu konutlardaki mesafenin uzak olması ve istihdamda artış yaşanması nedeniyle çok katlı kavşaklar, yollar ve köprüler inşa edilmektedir. Dolayısıyla sermayeyi çekebilmek için girilen yarışlar, sorunlarla birlikte bir takım çözümleri de beraberinde getirmektedir. Ancak çözümler bile dünya kentlerinin standardı hâline geldiğinden bu yarış neticesinde MC Donalds'laşan kentler ortaya çıkmaktadır.

Markalaşan kuruluşların tüm dünyaya yayılması da MC Donalds'laşan kentleri ortaya çıkaran bir başka etkidir. Adını duyuran marka, adını duyurduğu konutun ve hizmetin aynısını tüm dünyada aynı şekilde faaliyete geçirdiğinden MC Donalds'laşma yaygınlaşmaktadır. İstanbul'daki kentsel mirasıyla ünlü olan mekânların yerini MC Donalds'laşmış mekânlar aldığından İstanbul'da da MC Donalds'laşma artmaktadır.

Coğrafi açıdan Asya ve Avrupa kıtalarının kesiştiği noktada yer alan İstanbul, stratejik konumu ve Avrupa'ya ulaşabilmesi nedeniyle üç kıtada toplam on üç trilyon dolarlık pazara ve bir milyar kişiye erişim sağlayabilmektedir (Aşkın, 2012: 63). Özellikle bu stratejik konumun sağladığı avantaj nedeniyle 2007 yılında Türkiye ile Avrupa Birliği üyeleri arasındaki ticaret 1990-2000 yılları arasındaki ortalamanın otuz katı artmıştır (Sassen, 2009: 5). Nitelikli iş gücü kapasitesi sebebiyle küresel sermayeden aldığı pay her geçen yıl artan İstanbul, marka başvurularında %50, patent başvurularında %42'lik bir oran elde etmiştir (Aşkın, 2012: 69). İstanbul'un uzun vadeli rekabet edebilmesi için sermaye alt yapısı, yabancı finans merkezleriyle ve uluslararası standartlarla uyumlu hâle getirilmektedir (Peker ve Karaağaçlı, 2015: 366).

İstanbul stratejik öneme sahip bir konumda olmasına rağmen faizsiz finansal ürün ve hizmetler konusunda yeterince gelişmemektedir (Öncel, 2019: 82). Ayrıca zengin kesimin oturması için kent merkezlerinde lüks konutlar, vakit geçirmeleri için MC Donalds'laşan zengin mekânlar, sermayeyi çekebilmek için lüks işletmeler ve pazar alanları kurulurken, yoksul kesim kent merkezlerine uzak, çevreye zararlı fabrika yakınlarında ve gecekondu

yaşamaktadır (Sarioğlu, 2005: 28). İstanbul'un bu gibi dengesiz gelişmeler nedeniyle dünya kenti olamayacağı açıkça görülmektedir.

İstanbul'un dünya kenti olabilmesi için kente ait mevcut sorunların çözülmesi gerekmektedir. Aksi takdirde sorunlar çözülmeden dünya kenti olmak için çabalanması, çözümü olmayan sorunları da beraberinde getirecektir. İstanbul'un dünya kenti olduktan sonra mevcut sorunların çözülmesini beklemek oldukça iyimserlik olacağından bunu beklemek yerine öncelikle çözüm sürecine geçmek gerekmektedir. Sorunlar çözüldükten sonra İstanbul'un dünya kenti adaylığı için uygun hâle gelmesi olası bir ihtimal dâhilindedir.

Sonuç

Küreselleşmenin başlangıcı ve etkileri ilk çağlara, hatta insanlığın doğuşuna kadar uzanmaktadır. Öyle ki insanlık doğduğundan beri hep bir iletişim ve etkileşim içinde olmuştur. Önceleri tüm dünyadan haberdar olunmasını sağlayan teknoloji olmamasına rağmen küreselleşmeden kaçınılamadığı gibi günümüzdeki teknolojik gelişmeler nedeniyle küreselleşmeden kaçınılamayacağı açık bir şekilde görülmektedir.

Küreselleşme ve kapitalizm tüm dünyayı ekonomik, sosyal, politik, mekânsal ve kültürel açılardan etkilemiştir. Ancak hangi açıdan etkilerse etkilesin kente yansımaları olmuştur. Bu etkiler olumlu olabildiği gibi olumsuz da olabilmektedir. Olumlu etkileri; kentlerin rekabet hâlinde olmaları neticesinde gelişme sağlamaları ya da gelişimlerini hızlandırmaları ve değersiz olarak görülen bölgelerde üretim yapılarak o bölgelerin canlandırılması olurken olumsuz etkileri; gelişmeye çalışırken kent merkezlerindeki MC Donalds'laşma denilen tek tipleşme ve merkezden uzak yerlerdeki dengesizliktir.

Her ne kadar küreselleşme ve kapitalizm ilişkisi sonucunda tek tipleşmeler meydana gelse de bu tek tipleşmenin asıl olumsuz etkisi dünya kenti olabilmek için yarışılması sonucunda kentsel mirasın yok olması ile kendisini göstermiştir. Daha açık bir ifadeyle; küreselleşme ve kapitalizmin ilişkiye geçmesi sonucunda kentlerin birbirlerini etkilemesi daha da ileriye giderek tek tipleşmeye neden olmuştur. Ancak bu tek tipleşme yavaşça kendisini gösterse de asıl göze çarpması, dünya kenti olma yolunda yarışılması sonucunda meydana gelmiştir. Çalışmada dünya kenti olmak için yarışılması sonucunda tek tipleşmenin meydana geldiğini gösteren en somut örnek ise İstanbul kentinde esnaf lokantalarında kişiye uygun olan hizmetin sunulması hatta mimari olarak bile kişinin kendine uygun olan işletmeyi seçebilmesi ile MC Donald's gibi işletmelerdeki mimari ve hizmette yaşanan standartlıktır. Bu örnek aynı zamanda kentsel mirasın yok edilmesi sonucunda tek tipleşmenin hâkim olduğunu kanıtlar

niteliktedir. Öyle ki esnaf lokantalarındaki sayının azalıp MC Donald's gibi işletmelerin sayısındaki artış da bunu göstermektedir.

Kentsel mirasın yok edilmesi göze alınarak dünya kenti olma yolunda yarışılmasının sebebi ise sermayeyi yönetilme avantajını elde ederek kentin gelişmesini sağlama düşüncesidir. Ancak çalışmada, dengesizliğin hâkim olduğu İstanbul gibi kentlerde dünya kenti olmanın mümkün olmadığı açıklanmıştır. Bu nedenle dünya kenti olup sermayeyi yönetilme avantajı elde etmek için İstanbul'daki dengesizliğin giderilmesi gerekmektedir. Çalışmada dengesizlikten kastedilen ise altyapının iyileştirildiği, fabrikaların kurulduğu, ticaretin sağlanması için uygun olan kentlerin gelişip zenginleşerek, diğer kentlerin gecekondulaşması ve suç oranlarının artması sonucunda uç bir şekilde fakirliğin hâkim olmasıdır. İstanbul dünya kenti olmak için önce bu sorunları çözmek zorundadır. Aksi takdirde bu sorunlar çözülmeden yola devam edilmesi hâlinde çözümü olmayan sorunlar ortaya çıkacaktır. Şu anda ortaya çıkan sorunlardan belki de en önemlisi ise dünya kenti olup sermayeyi çekebilmek için kentsel mirasın yok edilmesidir. Oysa İstanbul, adını kentsel mirası ile duyurmuş bir kenttir. Dolayısıyla adını bu şekilde duyurduğundan bu prestijini koruyarak daha fazla gelişim sağlayabilecektir. Keza sermayeyi çekebilmek için dünya kenti olmak bir zorunluluk değildir. İstanbul da dünya kenti olup sermayeyi çekebilmek için kentsel mirası yok etmek yerine tam tersi bir şekilde kentsel mirasını koruyup geliştirmelidir. Zira sermayeyi bu şekilde daha dengeli ve güçlü olarak çekebilecektir. Dolayısıyla getirim sağlamak için tarihi yerleri yok etmek yerine, tarihi yerleri koruyarak etrafını revize ettikten sonra misafirlere açmak daha fazla fayda sağlayacaktır.

İstanbul'un dünya kenti olma yolundaki mücadelesi değerlendirildiğinde ortaya olumsuz bir tablo çıkmaktadır. Bu tablo kentsel mirasın korunarak revize edilip misafirlere açık hâle gelmesiyle olumluya dönüşebilecektir. Çünkü kentsel miras korunduğunda İstanbul daha çok misafir, dolayısıyla da sermaye çekecektir. Sermayeyi çekebilmek için dünya kenti olma zorunluluğu düşüncesinden kurtularak, kentsel mirasın korunması yöntemiyle sermayenin çok daha iyi bir şekilde çekileceği ortadadır.

Kaynakça

- Aktel, M. (2001). Küreselleşme Süreci Ve Etki Alanları, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 6(2), 193- 202.
- Aliağaoğlu, A.; Özkan, O. (2020). Antik Yunan Kentlerinin (Polis) Kentsel Ekoloji Perspektifiyle Değerlendirilmesi, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 43, 1-12.
- Al-Repholz A. (2020). *Kent Kuramları: Klasikler ve Çağdaşlar*, 136-164.

- Altıntaş, H. (2002). *Küreselleşme ve Küresel Kent Kavramı: New York, Londra, İstanbul Kentlerindeki Ekonomik- Sosyal Transformasyon Sürecinin Analizi*. (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, İstanbul.
- Altıntaş, M. (2016). *Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Dönüşümü ve Ulus- Devletlerin Geleceği*. (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Aşkın, M. (2012). *Dünya Kenti Kavramı ve İstanbul'un Dünya Kentleri Arasındaki Konumu*. (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aykal, D. (2022). *Kent ve Kapitalizm*, <https://entdergi.com/kent-ve-kapitalizm/>, Erişim Tarihi: 04.01.2022.
- Bauman, Z. (2010). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*, 3. Baskı, (A. Yılmaz, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beritan, S. C. (2014). *Küresel Kentler Bağlamında Yaşam Kalitesi Göstergelerine Kalitatif Bir Bakış: İstanbul- New York Karşılaştırması*. (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bıçkılı, D. (2017). *Küreselleşme Sürecinde Kentler: Mekânsal Yarılma, Yoksulluk ve Türkiye*, M. Zencirkıran (Ed.), *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 6. Baskı (ss. 279- 300). Bursa: Dora Yayıncılık
- Bilan S. (2012). *Kentin Mekânsal Dönüşümü ve Toplumsal Gerilimler: İstanbul Örneği*. (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cantaş, İ. (2022). *Kent Tartışmaları (1) Kapitalizm ve Kent*, <https://ogrencisendikasi.org/blog/kent-tartismalari-1-kapitalizm-ve-kent/>, Erişim Tarihi: 04.01.2022.
- Çakır, I. B. (1999). *Dünya Kentleri ve İstanbul'da Hizmet Sektörünün Özellikleri*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, A. Aykanat, Ş. (2007). Komünlerin (Belediyelerin) Ortaya Çıkışı ve İşlevleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (22), 101-115.
- Coşkun, Z. (2013). *Küreselleşme Sürecinde İstanbul'un Küresel Dönüşümü*, Ş. Aslan ve E. Zeytinoğlu (Ed.) (ss. 104- 112), Sosyal Bilimler, İstanbul.
- Demir, Ö. Acar, M. (2020). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 7. Baskı, Konya: Literatürk Academia Yayınevi.
- Duru, B. Alkan, A. (2002) "20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce", *20. Yüzyıl Kenti*, (A. Alkan, B. Duru Der. ve Çev.) (ss. 7-15). Ankara: İmge Yayınevi.
- Elçin, A.B. (2012). *Küreselleşmenin Tarihçesi*, (ss.1- 17).
- Engels, F. (2013). *Emekçi Sınıfların Durumu*, (O. Emre Çev), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ersoy, M., Şengül T. (1997). Kalkınma Kurumlarında Kentler, *İktisat Dergisi*, 70-78.
- Friedman, J. (1989). The World City Hypothesis, M. Pacione (Ed.) *The City Critical Concepts in the Social Sciences*, Roudledge Yayınevi, 151- 153.
- Gürses, A., Bayrak, R., Yalçın, M., Açıkyıldız, M. ve Doğar, Ç. (2005). Öğretmenlik Uygulamalarında Mikro Öğretim Yönteminin Etkililiğinin İncelenmesi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13 (1), 1-10.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu*, 5. Baskı, (S. Savran, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Karakurt-Tosun, E. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Kentlerde Mekânsal, Sosyal ve Kültürel Değişim: Bursa Örneği*. (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kartal, A. N. Ve Kartal, H. B. (2020). Sanayileşme, Fransız İhtilali ve Liberal Anlayışların 19. Yüzyıl Kentine Yansımaları Üzerine Bir Deneme, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 46-56.

- Kayan, A. (2015). Küreselleşmenin Kentler Üzerindeki Etkileri ve Küresel Kentlerin Özellikleri ile İlgili Bir Değerlendirme, *JED/GKD*, 10 (1), 271- 295.
- Kaypak, Ş. ve Haytoğlu, M. (2016). Küreselleşme Sürecinde Toplumsal Hareketler ve Kente Yansıması, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, CİEP Özel Sayısı, 716- 734.
- 1980 Sonrası Kentsel Dönüşüm Dinamikleri: Küreselleşme/Rekabet, Sosyal Dışlanma/Kaynaşma ve Mekânsal Kutuplaşma; https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/kentsel_yenilesme_ve_kentsel_donusum/3/index.html, Erişim Tarihi: 02.01.2022.
- Keleş, R. (2001). *Küreselleşme ve Yerel Yönetimler*, Cevat Geray'a Armağan, (ss. 563- 574) Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Kent Sosyolojisi*, Murat Yayınları, <https://murat yayinlari.com/storage/catalogs/0329329001519983234.pdf>, Erişim Tarihi: 02.01.2022.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 5(1), 219-230.
- Konak, N. (2013). Küresel Kentler Kuramı ve Araştırmaları, F. Güleş (Ed.), *Kent Sosyolojisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- McChesney, R. W. (1999). Küresel İletişimin Politik Ekonomisi, Robert W. McChesney- Ellen Meksins Wood- John Bellamy Foster (Ed.), *Kapitalizm ve Enformasyon Çağı Küresel İletişim Devriminin Politik Ekonomisi*, (N. S. Çınga, E. Baltacı, Ö. Yalçın, Çev), (ss. 7-38), Ankara: Epos Yayınları.
- McLuhan, M. (2011). Global Village, *Information Theory*, (ss.298- 314), Almanya: PediaPress Yayıncılık.
- Mimarizm Mimarlık ve Tasarım Yayın Platformu; https://www.mimarizm.com/makale/kent-kapitalizm-iliskisi_113880?sourceId=113873, Erişim Tarihi: 04.01.2022.
- Modelski, G. (2005). Küresel Politikanın Uzun Döngüsü ve Ulus-Devlet, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2 (7), 3-30.
- Öktem, B. (2006). Neoliberal Küreselleşmenin Kentlerde İnşası: AKP'nin Küresel Kent Söylemi ve İstanbul'un Kent Dönüşüm Projeleri, TMMOB Şehir Plancıları Odası Tarafından Düzenlenen Kentsel Dönüşüm Sempozyumunda Sunulmuş Bildirinin Genişletilmiş Hali, 53-63.
- Öncel, R. (2019). *Uluslararası Finans Merkezleri ve İstanbul'un Finans Merkezi Olma Potansiyelinin İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Özsan, M. E. ve Özaslan, M. Küresel Kentler ve Ülkemiz Metropollerin Küresel Kent Hiyerarşisindeki Yeri, 229-238.
- Özgür, E. M. (2021). *Küreselleşme ve Kentsel Sistem*, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/161487/mod_resource/content/1/COG237_7.pdf, ss. 1-44, Erişim Tarihi: 08.12.2021.
- Peker, İ. ve Karaağaçlı, B. (2015). Dünyada ve Türkiye'de Sermaye Piyasası Altyapı Kurumları, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7 (13), 341-375.
- Puslu, Y. (2006). Küreselleşme Sürecinde Kent "Antik Siteden Dünya Kentine", *Sayıştay Dergisi*, (6), 129-151.
- Ritzer, G. (2011). *Toplumun McDonaldlaştırılması Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*, 2. Baskı, (Ş. S. Kaya, Çev), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Robertson, R. (1999). *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, (Ü. H. Yolsal, Çev), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Sarıoğlu, S. (2005). *Küreselleşmenin Kentler Üzerindeki Etkileri: Dünya Kentleri ve İstanbul Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sassen, S. (2009). Uçsuz Bucaksız Bir Hareketliliğin Değişmez Kavşağı”, Ed., Ricky Burdett, *İstanbul: Kesişimler Şehri*, İstanbul, 5-7.
- Saygın, A. U. (2016). Futbolun McDonaldlaşmasına Katkı: Passolig, *Global Media Journal TR Edition*, 6 (12), 553- 569.
- Şahin, Ç. (2020). Kapitalizm- Mekân İlişkisi: Fordist ‘Sanayi/İşçi’ Kenti ile Post- Fordist ‘Küresel Hizmet’ Kenti Karşılaştırması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 237- 275.
- Şakı Aydın, O. (2019). Yeni İzleme Biçimleri ve Netflix İçerikleri: Ritzer’in MC Donaldlaşma Tezi Ekseninde Bir Değerlendirme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (63), 1167- 1172.
- Şenlier, N. ve Eryılmaz, S. S. (2004). Kentlerarası Rekabette İstanbul’un Yeri, Ed., PAÜ DPT (Ed.), *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, (ss. 232- 243), 2.
- Taşkın, V. (2016). *Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekâna ve Mimarlığa Etkisi: İstanbul Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tatlıdil, E. (1992). Kent Sosyolojisi: Kuram ve Kavramlar, 25-44.
- Topal, A. K. (2004). Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye’de Kent Neresidir?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1) 2004, 276-294.
- Turut, H. ve Özgür, E. M. (2018). Klasik Kent Kuramlarından Eleştirel Kent Kuramlarına Geçiş Bağlamında Kentleri Yeniden Okumak, *Ege Coğrafya Dergisi*, 27(1), 1-19.
- Tümtaş, M. S. ve Ergun, C. (2016). Küreselleşme ve Kentlere Etkileri, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 135- 150.
- Uğurlu, Ö. (2010). *Kentlerin Tarihsel Gelişimi*, 25-68.
- Yaylı, H. (2012). Küreselleşmenin Kentler Üzerine Etkisi: “İstanbul Örneği”, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, s.331-355.
- Yılmaz, O. K. (2019). Küresel Kentler ve Türkiye Kentlerinin Küresel Kentler Arasındaki Konumları, *SUTAD*, 47, 465-483.
- Yörükan, A. (2006). *Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

KİTAP İNCELEMESİ:

DÜNYANIN TEKDÜZELEŞMESİ MÜPHEMLİK VE ÇEŞİTLİLİK KAYBI ÜZERİNE

(*Decline of Complexity in the World. On the Loss of Ambiguity and Diversity*)

Cem KOTAN¹

Kitap İncelemesi

İnceleme Geliş Tarihi: 16.02.2022

İnceleme Kabul Tarihi: 15.03.2023

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1074671

Yazar: Thomas Bauer

Çeviri: Mücahid Kaya

Basım Yılı ve Yeri: 2021 İstanbul

Yayınevi: Albaraka Yayınları

Sayfa Sayısı: 140

ISBN: 978-625-7312-56-1

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren çağdaş felsefe ve sosyal bilim tartışmalarında, Aydınlanma felsefesinin ve modernitenin inşa ettiği sosyo-kültürel düzene yönelik eleştiriler öne çıkar. “Çoğul hakikatler” ya da “hakikatsizlik”, “iktidar”, “öteki”, “özne”, “kimlik”, “otantiklik”, “farklılık”, “çeşitlilik” ve “çokkültürlülük” gibi birçok kavram bu tartışmaların merkezi temalarıdır. Bize göre bu tartışmalar, Aydınlanma’dan ve modernitenin diskurlarından daha farklı bir düzlemde, günümüz dünyasında, “toplumsal bir arada yaşama sorununu” farklı bağlamlarda ele almayı amaçlarlar.

Bauer’in Türkçeye “Dünyanın Tekdüzeleşmesi Müphemlik ve Çeşitlilik Kaybı Üzerine” başlığıyla çevrilen kitabı, yukarıda kısaca ifade etmeye çalıştığımız çağdaş tartışmaların bağlamına oturmaktadır. Bauer’in temel tezi; yaşadığımız dünyanın din, sanat, siyaset ve doğa gibi birçok alanda var olan müphemliğini, çeşitliliğini ya da çok anlamlılığını gittikçe kaybettiğine dayanır. Ona göre bu kayıplar günümüzde tekdüzeliğin, tek anlamlılığın ve kayıtsızlığın yaygınlaştığı, hoşgörüden uzak bir ortama mahkûm olmamıza neden olmaktadır.

Kitabın Türkçe çevirisi, Tahsin Görgün’ün takdimi ile başlamaktadır. Görgün burada kitabın genel tezi etrafında kısa bir tanıtımını yaptıktan sonra, Bauer’in hakikat kavramını ele

¹ Öğr. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ckotan@kastamonu.edu.tr, OR-CID: 0000-0001-7765-7324.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Cem Kotan %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Cem Kotan contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

alış biçimine, İslam'ın hakikat anlayışı etrafında genel bir eleştiri getirmektedir (Görgün, 2021: 13-17). Takdimden sonra kitabın on bölümden oluşan ana başlıklarına geçilmektedir. Bu başlıklarda Bauer; “çeşitlilik”, “tekdüzelik”, “müphemlik”, “fundamentalizm”, “kayıtsızlık”, “otantiklik”, “özdeşlik” gibi bir dizi kavramı kültür, din, sanat ve politika ile ilişkilendirerek ele almaktadır. Aşağıda söz konusu kavramlar ve ilişkiler üzerinden kitabın genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çeşitlilik ve Tekdüzelik

Bauer, kitabın ilk başlığında “çeşitlilik” sorununa odaklanır. Bauman'ın modernlik ve müphemlik arasında kurduğu zıtlığa (Bauman, 2020) benzer bir yaklaşımla genel bir tespitte bulunur. Bauer'e göre, modern düşüncenin ve modern kültürün etkilerini daha çok görmeye başladığımız on dokuzuncu yüzyıldan itibaren, modernliğin ve modern insanın bir eseri olarak doğada ve kültürel hayattaki çeşitlilik gittikçe azalmaktadır. Bauman'ın ifadesiyle modernlik, müphemliği “tasfiye” etmektedir (Bauman, 2020:43). Öte yandan Bauer çeşitliliği sadece nicel bir değer olarak değil aynı zamanda bir tür “karmaşıklık”, “belirsizlik” ve “müphemlik” olarak da yorumlar (Bauer, 2021:25-26). Bu bağlamda Bauer, söz konusu kavramlarla; türsel, düşünsel ve kültürel birçok alanda, “çoğulluğun” bir arada var olabilmesinin yaratacağı zenginliğin altını çizmeye de çalışır. Ona göre çeşitliliğin zıttı bir kavram olarak “tekdüzelik” ise çeşitlilikle kazanılan zenginliği ortadan kaldırır ve hayatın her alanında “daha az anlamın” ve “daha az çeşitliliğin” hâkim olmasına neden olur (Bauer, 2021:47).

Müphemlik

Müphemlik, kitap boyunca tekdüzelik sorununa yönelik çözümleri ihtiva eden bir kavram olarak öne çıkarılır. Bauer müphemlik kavramını, ister bir tanım veya olgunun belirsiz olması anlamında, ister bu tanım veya olguların birden çok anlamı aynı anda ifade etmesi anlamında olsun, her iki anlamı da içine alan genel bir ifade olarak kullanır. Bauer'e göre müphemlik, sosyal hayatın doğal durumudur. Bütün insan ilişkilerimiz, özellikle dilin doğası gereği müphem, yani belirsizlikler ve çok anlamlılıklarla doludur ve bu yanıyla müphemlik sosyal ilişkilerimize bir zenginlik ve çeşitlilik kazandırmaktadır. Ancak Bauer, insanların doğaları gereği müphemlikten kaçma eğiliminde olduğunu, bunun müphemliğe karşı genel bir “toleranssızlık” yarattığını ve bu durumun da bir arada yaşama hoşgörüsü bağlamında birçok dengesizliğe neden olduğunu düşünür (Bauer, 2021:30-31). Bu durumda yapılması gereken şey ise müphemliği ortadan kaldırmaktan ziyade, onu yönetilebilir bir düzeye kavuşturmaktır. İşte

Bauer'e göre, günümüz dünyasının sorunu bu anlamda müphemliğin nasıl yönetileceği veya idare edilebileceği sorunudur.

Fundamentalizm ve Kayıtsızlık

Bauer, fundamentalizmin ve kayıtsızlığın bu yönetim sorununun önündeki önemli engeller olduğunu düşünür. Bauer, fundamentalizmi Adorno'dan ilhamla, "hakikat ve saflık" arayışındaki ısrar ve "tarihi reddetme" özellikleriyle tanımlar (Bauer, 2021:63). Ona göre, söz konusu üç özelliği itibariyle fundamentalizmde, tek bir gerçekliğe ve bu gerçekliğin bütün zamanlar için geçerli tek hakikat olduğuna inanılır ve tarih yani bu hakikate sonradan eklenmiş bütün tarihsel tecrübe de reddedilir. Bu yanıyla fundamentalizm, hakikate sonradan eklenen her şeyi eleyip saf gerçekliğe ulaşma çabasındadır. Bauer'e göre, fundamentalizmin bu özellikleri itibariyle belirsizlik, çeşitlilik ve çok anlamlılık gibi niteliklere sahip olan müphemlikle bir arada var olması mümkün değildir.

Bauer, kayıtsızlığı ise fundamentalizmin hakikat ısrarının tam zıddı olarak tanımlar. Buna göre hakikat ısrarındaki tek anlam vurgusu kayıtsızlıkta yerini, her şeyin veya her yorumun aynı anda geçerli olabildiği "anlamsızlığa" bırakır (Bauer, 2021:69). Kayıtsızlık bir tür sahte çeşitlilik yanılsaması yaratır ve bu sahtelik gerçek çeşitliliğin altını oyar. Bu nedenle Bauer, hem fundamentalizmin hakikat ısrarının hem de kayıtsızlık durumunun iki zıt kutup olsalar da müphemliğe yönelik toleransın önündeki engeller ve dünyanın tekdüzeleşmesini besleyen kaynaklar olarak ele alır.

Otantiklik ve Özdeşlik

Bauer, otantiklik ve özdeşlik anlayışlarını da müphemliğe yönelik hoşgörünün önündeki engeller olarak yorumlar. Bireyin saf bir benliği olduğu anlayışına dayanan otantik kimlik ayrıca bireyin kendini tanımladığı şekilde "ötekilerce" tanınmayı talep etme hakkını da muhteva etmesi dolayısıyla bireysel kimliğin inşasında önemli bir etkidir (Taylor, 1995:149). Ancak Bauer, otantikliğin kimlik üzerindeki bu olumlu etkisine hiç değinmeden otantiklik arayışının, bireyi saf bir "doğaya" hapsederek, aslında "kültürel bir varlık olan" ve hiçbir zaman "kendisiyle özdeş olmayan" insanı görmezden geldiğini iddia eder (Bauer, 2021:88-89). Böylece "otantiklik", bireyin sosyal ilişkilerdeki müphem davranışlarını da görmezden gelir. Bauer, otantikliğin çağımızın piyasa koşullarının yarattığı "tüketim kültürü"yle de yakın ilişkisinin olduğunu düşünür. Baudrillard'ın tüketimi, günümüzde dünyayla etkili bir ilişki biçimi anlamında tüm kültürel sistemi inşa eden bir etkinlik alanı olarak ele alması (Baudrillard, 2021:11) gibi Bauer de, günümüzde öznenin ancak tüketerek, reklam endüstrisi yoluyla icat

edilmiş otantiklik ihtiyacını gidermeye çalıştığını düşünür. Tüketim kültüründe özne, medyanın sınırsız ve sürekli mesaj akışı içinde “kayıtsızlaşmakta” ve toplum halinden kopmaktadır. Baudrillard’ın biraz vülgarize ederek “toplumsalın sonu” (Baudrillard, 1991:9) olarak adlandırdığı bu durumu, Bauer de büyük oranda paylaşıyor görünmektedir. “Toplumsalın sonu”, anlamın ortadan kalktığı genel bir kayıtsızlık durumudur ve bu durumda her şey gibi müphemliğin de bir anlamı yoktur.

Bauer’e göre her zaman “aynı olmayı” ve “birliği” varsayan özdeşlik ise “çokluğu dışlaması” nedeniyle “müphemlik dostu” bir kavram değildir (Bauer, 2021:93). Çağımızda etnik milliyetçilik ve kültürel ırkçılık gibi kimlikçi hareketlerin zemininde özdeşlik anlayışı olduğunu söyleyen Bauer, bu anlamda özdeşliği, kolektif kimliğin kendisini otantik hale getirme çabası olarak yorumlar. Özdeşlik çabasıyla kolektif birlik, hem grup içi farklılıkları görmezden gelmekte hem de kendini “öteki” grup kimliklerine kapatmaktadır. Bu bağlamda Bauer, çokkültürlülük tartışmalarına ve özdeşliğin grup kimliği açısından önemine hiç değinmez. Tek yanlı bir okumayla özdeşliğin, kolektif kimlikleri “kutulayarak” ayrıştırdığını ve “ötekilerle” ilişkilerini sınırlandırdığını ifade ederek, özdeşliğin sosyal ilişkilerdeki müphemliğin altını oyduğunu ve müphemlik hoşgörüsünü mümkün kılacak kültürel zemini de yok ettiğini savunur.

Müphemlik ve Kültür

Bauer, “müphemliğin yönetilmesini” bir “kültür sorunu” olarak ele alır ve kültürlerin “müphemliğe karşı gösterdikleri tolerans açısından” karşılaştırılabilir olduğunu söyler (Bauer, 2021:34). “Müphemlik Kültürü ve İslam” adıyla Türkçeye çevrilen bir diğer çalışmasında kültürleri, “müphemlik hoşgörüsüne sahip olanlar” ve olmayanlar olarak ikiye ayıran Bauer, “müphemlik hoşgörüsünü” ise bir toplumda aynı değer ve kuralların farklı yorumlarının olabildiği, aynı anda farklı yorumların bir arada geçerliliklerini koruyabildiği bir “kültürel tutum” olarak tanımlar (Bauer, 2019:25). Bauer, değerlendirdiğimiz çalışmasında ise bu ayrıma bağlı kalarak bir takım kültürel karşılaştırmalar yapar. Ona göre modern İslam kültürü, günümüz ABD ve Avrupa kültürleri genel olarak fundamentalizmin ve kayıtsızlığın etkileri altında tekdüzeleşmiş ve müphemlik hoşgörülerini kaybetmişlerdir. Bauer, öte yandan on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda Katolik Kilisesi’nin “çözümü zor ve çelişkili” bazı dini konularda “cevap verilmemeli” prensibini Derridacı anlamda “karar verilemezlik ilkesi” olarak yorumlar ve bunun kültürel anlamda önemli bir “müphemlik sanatı ve hoşgörüsü” olduğunu dile getirir (Bauer, 2021:39). Yine aynı şekilde Bauer, klasik dönem İslam fıkıh âlimlerinin verdikleri hükümleri gerçeğin kendisi olarak değil de muhtemel doğru çözüm olarak vermiş olmalarını

ve bugün demokratik parlamentolarda kararların benzer bir şekilde alınmasını da “karar verilemezlik” ilkesi bağlamında önemli kültürel müphemlik hoşgörüsü pratikleri olarak öne çıkarır.

Din, Sanat ve Müphemlik

Bauer’e göre çağımızda her alanda olduğu gibi din ve sanat alanında da fundamentalizmin ve kayıtsızlığın beslediği tekdüzelik hâkimdir. Ancak Bauer, bu tarz etkiler altında olsalar da din ve sanatın doğaları gereği müphem olduklarını ve bu nedenle müphemlik hoşgörüsünün kazanılması bağlamında din ve sanattan yararlanmamız gerektiğinin altını çizer. Bauer’e göre, dinin rasyonel yetilerle algılanamayacak aşkın bir varlığa dayanıyor olması ve dini metinlerin doğrudan anlaşılamayacak kadar belirsizliklerle dolu olması nedeniyle, din daima müphemlikle mündemiçtir. Çağımızda ise dinin bu özelliği fundamentalist hareketler tarafından göz ardı edilmekte ve fundamentalizm tekdüzeliği beslemektedir. Bauer bu bağlamda modern dönemin hakikat anlayışına mesafelidir çünkü bu hakikat anlayışı geleneksel dönemde olduğu gibi müphemliği doğal gören bir arayışa değil müphemliğe karşıt bir düzlemde ilerleyen sabit ve tekdüzeli bir anlayışa yol açmaktadır.

Bauer sanat eserinin de doğası gereği müphem olduğunu düşünür ancak modern sanatta da tıpkı dindeki fundamentalizme benzer şekilde, bir tür hakikat takıntısı ve saflık çabasının ortaya çıkmasının, sanat eserinin doğasındaki müphemliğe yönelik toleransı ortadan kaldırdığını düşünür. Bauer, günümüz postmodern sanatında ise kayıtsızlığın hâkim olduğunu dile getirir. Ona göre çağdaş sanat, her ne kadar sonsuz sayıda anlam ve çağrışımla ilişkilendiriliyor olsa da bu bir müphemlik yanılsamasıdır. Jameson’ın çağdaş sanat eserlerine yönelttiği “yüzeysellik” ve “anlamsızlık” eleştirilerini (Jameson, 2011:38), aynen tekrarlayan Bauer, “yüzeysel” ve değeri “piyasa koşullarınca” belirlenen çağdaş sanatın aşırı yorumlarının müphemlik değil, “anlamsızlık” yarattığını iddia eder. Kısaca Bauer, sanattaki bu sözde çeşitliliğin müphemliği beslemediğini aksine, kayıtsızlığın yaygınlaşmasına ve dünyanın tekdüzeleşmesine neden olduğunu ifade eder.

Müphemlik ve Politika

Bauer, din ve sanat gibi politikanın da doğası gereği müphem olduğunu düşünür. Ona göre, parti siyasetleri ve politik kararlar daima müphem ilişkiler üzerinden yürütülür. Bu bağlamda politikayla müphemlik daima birliktedir. Bauer, demokrasiyi müphemliği besleyen bir siyasi rejim olarak öne çıkarır ve bu yanıyla anti-demokratik rejimler Bauer’in ilgi alanının dışındadır. Demokratik parlamentolarda kararların tek doğru olarak değil şimdilik iyi bir çözüm

olarak alınmasının önemli bir müphemlik mantığı yarattığını savunan Bauer, dünyamızda ekonomik eşitsizliklerin yarattığı sorunlara hiç değinmeden, demokrasilere içkin olan bu müphemlik hoşgörüsünün, çağımızda birçok ülkenin mustarip olduğu derin bölünmüşlük, fundamentalizm ve kayıtsızlık gibi sorunların çözülmesine imkân sağlayacağını düşünür.

Sonuç olarak Bauer, müphemliğin ortadan kalktığı ve dünyamızın her alanda tekdüzeleştiği; piyasa koşullarında din, sanat ve siyaset alanlarının anlamsızlığa mahkûm edildiği bir kültürel ortamda, müphemliği tekrar keşfetmemizin ve müphemlik hoşgörüsüne sahip bir kültürel ortamı inşa etmemizin söz konusu alanların içsel değerlerine ulaşmamızla mümkün olabileceğini düşünmektedir.

Kaynakça

- Baudrillard, J. (1991). *Sessiz Yiğınların Gölgesinde Ya Da Toplumsalın Sonu*. (O. Adanır, Çev), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2021). *Tüketim Toplumu*. (N. Tatal ve F. Keskin Çev), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauer, T. (2019). *Müphemlik Kültürü ve İslam Farklı Bir İslam Tarihi Okuması*. (T. Bora, Çev), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bauer, T. (2021). *Dünyanın Tekdüzeleşmesi Müphemlik ve Çeşitlilik Kaybı Üzerine*. (M. Kaya, Çev), İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Bauman, Z. (2020). *Modernlik ve Müphemlik*. (İ. Türkmen Çev), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Görgün, T. (2021). Takdim. *Dünyanın Tekdüzeleşmesi Müphemlik ve Çeşitlilik Kaybı Üzerine* içinde (M. Kaya, Çev), İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Jameson, F. (2011). *Postmodernizm Ya Da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*. (N. Plümer ve A. Gölcü Çev), İzmir: Nirengi Kitap.
- Taylor, C. (1995). *Sources Of The Self: The Making Of The Modern Identity*. Cambridge: University of Cambridge Press.

KİTAP İNCELEMESİ: KÜRESEL GIDA GÜVENLİĞİ (GERÇEKLER-ÇAĞRILAR-PERSPEKTİFLER)

(Book Review: Global Food Security (Realities-Challenges-Prospects))

Fatma ÇELİK¹

Osman İNAN²

Kitap İncelemesi

İnceleme Geliş Tarihi: 02.03.2022

İnceleme Kabul Tarihi: 13.03.2023

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1064199

Yazar: Eldar Guliyev

Çeviren: Ayişe Nebi

Basım Yılı ve Yeri: 2019, Ankara

Yayınevi: Kültür Ajans Yayınları

Sayfa Sayısı: 432

ISBN: 978-605-325-186-6

Bu çalışmanın amacı, Prof. Dr. Eldar Guliyev'in "Küresel Gıda Güvenliği (Gerçeklikler-Çağrılar-Perspektifler)" isimli küresel gıda güvencesi konusunda önemli bilgiler veren ve farklı bakış açıları geliştiren kitabını tanıtmaktır. Yazar, "Gıdaya ulaşım hakkını temel insan hakkı" olarak tanımlayan 1948 tarihli Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nden başlayarak başta Birleşmiş Milletler (BM) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) olmak üzere ulusal veya uluslararası düzeyde pek çok kuruluşun önemle üzerinde durduğu gıda güvencesi hususunda; mevcut durumu ortaya koymuş, ülkelerin ve uluslararası kuruluşların yaptığı çalışmalar hakkında bilgiler vermiş, küresel gıda güvencesini günümüzde tehdit eden ve gelecekte muhtemel tehdit edebilecek konuları sıralayıp bunlar için çözüm önerileri geliştirmiştir.

İncelenen kitap, uluslararası ödüllü olup, 2017 yılı Kasım ayında Roma'da gerçekleştirilen, 8 ülkenin ünlü bilim ve eğitim kurumları, akademik çevreler, Roma'daki uluslararası örgütler ve aynı zamanda BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) temsilcileri ile birlikte Azerbaycan'ın İtalya'daki Büyük Elçilik temsilcilerinin de katıldığı kitap tanıtımında İngilizce

¹ Av., Doktora Adayı, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, fatmainan@outlook.com, ORC-ID: 0000-0001-6649-6609.

² Zir. Yük. Müh., Doktora Adayı, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, osmaninan1985@gmail.com, ORC-ID: 0000-0001-7306-5516.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Fatma Çelik %50, Osman İnan %50; yazarlar, çalışmaya eşit şekilde katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Çalışma, etik kurul izni gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Fatma Çelik %50, Osman İnan %50; the authors contributed equally to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not require ethics committee approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

dilinde geniş çevrelere tanıtılmıştır. Bu tanıtımda, Prof. Eldar Guliyev'e, BM Kamu Hizmetler Ödülü Konseyi'nin uluslararası Yılın Kitabı ödülü takdim edilmiştir. Kitap, BM İsviçre'deki Merkezi Kütüphane Fonu'na alınmıştır. Aynı zamanda tanıtımda Prof. Eldar Guliyev'e Vatikan Bonifesia Akademi'si'nin gerçek üyelik (akademik) diploması da takdim edilmiştir.

Ayişe Nebi tarafından Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesine aktarılan kitap, Türk Dünyası Araştırmaları Uluslararası İlimler Akademisi'nin Bilimsel Kurul üyelerinin 24 Mayıs 2019 tarihli, 5 nolu kararına istinaden 1000 adet olarak Eylül 2019'da yayımlanmıştır.

Kitabın başlığında ve metinlerde “*gıda güvenliği*” ifadesi kullanılmıştır. Ancak bu ifadeyle, kitaba ismini de veren konular olan sosyal ve ekonomik açılardan gıda erişilebilirliği, gıda bulunabilirliği, gıdanın sürdürülebilirliği gibi kavramlarla gıda güvenilirliği (*food safety*) konusunu da kapsayan gıda güvencesi (*food security*) konusu açıklanmaktadır. Kitabın İngilizcesi, “*Global food security: realities, challenges and prospects – monographs*” olarak çevrilmiştir. Burada gıda güvencesi karşılığını veren “*food security*” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Türkçe çevirideki gıda güvenliği ifadesi, gıdanın tüketiciye gelene kadarki kimyasal, biyolojik, fiziksel risklerden arındırılması ile ilgili bir kavram olan gıda güvenilirliği (ya da gıda ehemniyeti) ile karıştırılmaması için bu kitap incelemesinde bundan sonra gıda güvencesi (*food security*) ifadesi kullanılmıştır. Gıda güvenilirliği (*food safety*) kavramı, daha ziyade, gıdanın insan sağlığına etkisinden bahsedilirken kullanılmaktadır. Oysaki kitabın içeriğinde gıdanın varlığı, gıdanın erişilebilirliği ve gıdanın sürekli olması, gıdanın ehemniyeti gibi daha kapsayıcı konuları içeren ve literatürde gıda güvencesi kapsamında ifade edilen (Koç ve Uzman, 2015:1) konular yer almaktadır.

Kitabın konusunu oluşturan gıda güvencesi kavramı; BM (1994:3) 'in “*açlık, hastalık ve baskı gibi kronik tehditlere karşı güvende olma*” ve “*günlük yaşamın ani ve acı verici aksaklıklarından korunma*” olarak tanımladığı, insan haklarına göre çok daha yeni bir kavram olan “*insan güvenliği (human security)*” kavramı ile ilişkilendirilmektedir. BM (1974:14) tarafından gıda güvencesi; “*gıda tüketiminin istikrarlı biçimde sürdürülebilmesi ve üretim ve fiyatlardaki dalgalanmaların dengelenebilmesi için temel besin maddeleri bakımından yeterli dünya arzının her zaman var olması*” olarak tanımlanmaktadır. Gıda güvencesi, insanlar için yeterli ve gerekli gıdanın üretim koşullarının sağlanabilmesi ve yeterli ürünün bulunabilmesini ifade etmektedir. BM Tarım ve Gıda Örgütü (FAO), gıda güvencesinden bahsedebilmek için gıdanın yeterlilik, sağlanabilirlik, erişilebilirlik ve sürdürülebilirlik özelliklerinin olması gerektiğini belirtmektedir (FAO, 1996). Bununla birlikte, gıda güvencesi kavramının gıda hakkından farkı, gıda güvencesinin siyasi bir hedef olmasıdır (Peerzada, 2019:94). Oysa

gıda hakkı, devletleri bazı hukuki yükümlülükler altına sokan bir haktır ve bu yükümlülükler altında insan haklarına dair bir yükümlülük olarak gıda güvencesinin sağlanmasına yönelik siyasal hedeflerin yerine getirilmesi de yer almaktadır.

Kitabın yazarı Prof. Dr. Eldar Guliyev, ekonomi doktoru, 2000 yılından beri Azerbaycan Bağımsız Milletvekili, 2011 yılından beri Azerbaycan Kooperasyon Üniversitesi Rektörü, 1993 yılından beri Azerbaycan Merkezi Kooperatifler Birliği (Azerittifak) Başkanı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİPA) Başkan Yardımcısı, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Tarım Komitesi Başkan Yardımcısı'dır. Azerbaycan ve bazı eski Sovyet devletleri ile birlikte Türkiye'de, ABD'de ve Avrupa ülkelerinde çok sayıda bilimsel eserleri ve kitapları yayımlanmıştır.

Yazar, ülkesinin tarım politikaları konusunda etkili birisi olmakla birlikte, uluslararası kuruluşlarda da ülkesini temsil etmektedir. Yazarın, kitabın konusu olan gıda güvencesi meselesinde deneyimleri, ülkesinin kalkınma sürecinde önemli bir rolünün bulunması ve uluslararası kuruluşların gıda güvencesini sağlamaya yönelik çalışmaları hakkında ciddi deneyimlerinin bulunması sebepleriyle konuya ülkesinin ve diğer ülkelerin vatandaşlarının gıda güvencesini esas alan kalkınma politikaları anlamında ve sürdürülebilir küresel gıda ticareti için yapıcı eleştiriler geliştirerek makroekonomik boyutuyla bakabilmektedir.

Kitap, 5 bölüm, sonuç ve önerilerden oluşmaktadır. İlk bölümde gıda güvencesi konusu, ekonomik açıdan ele alınarak kavramlar üzerinden açıklanmıştır. İkinci bölümde ise gıda güvencesi konusu, küresel düzeyde ve küresel amaçlarla ilişkilendirilerek; üçüncü bölümde bu sefer gıda güvencesi konusu, sosyal yönleriyle ilgili kavramlar üzerinden açıklanmıştır. Dördüncü bölümde, küresel gıda güvencesine giden yolda iklim değişikliği, nüfus artışı, toprak bozulması, su kıtlığı ve enerji kaynakları kullanımı gibi dünyayı tehdit eden konular ve teoriler açıklanarak tartışılmıştır. Beşinci ve son bölümde, mevcut durumda sürdürülebilir gıda sistemlerin kurulabilmesi bağlamında bazı önemli durumların değerlendirmesi yapılarak gıda güvencesi için öneriler sunulmuştur. Son olarak 20 maddede, önceki bölümlerde gıda güvencesi ile birlikte ele alınan konuların önemli noktaları ve alınacak önlemler sıralanmıştır.

Birinci bölümde, “*Ekonomik Güvenliğin Bir Parçası Olarak Gıda Güvenliği*” başlığı altında gıda güvencesi konusu ekonomik yönüyle incelenmiştir. Guliyev, Gıda güvencesi kavramını a) Gerçeklik - gıda türüne iç talep, arz ve ticari cirosu; b) Erişebilirlik - toplam gelir, işsizlik, ekonomik büyüme ve yoksulluk düzeyi; c) Tüketim - sağlık, eğitim düzeyi, altyapı ağı; ve d) İstikrar - uygun gıdanın fiziksel ve ekonomik bulunabilirliği olarak 4 ana bileşene

ayırmıştır (s. 21). İleriki bölümlerde gıda güvencesini bu 4 temel bileşende inceleyerek ülkelerin ekonomik güvenliğinin bir parçası olarak gördüğü gıda güvencesi konusunu (s. 22), tüm ülke nüfusunun temel gıda maddelerinin sağlanması şeklinde ele almıştır (s. 28).

Guliyev, gıda güvencesinin tek taraflı değil, tarafların rollerinin iyi anlaşılması ve kendilerine düşen rolleri iyi yapmaları ile sağlanabileceğini belirtmiştir. Üreticinin doğru ürün ekme, verim artırabilme (s. 84), dış pazara yönelik ürünler üretme, tüketicinin istediği kalitede üretim yapma, tarım alanları ve tarım-sanayi işletmeleri güçlendirme (s. 28) konularında bilinçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tüketicinin alım gücünün artırılması gerektiğini, beslenmeye müdahale edilmesi gerektiğini, birey ve ülke tüketiminin yönlendirilmesini, dar gelirli kesimlerin en azından gıda erişilebilirliğinin sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Devletin ise, sınırlandırıcı değil, piyasa düzenleyici rolünün artırılmasının gıda erişilebilirliğini arttıracığı ifade etmiştir (s. 30). Örneğin, vergi politikalarının gıda firmalarını üretime ve dış ticarete yönlendirecek şekilde yapılmasını esas almıştır (s. 34-35). Yine para politikalarının gıda enflasyonu oluşturacak kadar bol ya da ticareti azaltacak kadar dar değil, uyumlu oluşturulması gerektiğini savunmuştur (s. 61). Özel sektör ile sosyal sorumluluk geliştirilerek iş birliği olanaklarının artırılmasıyla işsizlik ve yoksulluk sorunlarının çözümünde başarıya yaklaşılabileceğinden bahsetmiştir (s. 26). Devletin rolünün nasıl olması gerektiği ile ilgili bu bölümde başarılı ve başarısız ülkelerden örnekler vermiştir (ss. 82-83).

Yazar, ülkenin diğer tüm sektörlerinin gelişme hızını iyileştirebileceğini hesap ederek ekonomik tarım geliştirme politikasının biçimlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu politikaya, nüfusun yarıdan fazlasının kırsal kesimde yaşayan ülkesinde refah seviyenin artırılmasında ve gıda arz güvenliğinin sağlanmasında kritik bir önem yüklemiştir (s. 28). Başarılı tarım projelerinin nasıl geliştirilebileceği, tarihten ve farklı ülkelerden pek çok başarısız örneklerini de göstererek belirtmiştir. Tarımsal projelerin etkin finanse edilmesi, üzerinde durmuş; ülke kalkınmasında tarım sektörüne yönelik yatırımların öncelikli olmasını (s. 72), ıslah çalışmalarının ilerletilmesi ve ürün çeşitlendirmesinin önemini savunmuş (s. 72), ürün fiyatlarının yüksek verimle düşürülmesi gerektiğinin (ss. 84-86), üreticinin gelirinin korunması ve işletmesinde tutundurulması bağlamında risk sigortası ve kredi kullandırmanın geliştirilmesini savunmuş (s. 91), ürün işlemenin ve ileri teknolojiye dayalı süreçlerin yerel üreticiyi, özellikle gençleri kırsalda tutuma konusunda önemli olduğunu (s. 82), tüm bu sayılanların gıda erişilebilirliğine imkân vereceğinin vurgularını yapmıştır. Bölüm sonunda, ülkesi Azerbaycan'ı gıda güvencesi yönüyle incelemiş, mevcut durumu ve neler yapılması gerektiği ile ilgili politika önerileri sunmuştur (ss. 123-132).

İkinci bölüm, “*Küresel Düzeyde Gıda Güvenliği*” olarak isimlendirilmiş ve gıda güvencesinin küresel boyutuyla nasıl sağlanabileceği hususu açıklanmıştır. Yazar, geçmişten günümüze gıda erişiminin dünyada nasıl konuşulur olduğunu ve uluslararası kuruluşların gıda erişilebilirliğini arttırmak için ne gibi çalışmalar yaptığını açıklamıştır (ss. 136-209). BM’in Bin Yıl Kalkınma Hedefleri ve Sürdürülebilir Kalkınma ölçütlerinde gıda güvencesinin mevcut durumunu, olması gereken yeri ve gelecekte küresel gıda güvencesinin nasıl sağlanabileceğine yönelik düşünceler ortaya koymuştur (ss. 141-167). Dezavantajlı grupların alım güçlerinin artırılmasının önemine vurgu yaparak ülkelerin politikalarında bu konuya öncelik vermeleri gerektiğini ve bu konuda uluslararası alanda desteklemelerin daha etkin olması gerektiğini tavsiye etmiştir (ss. 168-196).

Bazı ülkelerin gıda güvencesinin sağlamak amacıyla ülkeleri için hazırladıkları plan, program, proje ve acil durum raporları hakkında bilgiler vermiştir. Paylaştığı bir çalışmanın sonucunu aktararak (s. 195), küresel gıda güvencesinin önünde daha fazla tehdit oluşturabilecek iklim değişikliği, su eksikliği, ozon tabakası kirlenmesi, fosforlu ve geleneksel petrolün tükenmesi ve nüfus göç işlemlerinin yoğunlaştırılması konularının üzerinde durarak bu unsurlar üzerinden yapılacak hesaplarla gelecekte çevrenin korunarak gıda erişilebilirliğinin planlanması gerektiğini vurgulamıştır. Küresel gıda güvencesini hesap ederken jeopolitik konum faktöründe bazı ülkelerin daha avantajlı olabileceğini ancak her bir ülkenin konum faktörünü planlamada gözetmesi gerektiğine de dikkat çekmiştir (ss. 197-209). Bölüm sonunda, ülkesi Azerbaycan’ı Binyıl Kalkınma Hedefleri doğrultusunda yaptığı çalışmalar yönünden incelemiş ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları yönünden ülkesinin aldığı önlemleri sıralamıştır (ss. 210-216).

Üçüncü bölüm, “*Sosyal Açından Gıda Güvenliği*” olarak isimlendirilmiş ve gıda güvencesi konusu sosyal boyutuyla açıklanmıştır. Yazar, gıda güvencesine sosyal yönden bakarak günümüzde gıda erişilebilirliğinin mevcut durumu, yakın gelecekte ve 2050 yılı senaryolarının nasıl olduğu ile ilgili bilgiler vermiştir (ss. 220-308). Gıda erişilebilirliğinin sağlanmasında en büyük engellerden işsizliğin giderilmesi (ss. 270-293), sosyal eşitsizliğin azaltılması (ss. 294-306), cinsiyetçi yaklaşımların önüne geçilmesi (ss. 308-311) ve beslenme rejiminin iyileştirilmesi gibi konuların üzerinde önemle durmuştur.

Yazar, gıda güvencesi konusunu sosyal açıdan incelerken, uluslararası raporlar ve hedeflerden çarpıcı bilgileri özetleyerek 3 temel konuya dikkat çekmiştir. Bunlardan birincisi, dünyada 800 milyonu bulan ve artma eğiliminde olan açlığın giderilmesi; ikincisi, kötü beslenme, yetersiz beslenme gibi beslenme istikrarı ile ilgili konulara öncelik verilmesi;

üçüncüsü ise, küçük çiftçilerin tarımsal gelirinin iyileştirilmesi, kırsal kesimde yaşam standartlarının artırılması, cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan dezavantajlı durumların ortadan kaldırılması (s. 302) ile yoksulluğun azaltılmasıdır.

Dördüncü bölüm, “*Gıda Güvenliği Sağlamadaki Çağrılar*” isminde, aslında iklim değişikliği, toprak bozulması, su kıtlığı, enerji kaynakları gibi çevresel bozulmaların zorunlu olarak getirdiği veya yazarın gelecekte kesin tahmin edilemeyeceğini vurguladığı küresel gıda erişilebilirliğini tehdit eden gündemdeki konulara yönelik önerileri içermektedir (ss. 312-362). Yazar, yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırımların artırılması (s. 356), su kaynaklarını korumak için daha az su tüketen ürün desenine geçilmesi ve suyun rasyonel kullanılması (s. 347), toprak erozyonu ve bozulmaya karşı toprağın verimli kullanılmasına yönelik uygulamaların desteklenmesi (s. 344) konularında öneri getirmektedir. Bir önemli önerisi, kırsal alanlarda ekonomik aktivitenin artırılmasıdır. Nitekim yazar, birinci bölümde de tarımsal kalkınmanın önemini anlatırken ve bununla ilgili dünyadan örnekler verirken, kalkınmış ülkelerin sanayileşme ve tarımsal kalkınmayı beraber yürütmesi gerektiğini önermiştir. Sanayileşmenin başarısını tarımsal kalkınmanın tam olarak iyi yapılmasına bağlamakta, böyle bir kalkınmanın sürdürülebilir başarıyı getirebileceğini özellikle belirtmektedir.

Bölümde, verilen bilgiler küresel raporlardan alınmış ve izahat anlaşılır yapılmış, gelecek projeksiyonu geniş bir perspektifle gerçekçi çizilmiş, öngörülen tehditlerin ise kesin olarak etkilerinin kestirilemese bile önlem gerektiren konular olduğu konusunda okuyucu ikna edilmiştir. Bunlara karşı sunulan önerilerin çoğu önceden duyulabilir olsa da, bu başlıkta sunulması bilgilendirici olmuştur.

Beşinci bölüm, “*Sonuçlar ve Öneriler*” başlığıyla sürdürülebilir gıda güvencesi politikaları, sürdürülebilir üretimin tesisi, kentleşmenin getirdiği durumlar, küresel iklim değişikliğinin etkisi gibi başlıklarla tartışma ortamında çözümlenmeye çalışılmıştır (ss. 363-420). Yazar, olaylara gerçekçi bir bakış açısıyla baktığını, uluslararası raporlardan atıflar yaparak, gıda erişilebilirliğini adım adım planlayarak göstermiştir.

Kitapta, ülkelerin gıda erişilebilirliğini artırmaya yönelik çabalarına, olumlu ya da olumsuz deneyimlerine çok sayıda yer verilmesi oldukça faydalı olmuştur. Bölüm sonlarında, ülkesi Azerbaycan’ın gıda güvencesinin sağlanması konusunda her başlıkta öneriler vermesi de bu faydalı alanlardan biridir. Ancak şu unutulmamalıdır ki, her bir ülke gıda güvencesini sağlayabilmek için mevcut durumunu iyi değerlendirip, bunu başlangıç kabul ederek politika yürütmelidir. Yazar, bazı ülkelerin deneyimlerinden örnekler vererek tarımsal üretimin

artırılması için tarım toprağının artırıldığını, şehirleşmenin hızlı bir oranda arttığını, sanayileşmenin kalkınmada öncü olması gerektiğini kabul etmiştir. Ancak, burada gıda güvenesi sağlanması hedeflenirken, uygulamaların çok boyutlu etkilerinin iyi araştırılması olumlu ve olumsuz etkilerinin gözetilerek, işin sürdürülebilir boyutunda geri dönülemez hatalar yapılmaması sağlanmalıdır.

Sonuçlar bölümünde, yazar, önceki bölümlerde verdiği bilgileri kanıt gösterip atıf yaparak, monografi şeklinde 20 maddede fikirlerini sunarak gıda güvenesi konusunda bir eylem planı oluşturmuş; ülkesi özelinde yapılabilecek çalışmaları aktarmıştır (ss. 421-426). Nihayetinde ülkeleri, gıda güvene sistemini oluşturmaya davet etmiştir (ss. 427-429). Bölümlerde yazarın okuyucuya aktarmak istediği fikirler açık ve anlaşılırdır.

Kitapta, küresel gıda güvenesinin önündeki en büyük engel ekonomi olarak görülmüştür. Ekonomik nedenlerden; gelir eşitsizliği ve son yıllarda gıda fiyatlarında enflasyonun oldukça yüksek olması gibi sorunların küresel gıda güvenesini tehdit ettiğini belirtmiştir. Küresel gıda güvenesinin sağlanamamasının gelecekte daha çok etkisini gösterecek bazı önemli nedenleri; çevresel bozulmalar, ülkelerarası refah uçurumu ve adil olmayan piyasalar gibi faktörleri en başta sıralamıştır. Öncelikle yapılması gerekenleri; üretimin bollaştırılması, alım gücünün artırılması, ülkelerarası ticaretin geliştirilmesi olarak sıralamıştır.

Bölüm sonlarında gıda güvenesi boyutuyla ele alınan her bir konuda gerçekçi bakış açıları sunması, çözüm önerisi konusunda etkili tavsiye vermesi ve yetkililere çözüm konusunda çağrıda bulunması bakımından önemli bir kitaptır. Bu çerçevede eser, küresel gıda güvenesinin anlaşılabilmesi bakımından temel bilgilerin toplandığı kapsamlı bir çalışma ve akademik arka planın yanında insanların gıda güvenesinin önemini anlayabilmesi için önemli bir kaynaktır. Konunun, herkesçe iyi anlaşılması mühimdir. Zira, gıda güvenesi sağlanamadığı sürece, gerçek anlamda adil ve demokratik bir düzen içerisinde yaşadığımızı söylemek de mümkün olmayacaktır.

Gıda güvenesi konusunun gelecekte, iklim değişikliği, dünya nüfus artış hızı, gelir dağılımdaki adaletsizlikler gibi etkenlerle daha çok gündeme geleceği hesap edildiğinde konunun çözümüne katkı sağlayacak uzman görüşleri ve bilimsel çalışmalar çok önemli olacaktır. Bu kitap, ülkesinde ve uluslararası alanda gıda güvenesi konusunda yıllardır çalışmalar yapan ve strateji geliştiren bir akademisyenin önemli bir eseri olarak bu alanda önemli bir başucu kitabı olarak yer alacaktır.

Kaynakça

- Birleşmiş Milletler (1974). Report of the World Food Conference, Rome, United Nations, 5-16, November 1974, New York 1975, Resolution XVII, <https://digitallibrary.un.org/record/701143#record-files-collapse-header>, Erişim tarihi: 01.03.2022.
- Birleşmiş Milletler (1994). Human Development Report, 1994. United Nations Development Programme, Oxford University Press, New York-Oxford, 1994, https://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf, Erişim tarihi: 01.03.2022.
- FAO (1996). The State of Food Security and Nutrition in the World, Food and Agriculture Organization of the United Nations, World Food Summit, Rome.
- Guliyev, E. (2019). *Küresel Gıda Güvenliği (Gerçekler-Çağrılar-Perspektifler)*. Ankara. Kültür Ajans Yayınları No: 384. Eylül, 2019. ISBN: 978-605-325-186-6.
- Koç, G. ve Uzman, A. (2015). Gıda Güvencesi ve Gıda Güvenliği: Kavramsal Çerçeve, Gelişmeler ve Türkiye, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 2015, C. 21, s. 39-48.
- Peerzada, R. İ. (2019). *Uluslararası Hukukta Gıda Hakkı* (Doktora Tezi). İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Ana Bilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim Dalı, Ankara.

YAZIM İLKELERİ VE KURALLARI

Akademik Düşünce Dergisi 2020 yılında yayın hayatına başlayan ve yılda iki sayı çıkan, çifte-kör hakemlik sürecinden geçen bilimsel makalelerin yayımlandığı, açık erişimli ve ulusal bir dergidir.

Yazarın/yazarların aşağıda yer alan yazım ilke ve kurallarına dikkat etmesi gerekmektedir.

YAZIM İLKELERİ

Derginin yayım dili Türkçe ve İngilizcedir.

Akademik Düşünce Dergisi'nde yayımlanması için siyaset bilimi, işletme, maliye, iktisat, kamu yönetimi, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, uluslararası ilişkiler, tarih, sosyoloji alanlarında özgün makale ve kitap incelemeleri kabul edilmektedir.

Akademik Düşünce Dergisi yayım sürecinde; yazarlar, hakemler ve editörlerden Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirtilen hususları öncelikle dikkate almaktadır.

Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazara aittir.

Çalışmaların yayım kararı editörlere aittir. Hakem değerlendirmeleri sonucunda kabul edilen çalışmaların yayımlanma zorunluğu bulunmamaktadır.

Editörler dergi sayıları arasındaki uyumu sağlamak için kabul edilen çalışmalarını bir sonraki sayıya bırakma hakkına sahiptir.

Dergiye gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Dergiye gelen yazıların yazım kurallarına uygun olması gerekmektedir. Yazım kurallarına uygun olmayan yazılar editörlerce hakem değerlendirme süreci başlatılmadan reddedilecektir. Yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

Yazı önerileri, kör hakem değerlendirme sistemine göre değerlendirmeye alınacaktır. Asgari iki hakem incelemesi sonucunda yazının yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verecektir.

Kitap incelemeleri, analitik bir yaklaşımla kitabın temel tezini çözümleyerek ele alan bir yapıya sahip olmalıdır. Kitabın bölümlerinin tanıtılması, yazar ve yayınevi hakkında kısa bilgilerin verilmesi, incelenen kitabın yazarın diğer yayınları arasındaki yerinin belirlenmesi ve

kitabın alanyazına olan katkısının ne olduğunun açıklanması iyi bir kitap incelemesinin temel özellikleridir. Gönderilecek incelemelerde bu hususlar göz önüne alınmalıdır.

YAZIM KURALLARI

Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Yayımlanmak üzere gönderilen çalışmaların özet ve kaynakça kısımları da dâhil olmak üzere sözcük sınırı bulunmaktadır. Bu sınır kitap incelemeleri için 1000-3000 kelime, makaleler için ise 4.000- 15.000 arasında olmalıdır.

Makale başlığı 15 kelimeyi geçmeyecek şekilde kısa ve öz olmalıdır. Türkçe başlık, 14

Punto, tamamı büyük harf, Times New Roman yazı karakteri, ortalı bir şekilde yazılmalıdır.

İngilizce başlık, 12 Punto ile sadece baş harfleri büyük, Times New Roman yazı karakteri, ortalı, parantez içinde yazılmalıdır.

Yazar adı, makale başlığının altında ortalı 14 punto Times New Roman yazı karakteri ile belirtmeli; unvanı, görev yeri, elektronik posta adresi ve ORCID numarası dipnotta 10 punto ile yazılmalıdır. Ayrıca bu bölümün altında yer alan beyanlar kısmı yazarlar tarafından doldurulmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce özet bölümleri en az 150 en çok 250 kelime arasında olmalıdır. Türkçe ÖZET ve İngilizce ABSTRACT bölümünde en az 3 en çok 5 anahtar kelimeye yer verilmelidir. Times New Roman yazı karakteri ve 11 punto ile tek satır aralığı yazılmalıdır. Özet, araştırmanın amacını, yöntemini, önemli sonuçlarını kapsayacak biçimde yazılmalıdır.

Makaleler, A4 boyutunda, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile 12 punto, 1,5 satır aralığıyla ve önce 6nk sonra 6nk satır aralığı bırakılarak yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Tüm çalışma boyunca Times New Roman yazı karakteri kullanılmalıdır.

Metin içinde üç veya daha az satırdan oluşan kısa ve doğrudan alıntılar “tırnak işareti içinde” (italik değil) verilmelidir. Üç satırı geçen (blok) doğrudan alıntılar, metnin bir alt satırına geçilerek tek satır Aralığında,10 punto ile 1, 25 cm genişliğinde soldan ve sağdan girintili, tırnak işareti içine alınmadan (italik değil) yazılmalıdır.

Giriş, sonuç, kaynakça ve ek kısımlarına numara verilmemelidir. Ana ve alt bölüm başlıkları baş harfleri büyük şekilde 12 punto kalın ve normal şekilde yazılmalıdır.

Kaynakça 11 punto, 1,15 satır aralığıyla Time New Roman ve soyad alfabetik sırasına göre listelenmelidir.

Giriş ve sonuç bölümleri dışında birincil düzey başlıklar (1, 2, 3,...) ikincil düzey başlıklar (1.1., 1.2, 1.3.), üçüncül düzey başlıklar (1.1.1., 1.1.2, 1.1.3) biçiminde gösterilmelidir.

ATIF VE KAYNAK GÖSTERME KURALLARI

- Metin içinde tek yazarlı bir çalışmada genel bir atıf varsa ve metnin bütününe referans veriliyorsa: (Akman, 2010).
- Metin içinde tek yazarlı bir çalışmanın belirli bir sayfasından ya da kısmından alıntı yapılıyorsa: (Akman, 2019:2).
- Metin içinde iki yazarlı çalışmaya atıf yapılıyorsa: (Tekke ve Akpınar, 2010).
- Metin içinde yazar sayısı üç ve daha fazla olan çalışmalara atıf yapılıyorsa: (Sezgin vd., 2016).
- Bir yazarın aynı yılda basılan eserleri (Öz, 2011a) ve (Öz, 2011b) şeklinde gösterilmelidir.
- Birden fazla yazara atıfta bulunulurken, göndermeler aynı parantez içerisinde yer almalıdır. Sırasıyla ilk yazarın soyadına göre alfabetik olarak ve noktalı virgül ile ayrılmalıdır: (Akpınar, 2010; Bacakoğlu, 2016)

TEK YAZARLI KİTAP

Metin içinde: (Akman, 2010: 50).

Kaynakçada: Akman, K. (2010). Türkiye’de Belediyeler ve Sığınmacılar Politikadan Uygulamaya Samsun Örneği. Ankara: Astana Yayınları.

İKİ YAZARLI KİTAP

Metin içinde: (Çakırer ve Küçük, 2019: 20).

Kaynakçada: Çakırer, Y. Ö. ve Küçük, H. (2019). Mahalle Odaklı Katılım. Ankara: Astana Yayınları.

ÜÇ VE DAHA FAZLA YAZARLI

Metin içinde: (Tortop vd., 2016: 74).

Kaynakçada: Tortop, N., Aykaç, B., Yayman, H. ve Özer, M. A. (2006). Mahalli İdareler. Ankara: Nobel Yayınları.

ÇEVİRİ KİTAP

Metin içinde: (Jardins, 2006: 30).

Kaynakçada: Jardins, J. R. D. (2006). Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş (R. Keleş, Çev), Ankara: İmge Kitabevi.

KİTAP İÇİ BÖLÜM

Metin içinde: (Bahçeci Başarmak ve Akpınar, 2020: 307).

Kaynakçada: Bahçeci Başarmak, H. I. ve Akpınar, İ. E. (2020). Birleşik Krallık'ta Gençlik Politikası. Y. Ç. Özservet ve H. K. Bayraktar (Ed.), Dünyadan Farklı Ülke Örnekleriyle Gençlik Politikaları (ss.307-331). Ankara: Astana Yayınları.

DERGİ MAKALESİ

Metin içinde: (Özel, 2014: 99).

Kaynakçada: Özel, M. S. (2014). Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(2), 99-122.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Metin içinde: (TBMM, 2021).

Kaynakçada: TBMM (2021). Kanun Teklifleri, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.sorgu_baslangic, Erişim Tarihi: 16.05.2021.

TEZLER

Makale içinde: (Yetkin, 2017: 55).

Kaynakçada: Yetkin, O. (2017).6360 Sayılı Yasa İle Büyükşehir Olan Muğla İlinde Yerel Kamu Hizmetlerinde Yaşanan Dönüşümün Marmaris İlçesi Özelinde İncelenmesi. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

NOT: Derginin yazım kuralları içinde yer almayan hususlarda APA (American Psychological Association) 6. baskıda belirtilen yöntemler kullanılmalıdır